

รายงานวิจัย

เรื่อง

วัดกับการพัฒนาเศรษฐกิจไทย

โดย

รองศาสตราจารย์ ดร.ราเชนทร์ ชินทยารังสรรค์

คณะพัฒนาการเศรษฐกิจ

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

ทุนสนับสนุนการวิจัยงบประมาณแผ่นดิน

ประจำปีงบประมาณ 2554

คำนำ

นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักวิเคราะห์ประเด็นต่างๆทางเศรษฐกิจภายใต้ข้อสมมุติว่าปัจเจกชนเลือกทำในสิ่งที่ดีที่สุดในตัวเองอย่างสมเหตุสมผล (self interest and rationality) และได้พยายามพิสูจน์ว่าการปล่อยให้กลไกตลาดดำเนินไปภายใต้เงื่อนไขที่เหมาะสม จะได้ผลลัพธ์ที่เป็นอรรถภาพแบบพาเรโต (Pareto optimum) ภาวะอรรถภาพนี้ตีความให้เข้าใจง่ายๆได้ว่าเป็นภาวะที่แต่ละคนจะมีความพอใจสูงสุดเท่าที่จะเป็นไปได้ภายใต้ข้อจำกัดตามสถานภาพของตนเอง คำว่า self interest นี้มักถูกตีความว่าเป็นความเห็นแก่ตัว และเป้าหมายของการแสวงหาอรรถประโยชน์สูงสุดของผู้บริโภคและกำไรสูงสุดของผู้ผลิตเป็นการส่งเสริมความโลภ ถือได้ว่าเป็นพฤติกรรมที่ขัดแย้งกับคำสอนในพุทธศาสนาที่ให้คนลดละกิเลส

วิถีชีวิตของคนไทยในปัจจุบันก็ดำเนินไปในกรอบของระบบเศรษฐกิจที่ชี้นำโดยแนวคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ในขณะที่คนไทยส่วนใหญ่ก็นับถือพุทธศาสนา การผสมผสานสองสิ่งนี้ของคนไทยจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่าจะส่งผลต่อการพัฒนาการทางเศรษฐกิจของไทยอย่างไร

งานวิจัยนี้มุ่งตอบคำถามข้างต้นภายใต้ความเชื่อที่ว่าเป้าหมายทางเศรษฐกิจนั้นตรงกับเป้าหมายทางพุทธศาสนาในระดับหนึ่ง นั่นคือเป้าหมายที่มุ่งให้สังคมมีความสุข ในการมุ่งสู่เป้าหมายร่วมกันนี้ จุดอ่อนของเศรษฐศาสตร์จะอยู่ที่เงื่อนไขของความเป็นจริงหลายๆอย่างที่ก่อให้เกิดความล้มเหลวของตลาด (market failure) เช่น เงื่อนไขที่ก่อให้เกิดอำนาจผูกขาด (natural monopoly) ผลกระทบภายนอก (externalities) ข้อมูลที่ไม่สมมาตร (asymmetric information) ฯลฯ แม้นักเศรษฐศาสตร์จะได้คิดหาวิธีการมากมายมาจัดปัญหาเหล่านี้ แต่ก็ดูเหมือนจะไม่มีวันแก้ได้หมด

คนที่ไม่ใช่เศรษฐศาสตร์มักจะมองการแก้ปัญหาโดยมุ่งการส่งเสริมให้คนมีคุณธรรมซึ่งมีอยู่ในทุกศาสนา ผู้วิจัยทำการศึกษานี้บนความเชื่อว่าเป็นจริง ความมีคุณธรรมมีส่วนสำคัญมากในการค้าสู่สังคมให้อยู่เย็นเป็นสุขและส่งเสริมระบบเศรษฐกิจให้พัฒนาขึ้นตามลำดับ สำหรับประเทศไทย วัดเป็นผู้นำในบทบาทอันสำคัญนี้ แต่ความซับซ้อนของปัญหาที่ทำให้ผลการศึกษามูลค่าประสงค์ได้ค่อนข้างน้อย และทั้งประเด็นที่จะต้องศึกษาวิจัยต่ออีกมาก

บทคัดย่อ

พุทธศาสนามีความผูกพันกับวิถีชีวิตของชาวไทยมาช้านาน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนแม้ว่าในปัจจุบันวัดจะมีบทบาทลดลงในกิจกรรมต่างๆที่ไม่เกี่ยวกับศาสนาโดยตรงแต่ก็ยังมี ความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน โดยรวมค่อนข้างมากตามความเชื่อโดยทั่วไปนั้นเป้าหมาย สูงสุดในทางธรรมคือการบรรลุอรหัตต์เพื่อไปสู่นิพพาน แต่ก็ดูเหมือนคนทั่วไปจะไม่ได้มุ่งหวังที่จะไปถึง ขั้นนั้น ดังนั้นเราจึงอาจจำกัดเป้าหมายของการศึกษานี้ไว้ที่การมุ่งความสุขของสังคม ซึ่งถือได้ว่าเป็น เป้าหมายเดียวกันของศาสนาและการพัฒนาเศรษฐกิจ

พุทธศาสนาสอนให้คนลดละกิเลสแต่ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลักตั้งอยู่บนหลักคิดที่ว่าคนมี พฤติกรรมที่มุ่งแสวงหาความพอใจส่วนตัวสูงสุด (utility maximization) เป้าหมายทั้งสองนี้จึงดูเหมือนจะ เข้ากันไม่ได้ ซึ่งอาจเป็นเหตุผลที่ทำให้การศึกษาในเรื่องบทบาทของวัดต่อการพัฒนาเศรษฐกิจค่อนข้างจะ ถูกละเลย เพื่อขจัดข้อขัดแย้งนี้เราอาจปรับแนวคิดทางด้านเศรษฐศาสตร์ให้เข้ากับศาสนาโดยยอมรับว่าคนมี พฤติกรรมที่คำนึงถึงประโยชน์สุขของผู้อื่นด้วย อย่างไรก็ตามการปรับแนวคิดเช่นนี้ก็ทำให้การวิเคราะห์ ทางคณิตศาสตร์ทำได้ยากมากเพราะทำให้ฟังก์ชันวัตถุประสงค์(objective function)ขาดความชัดเจน

วัตถุประสงค์ของการศึกษานี้จึงได้มุ่งตอบคำถามดังต่อไปนี้

- 1) ปัจจุบันวัดมีบทบาทต่อพุทธศาสนิกชนในประเทศไทยมากน้อยเพียงไร
- 2) บทบาทของวัดมีนัยต่อการพัฒนาการทางเศรษฐกิจอย่างไร
- 3) เพื่อจรรโลงพุทธศาสนาให้เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาอย่างแพร่หลายและให้ประโยชน์สุขแก่ผู้นับถืออย่าง แท้จริง วัดควรมีพัฒนาการไปในทิศทางใด

การศึกษานี้ใช้ข้อมูลพื้นฐานจากการสำรวจพฤติกรรมและทัศนคติของชาวพุทธจำนวน 1576 คน ครัวเรือน แยกตามภาคทั้งสี่(ภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลาง และภาคใต้) ภาคละ 3 จังหวัด และกทม.และปริมณฑลเป็น ภาคที่ 5 บวกกับการสัมภาษณ์วัดอีก 460 แห่ง โดยให้มีการกระจายของตัวอย่างตามภาคต่างๆในลักษณะ เดียวกัน

เนื้อหาของรายงานประกอบด้วย

บทที่ 1 จะเกี่ยวกับข้อมูลและแนวคิดเบื้องต้นสำหรับการศึกษานี้

บทที่ 2 นำเสนอแนวคิดในมุมมองกว้างเกี่ยวกับบทบาทของศาสนาต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจจากผลงานบาง ชิ้นในเรื่องนี้และการประมวลเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์โดยสังเขป ตอนท้ายของบทนี้แสดงผลการ สืบสวนและการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางสถิติระหว่างรายได้กับพฤติกรรมที่แสดงถึงความใกล้ชิดศาสนา ผลการวิเคราะห์ชี้ว่ารายได้ที่ความสัมพันธ์เชิงบวกกับความถี่ในการเข้าวัดและสัดส่วนการทำบุญต่อรายได้

อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ แต่ไม่มีนัยสำคัญต่อการทำบุญดักบาตร และหากใช้ข้อมูลนี้มาประมาณการมูลค่าเงินทำบุญทั่วประเทศก็พบว่าอาจมีมูลค่าสูงถึง 5 แสนล้านบาทต่อปี

บทที่ 3 เป็นการนำเสนอผลการสำรวจพฤติกรรมและความเชื่อต่างๆทางศาสนาเพื่อประกอบการพิจารณาว่าพฤติกรรมแบบไหนที่น่าจะสอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและความเชื่อมีอิทธิพลในการกำหนดพฤติกรรมอย่างไรผลการสำรวจพบว่าชาวพุทธส่วนใหญ่เชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์(ร้อยละ 66.4) รองลงไปคือเชื่อครึ่งไม่เชื่อครึ่ง(ร้อยละ 28.5) ที่ไม่เชื่อเลยมีเพียงร้อยละ 5.1 ความเชื่อนี้ถือได้ว่าเป็นแรงจูงใจหลักในการนับถือทุกศาสนา และสำหรับชาวพุทธก็ถือได้ว่าเป็นปัจจัยหลักในการกำหนดพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัดและการปฏิบัติตามหลักธรรมในพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม คนส่วนใหญ่ก็ยังคงมีความเชื่อในเรื่องโชคลางและโหราศาสตร์ ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่ได้อยู่ในหลักธรรมในศาสนาพุทธ และพระสงฆ์ส่วนใหญ่ก็ไม่สนับสนุนความเชื่อเหล่านี้

การทำบุญเป็นเครื่องค้ำจุนพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่ง งานวิจัยนี้จึงสนใจที่จะศึกษาแรงจูงใจให้เกิดการทำบุญและพบว่าประมาณร้อยละ 86 หรือทุกๆ 6 ใน 7 คนระบุว่า การทำบุญทำให้จิตใจผ่องใสอาจเป็นธรรมชาติของคนส่วนใหญ่ที่รู้สึกสุขใจเมื่อได้ทำความดีหรืออาจเป็นเพราะศาสนาส่งเสริมให้คนรู้สึกเช่นนี้ก็คือว่าเป็นเรื่องที่ดีเพราะแรงจูงใจอย่างนี้น่าจะทำให้สังคมพัฒนาดีขึ้นเรื่อยๆ

บทที่ 4 ประเด็นหลักของการวิเคราะห์ในบทนี้ได้แก่การประมาณรายรับของวัดทั่วประเทศจากข้อมูลในตัวอย่าง ซึ่งประมาณได้ว่าเท่ากับประมาณ 1 แสนล้านบาท เมื่อเทียบกับค่าประมาณของเงินที่ครัวเรือนถือว่าเป็นเงินทำบุญ(ประมาณ 5 แสนล้านบาท) ก็น่าจะมีการศึกษาต่อไปว่า ส่วนต่างประมาณ 4 แสนล้านบาทนั้นไปอยู่ที่ใดบ้าง ทางด้านรายจ่ายของวัดร้อยละ 60 ใช้ไปในด้านงานก่อสร้างและซ่อมแซมอาคารสถานที่ในวัด การใช้จ่ายด้านสาธารณประโยชน์แทบไม่มีการระบุไว้

ผลการศึกษานี้ได้นำมาสู่ข้อเสนอแนะในบทที่ 5 ซึ่งได้แก่ การส่งเสริมให้มีการทำบุญเพื่อสาธารณประโยชน์มากขึ้น การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน การปรับระบบบัญชีของวัดให้โปร่งใส การเผยแพร่พระธรรมผ่านสื่อออนไลน์มากขึ้น เป็นต้น

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 วัดกับสังคมไทย	1
1.1 พุทธศาสนาในประเทศไทย	1
1.2 กรอบแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์	3
1.3 อรรถประโยชน์	6
1.4 ความเชื่อทางศาสนา	11
1.5 กฎแห่งกรรม	12
บทที่ 2 ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับเศรษฐกิจ	15
2.1 การศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของศาสนาต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ	15
2.2 บทบาทของศาสนาในประวัติศาสตร์	17
2.3 รายได้กับความใกล้ชิดศาสนา	23
2.4 รายได้กับความใกล้ชิดศาสนาของชาวพุทธในประเทศไทย	27
บทที่ 3 พฤติกรรมทางศาสนาของชาวพุทธในประเทศไทย	32
3.1 ความเชื่อทางศาสนาของชาวพุทธในประเทศไทย	32
3.2 ความเชื่อในเรื่องการทำบุญ	34

	หน้า
3.3 วัตถุประสงค์ในการเข้าวัด	37
3.4 การทำบุญ	40
3.5 ช่องทางการศึกษาธรรม	43
3.6 หลักธรรมประจำใจ	44
3.7 ทัศนะต่อบทบาทของพระสงฆ์	46
บทที่ 4 กิจกรรมของวัด	49
4.1 ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับวัด	49
4.2 แหล่งรายได้ของวัด	52
4.3 ค่าใช้จ่ายของวัด	56
4.4 การเผยแพร่พระธรรม	57
4.5 การบำเพ็ญประโยชน์	61
4.6 พุทธพาณิชย์	62
บทที่ 5 สรุปและข้อเสนอแนะ	64
5.1 ข้อสรุปจากการศึกษา	64
5.2 ข้อเสนอแนะ	66
บรรณานุกรม	72

รายงานวิจัย

เรื่อง

วัดกับการพัฒนาเศรษฐกิจไทย

บทที่ 1 วัดกับสังคมไทย

1.1 พุทธศาสนาในประเทศไทย

ประเทศไทยมีวัดอยู่ 33,654 วัด ซึ่งเทียบกับประชากรจะเท่ากับ 1 วัดต่อประชากรประมาณ 2,000 คน หรือเทียบกับจำนวนโรงเรียนซึ่งมีอยู่ 35,697 แห่งก็นับได้ว่ามีจำนวนใกล้เคียงกันหากเดินสำรวจไปตามพื้นที่ต่างๆที่มีประชากรหนาแน่นทั้งในกทม.และต่างจังหวัดก็จะพบว่าในเขตชุมชนเหล่านี้ ประชาชนส่วนใหญ่จะสามารถเดินไปถึงวัดที่ใกล้บ้านที่สุดได้ภายในเวลาไม่เกิน 15 นาที และเนื่องจากวัดส่วนใหญ่มีอายุนับร้อยปี การที่มีวัดกระจายอยู่ทั่วประเทศเป็นจำนวนมากจึงเป็นเรื่องยืนยันถึงความสัมพันธ์ที่แนบแน่นระหว่างวัดกับสังคมไทยในอดีต

และจากข้อมูลข้างต้นจะสังเกตได้ว่าจำนวนวัดมีใกล้เคียงกับจำนวนโรงเรียน ซึ่งสะท้อนบทบาทที่สำคัญยิ่งของวัดอย่างหนึ่งในอดีต นั่นคือการเป็นแหล่งเรียนรู้ของประชาชนทั่วไปและเปิดกว้างแก่ชนทุกชั้น การที่ประชาชนทุกท้องถิ่นและทุกชนชั้นสามารถเข้าถึงแหล่งศึกษานี้ได้ทำให้สังคมไทยสามารถแพร่กระจายความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมได้อย่างกว้างขวาง ผู้ที่ผ่านการบวชเรียนจะได้รับการยกย่องว่าเป็นบัณฑิตซึ่งน่าจะถือได้ว่าเป็นผู้ที่มีทั้งความรู้และความดีชาวยไทยจึงนิยมบวชกันมาก สังคมไทยจึงเป็นสังคมที่เข้มแข็งเพราะมีฐานประชากรที่มีความรู้และได้รับการกล่อมเกลาให้เป็นคนดีทั้งในด้านการศึกษา พระธรรมและการปฏิบัติในฐานะสงฆ์เมื่อโรงเรียนเข้ามามีบทบาทแทนที่วัด ในระยะแรกการก่อตั้งโรงเรียนของรัฐก็มักจะขอใช้พื้นที่ของวัดเป็นที่ตั้งโรงเรียน

นอกจากบทบาทในด้านการศึกษาแล้ว วัดยังเป็นศูนย์รวมของชุมชนในกิจกรรมสำคัญต่างๆ มากมายเนื่องจากสถานที่เอื้ออำนวยและประชาชนมีความคุ้นเคย เช่นเป็นที่ป่าวร้องประกาศของทางราชการ เป็นที่ชุมนุมปรึกษาหารือเพื่อระดมความร่วมมือของชุมชน เป็นที่จัดงานประเพณีที่สำคัญในเทศกาลต่างๆ

เป็นที่พึงพิงของผู้ยากไร้และผู้เดินทาง รวมไปถึงการเป็นที่รักษาพยาบาลทั้งด้วยการแพทย์แผนโบราณและด้วยเวทย์มนตร์แล้วแต่ความรู้ความชำนาญของพระในวัดและความเชื่อของชาวบ้าน

เมื่อวัฒนธรรมตะวันตกแผ่เข้ามาจนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและสังคม วิถีชีวิตของชาวไทยก็เปลี่ยนแปลงไป บทบาทของวัดในบางด้านก็ลดลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการศึกษา ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชาวบ้านก็ลดลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตชุมชนเมือง

อย่างไรก็ตาม วิถีชีวิตของชาวพุทธในประเทศไทยก็ยังผูกพันอยู่กับวัดมากบ้างน้อยบ้างตามแต่ฐานะาณรูป ซึ่งอาจสังเกตได้จากประเพณี วิถีปฏิบัติและพิธีกรรมต่างๆ เช่น การสวดมนตร์ไหว้พระ การทำบุญตักบาตร การมีห้องพระในบ้านและแขวนพระเครื่องไว้กับตัว การบวชและการจัดพิธีบวช การจัดงานศพ การทำบุญขึ้นบ้านใหม่ การทอดกฐินและผ้าป่า การแห่เทียนพรรษา ฯลฯ

คุณค่าของประเพณีและพฤติกรรมเหล่านี้ อาจพิจารณาได้หลายแง่มุม ทั้งในเชิงจิตวิสัย (subjective) และภววิสัย (objective) ในด้านจิตวิสัยได้แก่ การส่งเสริมคุณงามความดี ความสุขทางใจ ความหวังที่จะได้ผลตอบแทนทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ตลอดจนไปถึงการหลุดพ้นจากการเวียนไหว้ตายเกิด ในด้านภววิสัยก็ได้แก่ การมีสังคมที่เอื้อเพื่อเอื้อแผ่ การเรียนรู้เกี่ยวกับคุณธรรมความดีและธรรมชาติในแง่มุมทางศาสนา การพบปะสังสรรค์ในงานพิธีต่างๆ ตลอดจนจนถึงความรื่นเริงที่มีร่วมกับกิจกรรมบางอย่าง เช่น การแห่ناق แห่กฐินผ้าป่าและเทียนพรรษา เป็นต้น

เมื่อวิเคราะห์ในเชิงเศรษฐศาสตร์ เราอาจเริ่มต้นจากสองมุมมองที่ตรงข้ามกัน ในมุมมองหนึ่งจะเห็นความสิ้นเปลืองและการหาผลประโยชน์จากผู้ทำบุญบริจาค ในอีกมุมมองหนึ่งการใช้จ่ายที่เกี่ยวกับศาสนาเป็นการใช้จ่ายที่คุ้มค่าเพราะเป็นการสร้างสังคมที่ดีเป็นพื้นฐานที่แข็งแกร่งต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งในด้านเศรษฐกิจและความสุขทางใจหากจะตั้งประเด็นให้เป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น เราอาจถามว่า ระหว่างประเทศที่มีการใช้จ่ายทางศาสนาร้อยละ 5 ของ GDP กับประเทศที่มีการใช้จ่ายทางศาสนาร้อยละ 10 ของ GDP ประเทศไหนจะมีพัฒนาการที่ดีกว่ากัน ฝ่ายหนึ่งอาจมองว่าร้อยละ 5 ดีกว่า เพราะไม่สิ้นเปลืองและโอกาสหลอกลวงผู้มีจิตศรัทธาสูงมีน้อยกว่า ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งอาจมองว่าร้อยละ 10 ดีกว่า เพราะแสดงถึงสังคมที่มีความดีงามสูง

เศรษฐศาสตร์กระแสหลักมักถูกมองว่าเป็นแนวคิดที่ส่งเสริมความนิยมในวัตถุ ซึ่งขัดแย้งกับคำสอนในศาสนาพุทธที่มุ่งให้ลดละกิเลส เป็นไปได้หรือไม่ที่เราจะวางกรอบความคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจที่ไม่ปฏิเสธแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลักและในขณะเดียวกันก็สอดคล้องกับหลักธรรมในศาสนาพุทธ งานวิจัยนี้ตั้งอยู่บนกรอบความคิดที่จำกัดการวิเคราะห์ให้สามารถเชื่อมโยงหลักธรรมในศาสนาพุทธกับแนวคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักด้วยเหตุผลที่เป็นที่ยอมรับได้ในเชิงวิทยาศาสตร์ดังนั้นจึงจำเป็นต้องไม่

คำนึงถึงผลได้ผลเสียที่จะเกิดขึ้นในนรกสวรรค์และอภินิหารต่างๆ แม้ว่าความเชื่อในเรื่องดังกล่าวจะแพร่หลายมากและมีผลอย่างมากในการกำหนดพฤติกรรมของผู้ที่มีความเชื่อดังกล่าว ขณะเดียวกันก็จะถือว่าการความสุขทางใจและความสุขทางวัตถุเป็นความปรารถนาของคนส่วนใหญ่ซึ่งคำสอนในพุทธศาสนาจะช่วยส่งเสริมให้เกิดขึ้นอย่างสอดคล้องกันได้

เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่จะให้พุทธศาสนาและการพัฒนาเศรษฐกิจส่งเสริมซึ่งกันและกัน การศึกษานี้จึงมุ่งที่จะตอบคำถามต่อไปนี้

- 1) ปัจจุบันวัดมีบทบาทต่อพุทธศาสนิกชนในประเทศไทยมากน้อยเพียงไร
- 2) บทบาทของวัดมีนัยต่อการพัฒนาการทางเศรษฐกิจอย่างไร
- 3) เพื่อจรรโลงพุทธศาสนาให้เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาอย่างแพร่หลายและให้ประโยชน์สุขแก่ผู้นับถืออย่างแท้จริง วัดควรมีพัฒนาการไปในทิศทางใด

1.2 กรอบแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์

พัฒนาการทางเศรษฐกิจเป็นเรื่องที่มองได้หลายมุม ในแง่มุมที่กว้างก็มีการพูดถึงความสุขมวลรวม (Gross National Happiness) ดัชนีคุณภาพชีวิต (Quality of Life Index) และดัชนีพัฒนาการของมนุษย์ (Human Development Index) เครื่องชี้พัฒนาการเหล่านี้จะมองว่ากว้างเกินไปหรือแคบเกินไปก็ได้ ในมุมมองที่ว่ากว้างเกินไปเนื่องจากปัญหาในเรื่องการกำหนดตัวชี้วัดซึ่งบางตัวถูกวิจารณ์ว่าขาดความน่าเชื่อถือเพราะไม่สามารถวัดได้ในเชิงทวิสัย ในมุมมองที่ว่าแคบเกินไปเนื่องจากแง่มุมของพัฒนาการมีความหลากหลายเกินกว่าที่จะสร้างเครื่องชี้วัดที่ครบถ้วนได้ เมื่อบวกกับปัญหาการสร้างตัวชี้วัดที่พอจะยอมรับความน่าเชื่อถือได้บ้างก็จะเหลือตัวชี้วัดที่ขาดความครบถ้วนยิ่งขึ้น ยิ่งเมื่อพิจารณาจากปรัชญาทางพุทธสำหรับผู้ที่เชื่อว่าความสุขที่แท้จริงมาจากการตัดกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง เครื่องชี้ทั้งหลายที่แสดงความสุขในเชิงวัตถุก็อาจไม่มีความหมายในการศึกษานี้จะเคารพความเชื่อในเรื่องการมุ่งสู่นิพพาน แต่จะถือว่าในหมู่พุทธบริษัทมีทั้งผู้ที่มุ่งบำเพ็ญเพียรสู่นิพพานและผู้ที่มุ่งหวังความสุขทางโลก ตัวแทนของคนกลุ่มแรกได้แก่สมณเพศในขณะที่ตัวแทนของคนกลุ่มหลังได้แก่ฆราวาส แต่สมณเพศบางรูปก็อาจอยู่ในคนกลุ่มหลังและฆราวาสบางคนก็อาจอยู่ในคนกลุ่มแรกได้ การดำรงอยู่ของพุทธศาสนาประกอบด้วยคนทั้ง2กลุ่มรวมกันเป็นพุทธบริษัทจึงถือว่าการมีคนทั้ง2กลุ่มเป็นสิ่งที่เกื้อกูลกัน พัฒนาการทางเศรษฐกิจในความหมายของการสร้างสันติสุขในสังคมโดยอาจเน้นการสร้างความสุขทางโลกจึงไม่ถือว่าเป็นการขัดแย้งกับหนทางสู่นิพพาน

เพราะสังคมที่มีสันติสุขในทางโลกสามารถเกื้อกูลการแสวงหาความสุขทางธรรมได้ ในขณะที่เดียวกันการแสวงหาความสุขทางธรรมก็อาจถือว่าเป็นการส่งเสริมพัฒนาการทางเศรษฐกิจอย่างมีคุณภาพ

การศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจที่ทำได้กว้างขวางและสามารถเปรียบเทียบข้อมูลเชิงปริมาณได้ค่อนข้างแม่นยำและชัดเจนคือการศึกษาในด้านการเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยวัดจากอัตราเพิ่มของ GDP ต่อคนในแต่ละประเทศ แม้ว่า GDP ต่อคนจะถูกมองว่าเป็นตัวชี้วัดระดับของพัฒนาการทางเศรษฐกิจที่แคบมาก แต่ก็มีการศึกษาจำนวนมากที่ชี้ว่า GDP ต่อคนมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับเครื่องชี้คุณภาพชีวิตที่สำคัญ (ราเชนทร์ 2011) เมื่อเปรียบเทียบความก้าวหน้าระหว่างประเทศจะสังเกตได้ว่ากลุ่มประเทศที่มีรายได้ต่อคนสูงคือกลุ่มประเทศที่เป็นผู้ชี้แนะแนวคิดต่างๆ ทั้งทางด้านการศึกษา ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ รวมทั้งการกำหนดกฎกติกาต่างๆ เกี่ยวกับความชอบธรรมในการปกครองประเทศ ระบบกฎหมายและการรับรองสิทธิมนุษยชน รวมไปถึงกติกาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง อำนาจในการเป็นผู้ชี้แนะในเรื่องต่างๆ เหล่านี้มาจากอำนาจทางปัญญา ประกอบกับอำนาจทางเศรษฐกิจและทางทหาร เรื่องที่ไม่ใช่การชี้แนะด้วยปัญญาจะไม่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางและยั่งยืน จึงอาจกล่าวได้ว่าความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจนอกจากจะนำมาสู่ระดับรายได้ต่อคนที่สูงขึ้นแล้วยังแสดงถึงการพัฒนาสติปัญญาที่สูงขึ้นด้วย นอกจากนี้เราจะสังเกตได้ว่าเมื่อใดที่เกิดภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจก็จะมี การพูดกันมากในเรื่องความเดือดร้อนของประชาชนและตามมาด้วยกระแสความไม่พอใจต่อผู้ปกครองบ้านเมือง ดังนั้นจึงยากที่จะปฏิเสธความสำคัญของการเติบโตทางเศรษฐกิจต่อพัฒนาการในด้านอื่นๆ ที่มีผลต่อคุณภาพชีวิต

จากข้อพิจารณาต่างๆ ข้างต้น การศึกษานี้จึงมุ่งวิเคราะห์บทบาทของวัดต่อการพัฒนาเศรษฐกิจในแง่ของการส่งเสริมการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและผลต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้โดยอิงแนวความคิดเกี่ยวกับบทบาทของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมและการพัฒนาเชิงสถาบันต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจ

“สถาบัน” (Institutions) ตามนิยามของ North (1991) หมายถึงข้อผูกพันที่มนุษย์สร้างขึ้นเป็นกรอบในการกำหนดปฏิสัมพันธ์ในทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม อันประกอบด้วย informal constraints (sanctions, taboos, customs, traditions and code of conduct) และ formal rules (constitutions, laws, property rights) North ใช้วิธีลำดับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์เพื่อแสดงข้อเท็จจริงประกอบการให้เหตุผลว่าพัฒนาการเชิงสถาบันส่งผลต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจอย่างไร ซึ่งกล่าวโดยสรุปได้ว่าพัฒนาการเชิงสถาบันอย่างถูกต้องก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ โดยการลดปัญหาความไม่แน่นอนในการประกอบธุรกรรมซึ่งทำให้เกิดความร่วมมือกันในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

“โครงสร้างพื้นฐานทางสังคม” (social infrastructures) ตามนิยามของ Hall และ Jones (1999) หมายถึงสถาบันและนโยบายรัฐบาลที่มีผลต่อแรงจูงใจในการผลิต การสะสมทุน การพัฒนาทักษะ การประดิษฐ์คิดค้นและการถ่ายทอดเทคโนโลยี ตัวแบบที่ Hall และ Jones ใช้ในงานนี้จัดอยู่ในกลุ่มตัวแบบที่พัฒนาต่อจากตัวแบบของ Solow (1956 และ 1957) ผลการศึกษานี้สรุปได้ว่าโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมการพัฒนาทุนกายภาพ ทุนมนุษย์ และเทคโนโลยี ซึ่งเป็นปัจจัยโดยตรงของการผลิตและยังเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมศักยภาพในการทำงานของปัจจัยโดยตรงทั้งสามด้วย

แม้การวิเคราะห์ทางคณิตศาสตร์ด้านประสิทธิภาพและการเติบโตทางเศรษฐกิจยังไม่สามารถรวมเป็นตัวแทนเดียวกันได้ แต่ก็มีผลการศึกษาเชิงประจักษ์มากมายที่ยืนยันในเชิงสถิติได้ว่าประเทศที่เน้นระบอบการค้าเสรีมีการเติบโตทางเศรษฐกิจรวดเร็วกว่าประเทศที่เน้นการกีดกันการค้าระหว่างประเทศ ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจของประเทศต่างๆแสดงให้เห็นว่ากลไกตลาดเป็นเครื่องมือสำคัญสู่ความสำเร็จ ซึ่งจะเห็นได้จากการศึกษาเชิงเปรียบเทียบทั้งในกรณีของชาติตะวันตกเป็นกลุ่มแรก ตามมาด้วยญี่ปุ่นและกลุ่ม4เสือเอเชีย และกรณีของจีนที่กำลังโดดเด่นในปัจจุบัน แม้ว่าอินเดียยังอยู่ในฐานะยากจนมากแต่ก็กำลังเติบโตอย่างรวดเร็วหลังจากที่ได้ปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาสู่แนวการค้าเสรี ในทางทฤษฎีนักเศรษฐศาสตร์ก็สามารถพิสูจน์ได้ว่าภายใต้เงื่อนไขที่เหมาะสมกลไกตลาดทำให้เกิดการจัดสรรทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ

แต่ในโลกแห่งความเป็นจริงก็มีเงื่อนไขบางอย่างที่ก่อให้เกิด **ความล้มเหลวของตลาด** ซึ่งได้แก่

1. ผลกระทบภายนอก(Externalities)
2. สินค้าสาธารณะ (Public goods)
3. ทรัพยากรที่เป็นสมบัติร่วมกัน(Common property resource)
4. ข้อมูลไม่สมมาตร(Asymmetric information)
5. การผูกขาดตามธรรมชาติ(Natural monopoly)

นักเศรษฐศาสตร์พยายามแก้ปัญหาเหล่านี้ด้วยเครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์ แต่ก็ยังไม่สามารถแก้ได้อย่างน่าพอใจนัก เพราะปัญหาเหล่านี้ยังคงสร้างความไม่พอใจอยู่ทั่วไป สิ่งที่นักเศรษฐศาสตร์ไม่สะดวกใจที่จะนำมาใช้แก้ปัญหาเหล่านี้คือเรื่องของคุณธรรม ทั้งนี้เนื่องจากคุณธรรมเป็นเรื่องที่ไม่ใช่อำนาจการของนักเศรษฐศาสตร์ ผู้ที่เราถือว่าเป็นผู้ชำนาญการในเรื่องคุณธรรมได้คือพระและนักบวชในศาสนาต่างๆ ในเรื่องที่เป็นความล้มเหลวของตลาดเหล่านี้ เราจะสังเกตได้ว่าคนทั่วไปมักจะเรียกร้องการใช้คุณธรรมมาแก้ปัญหาหรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่าศาสนาและค่านิยมในสังคมเป็นเครื่องมือที่เชื่อกันว่าจะช่วยแก้ปัญหาความล้มเหลวของตลาดได้ในขณะที่วิธีแก้ปัญหาที่นักเศรษฐศาสตร์เสนอมักจะถูกมองข้ามไป

ตัวอย่างของการแก้ปัญหาข้างต้นด้วยเครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์ได้แก่

1. ในเรื่องของผลกระทบภายนอก ก็มีการเสนอให้เก็บภาษีจากผู้ก่อมลพิษ(Pigovian tax) และการจัดให้มีการค้าสิทธิการคาร์บอนไดออกไซด์(Carbon trade)

2. วิธีการหลักในการจัดการเรื่องสินค้าสาธารณะคือการให้รัฐบาลเป็นผู้ดำเนินการ เช่นในเรื่องการป้องกันประเทศ และหน้าที่หลักอื่นๆของรัฐบาล

3. กรณีทรัพยากรที่เป็นสมบัติร่วมกัน มีแนวทางจัดการหลายวิธีที่ต่างก็อ้างว่าวิธีที่คนสนับสนุนเป็นวิธีที่ดีกว่า ได้แก่ แนวทางให้สัมปทานแก่เอกชน แนวทางให้ภาครัฐเป็นผู้ดำเนินการ และแนวทางให้ชุมชนร่วมกันจัดการ

4. สำหรับกรณีข้อมูลไม่สมมาตร หากเป็นเรื่อง moral hazard วิธีแก้หลักคือหาเครื่องมือปรับแรงจูงใจ เช่นการลดเบี้ยประกันแก่ผู้เอาประกันภัยรถยนต์ที่ไม่ได้ประสบอุบัติเหตุ หากเป็นเรื่องadverse selection วิธีหลักในการแก้ปัญหานี้คือการส่งสัญญาณที่น่าเชื่อถือ เช่นการประกาศรับคืนสินค้าที่ลูกค้าซื้อไปแล้วพบว่าใช้แล้วไม่พอใจ

5. ในเรื่องการผูกขาดตามธรรมชาติ ข้อเสนอทางทฤษฎีคือให้กำหนดราคาตามต้นทุนส่วนเพิ่ม (marginal cost) แต่เพื่อให้ผู้ผลิตไม่ขาดทุน ในทางปฏิบัติจึงนิยมใช้การควบคุมราคาให้เท่ากับต้นทุนเฉลี่ย

แนวทางต่างๆที่ใช้แก้ปัญหาค่าความล้มเหลวของตลาดข้างต้นมีทั้งที่ได้ผลและไม่ได้ผล สาเหตุที่ไม่ได้ผลมีหลายอย่าง เช่น การจัดการของรัฐมักจะไม่มีประสิทธิภาพ กรณีที่ให้เอกชนผลิตภายใต้การกำกับของภาครัฐก็มักจะพบว่าหน่วยงานที่กำกับถูกครอบงำ(capture)โดยผู้ถูกกำกับ

ในปัญหาต่างๆข้างต้น เรามักจะเห็นว่าคนทั่วไปมักจะเรียกร้องคุณธรรมในการแก้ปัญหา เช่น ในเรื่องของผลกระทบภายนอก สินค้าสาธารณะและทรัพยากรที่เป็นสมบัติร่วมกัน ก็จะมีเสียงเรียกร้องด้านความรับผิดชอบต่อสังคมในเรื่องข้อมูลไม่สมมาตรก็จะมีเสียงเรียกร้องด้านความซื่อสัตย์ และในเรื่องการผูกขาดก็จะเรียกร้องการไม่เอาเปรียบแนวทางด้านคุณธรรมนี้ก็มีทั้งตัวอย่างที่ได้ผลและไม่ได้ผลเช่นกัน

ในการศึกษานี้เราจึงพยายามพิจารณาว่าความเชื่อในศาสนาพุทธจะส่งผลอย่างไรต่อค่านิยมทางสังคมและพฤติกรรมต่างๆของชาวพุทธและจะส่งผลทางเศรษฐกิจอย่างไรบ้าง โดยเริ่มต้นจากการพิจารณาฟังก์ชันอรรถประโยชน์ (utility function)

1.3 อรรถประโยชน์

แนวคิดกระแสหลักทางเศรษฐศาสตร์คือแนวคิดแบบนีโอคลาสสิก (neoclassical economics) ซึ่งตั้งอยู่บนหลักคิด 2 ข้อ ได้แก่

1. การตัดสินใจของบุคคลขึ้นอยู่กับ “ความพอใจส่วนตัว” (self interest)
2. การตัดสินใจเป็นไปอย่าง “สมเหตุสมผล” (rationality)

หลักคิด 2 ข้อนี้นักทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ถือว่ามีความบกพร่องทั้ง 2 ข้อ ในข้อแรกนั้นเป็นเรื่องของการตีความหมายของคำว่า self interest ซึ่งบางคนตีความว่าหมายถึง “ความเห็นแก่ตัว” ในขณะที่มีพฤติกรรมมากมายที่แสดงถึงการกระทำที่ไม่เห็นแก่ตัว (altruism) ส่วนในข้อสองนั้นก็มิตัวอย่างให้เห็นมากมายเช่นกันว่ามีการตัดสินใจที่ดูจะไม่สมเหตุสมผล

เนื่องจากการใช้จ่ายด้านการศึกษานั้นถือได้ว่าส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการทำบุญ ดังนั้นในการศึกษานี้จึงขอตีความหมายของคำว่า self interest ว่าเป็นเรื่องของความพอใจส่วนตัวของผู้กระทำ ดังนั้นการทำบุญและการเสียสละในทุกรูปแบบซึ่งหากดูอย่างผิวเผินก็เป็นการเสียผลประโยชน์แต่หากเกิดขึ้นด้วยความเต็มใจของผู้กระทำก็นับอยู่ใน self interest ได้จึงอาจพิจารณาได้ว่าคนใจบุญนั้นคือคนที่รับรู้รู้สึกของคนอื่นมาเป็นความรู้สึกของตนเองได้มาก ดังนั้นบางครั้งก็พอใจที่จะยอมรับความทุกข์เพื่อความสุขของคนอื่นด้วย เมื่อพิจารณาในแง่การเสียสละก็ไม่ขัดแย้งกับ self interest

สำหรับในประเด็นเรื่องการตัดสินใจอย่างสมเหตุสมผลนั้น ก็มีประเด็นที่จะโต้แย้งกันได้หลายแง่มุม ในแง่มุมแรกคือ สิ่งที่คนหนึ่งเห็นว่าสมเหตุสมผลนั้นอีกคนหนึ่งอาจเห็นตรงข้ามก็ได้ ขึ้นอยู่กับความเชื่อที่ต่างกัน ข้อมูลที่ต่างกัน และเงื่อนไขส่วนบุคคลอื่นๆของแต่ละคนที่ไม่เหมือนกัน การยอมรับว่าการตัดสินใจของแต่ละคนมีความสมเหตุสมผลถือได้ว่าเป็นการเคารพการตัดสินใจของผู้อื่น โดยเฉพาะถ้าการตัดสินใจนั้นไม่ก่อให้เกิดผลเสียต่อผู้อื่น ในแง่มุมที่สอง มีกรณีมากมายที่ผู้กระทำยอมรับว่าได้ตัดสินใจผิดพลาดไปแล้ว การตัดสินใจที่ผิดพลาดอาจเกิดได้จากหลายสาเหตุ หากเกิดจากโชคไม่เข้าข้าง ในทางเศรษฐศาสตร์จะไม่นับว่าเป็นการตัดสินใจที่ผิดพลาด(เป็นเรื่องของการวิเคราะห์การตัดสินใจภายใต้ความเสี่ยง) หากเกิดจากการใช้ข้อมูลที่ไม่สมบูรณ์หรือคลาดเคลื่อนก็อาจถือได้ว่าเป็นความสมเหตุสมผลอย่างจำกัด (bounded rationality) และหากเกิดจากการรีบร้อนตัดสินใจหรือถูกรอบงำด้วยอารมณ์ก็อาจถือได้ว่าเป็นความไม่สมเหตุสมผลอย่างแท้จริง

พุทธศาสนาสอนให้คนมีศีล สมาธิ และปัญญา หากพุทธศาสนิกชนปฏิบัติตามนี้ได้ระดับหนึ่งก็จะเป็นการส่งเสริมความมีเหตุผลตามทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ และเป็นความมีเหตุผลที่สอดคล้องกับสวัสดิภาพของสังคมด้วย เพราะการมีศีลคือการไม่เบียดเบียนผู้อื่นก็จะช่วยแก้ปัญหาความล้มเหลวของตลาดได้

การตีความคำว่า self interest ในความหมายแคบทำให้เกิดข้อวิจารณ์ว่านักเศรษฐศาสตร์เห็นมนุษย์เป็นเพียงhomo economicusซึ่งหมายความว่าเหมือนเครื่องจักรที่ถูกโปรแกรมให้พยายามหาผลประโยชน์ให้กับตนเองให้มากที่สุดโดยไร้ความเห็นอกเห็นใจต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์โลกอื่นๆเพื่อนำเรื่องของคุณธรรมมาใช้ในการวิเคราะห์ของเรา เราจึงอาจกำหนดให้ utility function ของคนๆหนึ่งประกอบด้วย ความพอใจเฉพาะตัวที่ยังไม่ได้รับความรู้สึกของคนอื่นกับความพอใจที่เกิดจากการรับความรู้สึกของคนอื่นเข้ามา ถ้าเขารู้สึกทุกข์เมื่อคนอื่นเป็นทุกข์และรู้สึกเป็นสุขเมื่อคนอื่นเป็นสุขก็ถือว่าเป็นคนใจบุญ แต่สำหรับบางคนหรือบางสถานการณ์ คนๆหนึ่งอาจมีความพอใจที่ได้เห็นคนบางคนได้รับความทุกข์ เช่น การอยากเห็นคนทำความผิดถูกลงโทษ หรือคนบางคนมีประสบการณ์ที่ก่อให้เกิดความรู้สึกเกลียดชังสังคมหรือเกลียดชังคนบางพวกหรือมีนิสัยชอบก้าวร้าว ก็อาจมีความพอใจที่ได้เห็นคนอื่นมีความทุกข์ นอกจากนี้บางคนก็อาจเป็นทุกข์เพราะความอิจฉาเมื่อเห็นคนอื่นมีความสุข

จากข้อพิจารณาข้างต้น เราจึงแสดงฟังก์ชันอรรถประโยชน์ในรูปคณิตศาสตร์ได้ดังนี้
ให้ $U_i = f(U_{ii}, U_{ij})$ โดยที่ U_i หมายถึง ระดับความพอใจรวมของ i ซึ่งประกอบด้วย

U_{ii} คือความพอใจเฉพาะตัวของ i ซึ่งเป็นอิสระจากความพอใจของ j และ

U_{ij} คือความพอใจของ i ซึ่งขึ้นอยู่กับระดับความพอใจของ j

นั่นคือ $U_{ij} = f(U_j)$ โดยที่ U_j คือความพอใจของ j ที่เกิดจากการกระทำของ i เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายเราจะกำหนดให้ $f(U_{ii}, U_{ij}) = U_{ii} + U_{ij}$

ถ้าในการกระทำทุกอย่างของ i ค่า U_{ij} เท่ากับ 0 ตลอด ก็แสดงว่า i มีพฤติกรรมแบบ homo economicus อย่างแท้จริง นั่นคือ เขาทำทุกอย่างโดยไม่เคยคำนึงถึงทุกข์สุขของคนอื่นเลยซึ่งเรียกได้ว่าเป็นคนเห็นแก่ตัว แต่โดยธรรมชาติของมนุษย์ U_{ij} จะเกิดขึ้นได้หลายรูปแบบ เช่น ถ้า j เป็นคนที่ i รัก U_{ij} ก็จะมีความสัมพันธ์กับ U_j ในทางบวก แต่ถ้า j เป็นคนที่ i เกลียดหรืออยากเห็น j ถูกลงโทษ U_{ij} ก็จะมีสัมพันธ์กับ U_j ในทางลบ และถ้า i เป็นคนมีมโนธรรม U_{ij} ก็จะมีสัมพันธ์กับ U_j ในทางบวกได้โดยที่ i และ j ไม่ต้องรู้จักกัน

ขอยกตัวอย่างให้เป็นรูปธรรมมากขึ้นดังนี้ สมมุติว่า i ชื่อขนมมา 2 ชิ้น ถ้าเขาบริโภค 1 ชิ้น จะได้รับความพอใจ = a ถ้าเขาบริโภค 2 ชิ้น จะได้รับความพอใจ = $a+b$ ถ้าเขาแบ่งให้ j 1 ชิ้น ความพอใจที่ j ได้บริโภค ส่วนแบ่ง = d และความพอใจที่ i ได้เห็นความสุขของ j = c เราจะเขียนเป็นสัญลักษณ์ได้ว่า
(กรณี ที่ i บริโภคคนเดียวทั้ง 2 ชิ้น)

$$U_i = a + b$$

(กรณี ที่ i แบ่งให้ j)

$$U_{ii} = a$$

$$U_{ij} = c$$

$$U_i = a+c$$

ถ้า $a+c$ มากกว่า $a+b$ เขาก็จะแบ่งให้ j ซึ่งความพอใจรวมของสังคมจะเท่ากับ $a+c+d$ ซึ่งประกอบด้วย ความพอใจส่วนตัวของ i คือ $U_i = (a+c)$ และผลกระทบภายนอกคือความพอใจที่ j ได้รับ $U_j = d$ ในตัวอย่างนี้ เรื่องก็จะจบลงอย่างมีความสุข (happy ending)

กรณีที่ซับซ้อนมากขึ้นก็คือ เมื่อ $a+c$ น้อยกว่า $a+b$ แต่ $a+c+d$ มากกว่า $a+b$ ในกรณีนี้ i จะไม่แบ่งให้ j ดังนั้น ความสุขรวมของสังคม ($a+b$) จะน้อยกว่าที่ควรจะเป็น ($a+c+d$) แต่มีวิธีจัดการให้ดีขึ้นได้หลายวิธี โดยในที่นี้จะพิจารณาเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษานี้ ดังนี้

1. i อาจคาดหวังว่าจะตอบแทนตนในภายหลัง โดยมีค่าความพอใจจากการคาดหวังเท่ากับ e เพื่อให้ง่ายสมมุติว่า ความพอใจที่รวมค่าคาดหวังสามารถนำไปบวกกับการสมมุติข้างต้นได้โดยตรงซึ่งทำให้ $U_i = a+c+e$ ถ้า $a+c+e$ มากกว่า $a+b$ เขาก็จะแบ่งให้ j ความสุขรวมของสังคมที่ยังไม่รวมเหตุการณ์ในอนาคตจะเท่ากับ $a+c+e+d$ ซึ่งเป็นการจบที่ดีแต่เรื่องยังไม่จบสมบูรณ์เพราะการคาดหวังของ i อาจกลายเป็นความผิดหวังในอนาคตได้กรณีนี้จึงมีเรื่องที่ต้องพิจารณาต่ออีกมาก (ในที่นี้จะถือว่า c เป็นความพอใจที่ i ได้เห็นมีความสุขโดยไม่หวังอะไร ส่วน e เป็นความพอใจที่เพิ่มเข้ามาจากความหวังว่าจะได้รับผลตอบแทนที่ดีในอนาคต ซึ่งนับเป็นความสุขในปัจจุบัน ส่วนจะตอบแทนมากน้อยเพียงไรในอนาคต จะยังไม่นำมาคิดในที่นี้)

2. อาจไม่ได้หวังผลตอบแทนจาก j โดยตรง แต่ก็ยังหวังผลตอบแทนตามความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม ซึ่งก็ยังแยกแยะไปได้อีกหลายรูปแบบ ทั้งในเรื่องผลกรรมในชาตินี้และผลกรรมในชาติหน้า ตลอดไปจนถึงเรื่องนรกสวรรค์ เราจำเป็นต้องพิจารณาความสำคัญของเรื่องนี้เพราะเป็นเรื่องที่เชื่อกันแพร่หลายและเกี่ยวข้องกับศาสนาโดยตรง แต่การวิเคราะห์จะทำได้จำกัดเพราะเป็นเรื่องที่ไม่อาจพิสูจน์ได้และมีความหลากหลายในรายละเอียดมาก

3. ถ้า i เชื่อในคำสอนในพุทธศาสนาเช่นพรหมวิหาร 4 และการลดกิเลส ศรัทธาในเรื่องนี้จะทำให้ c มีค่าสูงขึ้นเมื่อเทียบกับค่า b ซึ่งทำให้เรื่องข้างต้นจบลงอย่างมีความสุขได้เมื่อ c มากกว่า b เราถือได้ว่าความสุขนี้เกิดขึ้นทันทีและไม่ขึ้นอยู่กับ การพิสูจน์เกี่ยวกับผลกรรมที่จะตามมาหรือเรื่องชาติภพใดๆ

4. คำสอนในพุทธศาสนาอีกเรื่องหนึ่งคือการไม่ยึดติดกับอดีต ซึ่งหากตีความในระดับที่ความสุขส่วนตัวยังเป็นที่ต้องการอยู่ หมายความว่า ยังต้องการความพอใจ a และ c อยู่ การลดละอดีตอาจพิจารณาได้ว่าทำให้เขาเห็นค่าของ d มากขึ้น นั่นคือเขาจะตัดสินใจโดยเน้นความสุขของสังคมมากขึ้นจนทำให้ c มีค่า

ใกล้เคียงหรืออาจมากกว่าได้ ถ้ายกตัวอย่างง่ายๆว่า $c=d$ และ d มากกว่า b ผลก็จะลงเอยด้วยความสุขของสังคมเท่ากับ $a+c+d=a+2d$ โดยที่ $a+d$ มากกว่า $a+b$

การวิเคราะห์ในการศึกษานี้จะเน้นหนักในข้อที่ 3 และข้อที่ 4 ข้างต้นเพราะเห็นว่าเป็นเรื่องที่อยู่ในแนวทางหลักของพุทธศาสนา แต่จะไม่ไปถึงขั้นของการมุ่งสู่นิพพานอาจถือได้ว่าแนวทางการวิเคราะห์ของการศึกษานี้ใช้แนวคิดแบบมัชฌิมาปฏิปทา กล่าวคือยอมรับแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเกี่ยวกับความสุขจากการบริโภคเชิงวัตถุนิยมและขณะเดียวกันก็เชื่อว่าความสุขทางธรรมก็เป็นความสุขอีกด้านหนึ่งที่สามารถปฏิบัติให้ผสมกลมกลืนกับความสุขทางวัตถุได้ ยกตัวอย่างเช่น คนที่มีมากแต่ตั้งความหวังไว้มากกว่าที่มีอยู่อาจมีความสุขน้อยกว่าคนที่มีน้อยแต่พอใจเท่าที่มีอยู่ ในกรณีนี้เราอาจพบว่าคนที่มีน้อยพร้อมที่จะเสียสละช่วยเหลือคนอื่นและสังคม ในขณะที่คนที่มีมากกลับพยายามเอารัดเอาเปรียบคนอื่น แต่ทั้งนี้ก็ไม่ได้หมายความว่าแต่ละคนจะต้องเสียสละอยู่ร่ำไป ความพอดีอยู่ตรงไหนเป็นเรื่องที่ไม่สามารถระบุเป็นกรณีทั่วไปได้ การปฏิบัติธรรมสามารถสร้างความสุขที่ไม่อาจอธิบายเป็นกรณีทั่วไปได้เช่นเดียวกันเพราะมีหลายแนวทางโดยที่แต่ละแนวทางก็อาจบรรลุผลที่แตกต่างกัน อาจสรุปกว้างๆได้เพียงว่าเมื่อใจสงบนิ่งได้ความสุขก็เกิดขึ้น ความสุขทางวัตถุนิยมอาจเป็นความสุขที่มีคุณภาพมากขึ้นเมื่อกิเลสลดลง และเมื่อกิเลสบรรเทาลงความพร้อมที่จะสร้างประโยชน์แก่สังคมก็เพิ่มมากขึ้น

โดยสรุปแล้วอาจกล่าวได้ว่าแนวคิดทางพุทธศาสนาสามารถส่งเสริมพัฒนาการทางเศรษฐกิจได้เนื่องจาก

1. ความสุขเกิดขึ้นได้ทั้งทางด้านวัตถุและทางธรรม
2. ความเจริญทางด้านวัตถุไม่จำเป็นต้องขัดแย้งกับความเจริญในทางธรรม
3. การสร้างคุณธรรมตามแนวพุทธศาสนาสามารถลดพฤติกรรมเอารัดเอาเปรียบที่เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญหาความล้มเหลวของตลาดได้ ทำให้เศรษฐกิจสามารถพัฒนาได้อย่างมีคุณภาพ
4. การสอนให้ลดกิเลสตัณหาไม่จำเป็นต้องหมายถึงให้ลดการบริโภคทางวัตถุ เราอาจตีความว่าการลดกิเลสหมายถึงการควบคุมจิตใจให้เข้มแข็งสามารถเอาชนะความต้องการทางวัตถุได้ เมื่อความต้องการทางวัตถุนั้นจะเป็นผลเสียต่อตนเองหรือผู้อื่นก็สามารถยับยั้งความต้องการนั้นได้ ในความหมายนี้การลดกิเลสก็สามารถส่งเสริมความเจริญทางวัตถุได้

1.4 ความเชื่อทางศาสนา

การที่คนแต่ละคนจะนับถือศาสนาใดขึ้นอยู่กับความเชื่อของคนๆนั้น แต่คนที่นับถือศาสนาเดียวกันก็ยังมีพื้นฐานบางอย่างที่แตกต่างกันจนเกิดปัญหาว่าความเชื่อไหนถูกต้องตามหลักศาสนา และความเชื่อไหนที่ขัดแย้งกับหลักศาสนา ความขัดแย้งนั้นบางครั้งก็นำไปสู่การแบ่งแยกออกเป็นต่างนิกายในศาสนาเดียวกัน สำหรับศาสนาพุทธในประเทศไทยก็ยึดนิกายเถรวาทโดยยึดคำสอนที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นหลัก แต่ในทางปฏิบัติก็จะพบว่ามียุทธกรรมและพิธีกรรมหลายๆอย่างที่สะท้อนว่ามีความเชื่ออื่นๆที่ไม่อยู่ในพระไตรปิฎกปนอยู่ในความเชื่อของชาวพุทธในประเทศไทย โดยเฉพาะความเชื่อตามศาสนาพราหมณ์ ความเชื่อบางอย่างในแง่หนึ่งอาจถูกมองว่าเป็นความงมงาย แต่ในอีกแง่หนึ่งก็อาจมองได้ว่าเป็นการเสริมสร้างศรัทธาในพุทธศาสนาสำหรับคนที่อยากเชื่อเช่นนั้น จุดเด่นอย่างหนึ่งของพุทธศาสนาคือ นอกจากข้อกำหนดสำหรับพระสงฆ์ในพระธรรมวินัยแล้ว ไม่มีข้อบังคับต่อคฤหัสถ์ในการที่จะเชื่อในเรื่องใดๆ คำสอนในกาลามสูตรก็ส่งเสริมให้คนใช้สติปัญญาไตร่ตรองก่อนที่จะเชื่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ความเปิดกว้างในเรื่องนี้ทำให้สังเกตได้ว่าชาวพุทธในประเทศต่างๆมักจะรับความเชื่ออื่นๆร่วมไปด้วย เช่น ชาวจีนก็จะนับถือศาสนาพุทธควบคู่ไปกับเต๋าและขงจื้อ ชาวญี่ปุ่นก็จะนับถือพุทธควบคู่กับขงจื้อและชินโต สำหรับไทยก็คงถือได้ว่านับถือศาสนาพุทธควบคู่ไปกับพราหมณ์บวกกับความเชื่อพื้นบ้านอื่นๆ ความเชื่อเหล่านี้ผสมกลมกลืนกันจนยากที่จะแยกแยะว่าอะไรไม่ใช่พุทธ เช่นในเรื่อง โขคลางของขลัง เรื่อง โหราศาสตร์ เรื่องนรกสวรรค์ เป็นต้น

ความเชื่อที่ถกเถียงกันว่าเป็นพุทธหรือไม่มักจะมีทั้งข้อดีและข้อเสีย การศึกษานี้จะไม่มุ่งตัดสินว่าเนื้อแท้ของศาสนาพุทธคืออะไรแต่จะยึดแนวคำสอนที่ขอเรียกว่าเป็นกระแสหลักของพุทธศาสนานิกายเถรวาทในประเทศไทยเป็นหลักในการตีความ โดยอ้างอิงการตีความเนื้อหาในพระไตรปิฎกตามแนวทางที่ผู้สนใจในแก่นของพุทธศาสนายอมรับกันอย่างแพร่หลาย อันได้แก่แนวคำสอนของพุทธทาสภิกขุ ปัญญานันทภิกขุ และพระพรหมคุณาภรณ์(ป.ปยุตโต) เนื่องจากผู้วิจัยเห็นว่าเป็นแนวคำสอนในทางเดียวกัน และผู้วิจัยไม่สามารถศึกษาให้กว้างขวางมากกว่านี้ได้ สำหรับการตีความของผู้วิจัยเองก็จะตีกรอบการวิเคราะห์เนื้อหาในศาสนาเฉพาะส่วนที่เข้ากับแนวคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้เท่านั้น

การยึดแนวทางข้างต้นก็เพื่อตัดประเด็นเกี่ยวกับนรกสวรรค์ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ โขคลางและโหราศาสตร์ต่างๆออกไป ทำให้สามารถใช้หลักการทางวิทยาศาสตร์มาวิเคราะห์ได้สะดวกขึ้น ทั้งนี้ไม่ได้เป็นการปฏิเสธความเชื่อใดๆ โดยจะถือว่าทุกคนมีสิทธิในทางส่วนตัวที่จะเชื่ออย่างไรก็ได้ แต่การวิเคราะห์ทางวิชาการก็จะดำเนินไปตามหลักวิชาการ

คำพังเพยที่ว่า”กลางเนื้อชอบกลางยา”จะถูกใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์หรือผลประโยชน์ของการทำบุญ ความพอใจจากการทำบุญขึ้นอยู่กับความเชื่อที่แตกต่างกันได้ เช่นเดียวกับความพอใจในรสอาหารที่แตกต่างกันในแต่ละคน หากคนๆหนึ่งมีความสุขในสิ่งที่เขาเชื่อ การพยายามทำให้เขาเปลี่ยนความเชื่ออาจทำให้เขาเกิดความทุกข์ได้ ดังนั้นแนวทางการวิเคราะห์ของการศึกษานี้จึงถือว่าผู้ทำบุญได้สร้างความพอใจแก่ตนเองอย่างสมเหตุสมผลตามความเชื่อของตน แต่ความเชื่อที่ต่างกันจะส่งผลกระทบต่อสังคมแตกต่างกันอย่างไรจะเป็นเป้าหมายของการศึกษานี้

สำหรับข้อวิจารณ์ความเชื่อต่างๆที่จำเป็นต้องมีในการศึกษานี้ก็จะยึดหลักกาลามสูตร คือจะมีการตั้งข้อสงสัยทุกๆเรื่องที่เป็นเรื่องที่พิสูจน์ไม่ได้ เรื่องใดที่เปิดโอกาสให้เกิดการหลอกลวงเพื่อหาผลประโยชน์ได้ง่ายก็จะถูกตั้งข้อสงสัยมากเป็นพิเศษ เรื่องใดที่สอดคล้องกับสันติสุขของสังคมและเสรีภาพส่วนบุคคลก็จะถือว่าสอดคล้องกับเป้าหมายทางเศรษฐศาสตร์ด้วย ความเชื่อและค่านิยมที่ต่างกันบางครั้งก็ทำให้เป้าหมายสันติสุขของสังคมและเสรีภาพส่วนบุคคลขัดแย้งกัน ทำให้ไม่อาจหาจุดที่พอดีสำหรับทุกคนได้

1.5 กฎแห่งกรรม

ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมคงมีอยู่ในทุกศาสนาแต่รายละเอียดแตกต่างกัน เช่นในกลุ่มศาสนาฮินดู คริสต์ และอิสลาม กฎแห่งกรรมจะตอบสนองทุกคนในวันพิพากษา(Judgement day)ในศาสนาพราหมณ์ กรรมอาจตอบสนองในชาตินี้หรือในชาติหน้าหรือในนรกสวรรค์ ความเชื่อนี้ก็ได้แพร่เข้ามาในศาสนาพุทธด้วยสำหรับในการศึกษานี้เราพยายามจะวิเคราะห์กฎแห่งกรรมในมุมมองทางเศรษฐศาสตร์ จึงขอจำกัดขอบการพิจารณาเฉพาะในแง่ที่ว่าความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมในเนื้อหาที่แตกต่างกันจะมีผลต่อพฤติกรรมอย่างไร และพฤติกรรมตามความเชื่อแต่ละอย่างส่งผลในชาตินี้อย่างไรต่อตนเองและสังคม

1.5ก. อรรถประโยชน์ปัจจุบัน

ขอย้อนกลับไปยังเรื่องฟังก์ชันอรรถประโยชน์ในหัวข้อ 1.3 และพิจารณากรณีของการทำบุญ โดยกำหนดให้เป็นผู้สละทรัพย์ในการทำบุญซึ่งทำให้อรรถประโยชน์ของเขาเท่ากับ $U_i = U_{ii} + U_{ij}$ ในกรณีนี้ U_{ij} จะหมายถึงความพอใจที่ลดลงจากการเสียทรัพย์จึงมีค่าเป็นลบแต่ความเต็มใจในการบริจาคแสดงว่า U_{ij} มีค่ามากพอที่จะทำให้ $U_{ii} + U_{ij}$ มีค่ามากกว่า 0 ค่าของ U_{ij} อาจเกิดจาก

1. ความใญ่ของ i ที่ไม่ได้หวังผลตอบแทนใดๆ

2. ความเชื่อในกฎแห่งกรรม i จึงหวังว่าผลบุญจะกลับมาตอบแทนในรูปใดรูปหนึ่ง

สมมุติต่อไปว่าการทำบุญของ i ก่อประโยชน์ภายนอกให้แก่สังคมเท่ากับ U_j ดังนั้น ประโยชน์ของสังคมโดยรวมจึงเท่ากับ $U_j + U_{ii} + U_{ij}$ เราจะพิจารณาประโยชน์เหล่านี้ทีละส่วนดังนี้

เริ่มจาก U_{ii} ซึ่งต้องเป็นค่าลบดังกล่าวมาแล้ว

U_j จะมีค่าเท่าไรขึ้นอยู่กับสิ่งที่ทำ เช่น สร้างเจดีย์ สร้างโรงพยาบาล ช่วยผู้ประสบภัย เช่าพระเครื่อง เป็นต้น

U_{ij} เป็นค่าความรู้สึกทางใจที่ i ได้รับในการทำบุญครั้งนี้ ความรู้สึกนี้ทางพระมักจะเรียกว่า ปิติ

ขอเริ่มจากการสมมุติว่า ถ้ากฎแห่งกรรมไม่เป็นจริงตามความหวังของผู้ทำบุญ นั่นคือ U_{ij} ตั้งอยู่บนความเชื่อที่ไม่เป็นจริง ในกรณีนี้กฎแห่งกรรมก็อาจเป็นจริงได้ในรูปแบบที่ไม่เป็นไปตามความเชื่อของผู้ทำบุญ หากพิจารณาว่าความสุขใจนั้นได้เกิดขึ้นแล้วในตอนที่ทำบุญนั้นแม้ว่าสิ่งที่คาดหวังทั้งในชาตินี้และชาติหน้าจะไม่เป็นจริงก็ตาม ถ้าหากเกิดความผิดหวังขึ้นในภายหลังก็ต้องถือว่าเป็นเพราะหวังมากเกินไป กฎแห่งกรรมจะให้ได้ สำหรับผู้ใญ่บุญที่ไม่หวังสิ่งใดๆตอบแทนก็ถือได้ว่ากฎแห่งกรรมได้ตอบสนองการทำบุญนั้นด้วยความสุขทางใจแล้วเช่นกัน ข้อแตกต่างจากการทำบุญที่หวังผลตอบแทนได้แก่ การไม่รู้สึกผิดหวังกับผลประโยชน์ส่วนตัวในภายหลังเพราะไม่ได้หวังอะไรต่อตนเอง หากจะมีโอกาสผิดหวังได้ก็คือผลประโยชน์ต่อสาธารณะไม่เป็นไปอย่างทีคาดหวัง

1.5 ข. อรรถประโยชน์เชิงพลวัต

ข้อพิจารณาต่างๆข้างต้นนั้นคำนึงถึงอรรถประโยชน์ที่เกิดขึ้นเฉพาะในปัจจุบัน จึงไม่ขึ้นอยู่กับผลของกฎแห่งกรรมใดๆที่จะตามมาในอนาคตเราจึงตีความว่าค่าของ U_{ij} เป็นเพียงความสุขทางใจในปัจจุบันเท่านั้น แต่กฎแห่งกรรมน่าจะมีส่วนจริงอยู่บ้างในทัศนะต่างๆดังต่อไปนี้

1. คนที่เชื่อในกฎแห่งกรรมและพยายามประกอบกรรมดีตามความเชื่อของตนจะมีความประพฤติที่ดี เราสามารถให้เหตุผลต่างๆได้มากมายมาสนับสนุนว่าความประพฤติที่ดีจะส่งผลดีต่ออนาคต เช่น ความขยันหมั่นเพียรจะส่งผลที่ดีต่ออนาคตทั้งในด้านการศึกษาและการประกอบอาชีพการงาน ความอดออมทำให้อายุของครอบครัวมีฐานะมั่นคง การทำดีต่อผู้อื่นทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกันมีความอบอุ่นราบรื่น การทำความดีต่อสังคมทำให้เป็นคนเข้มแข็งสามารถช่วยตนเองและสังคมได้ เป็นต้น

2. การมุ่งมั่นทำความดีเป็นการสร้างความอดทน เหตุการณ์ต่างๆในชีวิตของทุกคนจะต้องประสบกับความสุขบ้างความทุกข์บ้าง คนที่มีความอดทนจะสามารถรับมือกับความโชคร้ายได้ดีกว่าคนที่ขาดความอดทน

3. คนที่มีความประพฤติดีจะเป็นตัวอย่างที่ดีแก่คนรอบข้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนในครอบครัว ทำให้มีชีวิตครอบครัวที่ดี และโอกาสที่คนในครอบครัวจะไปสร้างเรื่องให้เดือดเนื้อร้อนใจก็จะเป็นไปได้ยาก ความสัมพันธ์นอกครอบครัวเช่นกับเพื่อนร่วมงานและในหมู่มิตรสหายก็อบอุ่นเหมือนเป็นครอบครัวเดียวกัน

4. คนดีมักจะมองโลกในแง่ดี การมองโลกในแง่ดีน่าจะทำให้จิตใจแจ่มใส

5. หากกฎแห่งกรรมเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ชัดเจนก็คงไม่มีใครกล้าทำความชั่ว การที่มีคนทำสิ่งชั่วร้ายอยู่เสมอจึงแสดงว่าผลของกฎแห่งกรรมหลายอย่างอาจมาในรูปแบบที่ไม่อาจคาดเดาได้และไม่ได้เป็นจริงอย่างสมบูรณ์ทุกกรณี

6. ความเชื่อว่ากฎแห่งกรรมต้องเป็นจริงอย่างสมบูรณ์น่าจะถือได้ว่าเป็นความเชื่อแบบสุดขั้วซึ่งเกินพอดี ความเชื่อว่ากฎแห่งกรรมเป็นจริงบางส่วนทำให้ต้องคิดว่าจะช่วยทำให้กฎแห่งกรรมเป็นจริงมากขึ้นได้อย่างไร การมีส่วนช่วยทำให้กฎแห่งกรรมเป็นจริงมากขึ้นน่าจะช่วยให้สังคมพัฒนาได้ดีกว่าการปล่อยให้ไปไปตามกฎแห่งกรรม

หากกฎแห่งกรรมส่งผลต่อผู้กระทำในอนาคตได้ในรูปแบบต่างๆ(ซึ่งเราไม่อาจจะบุนให้ครบถ้วนได้และไม่จำเป็นต้องพิสูจน์ว่าอันไหนจริงอันไหนไม่จริง เจื่อนไขที่ต้องการคือมีบางอย่างเป็นจริง) ธรรมดาประโยชน์ของการทำบุญจะไม่จำกัดอยู่เพียงผลต่อความสุขทางใจในปัจจุบัน แต่ผลที่ตามมาภายหลังจะช่วยเสริมความเชื่อมั่นในการทำความดี ซึ่งจะแสดงออกในรูปแบบของการทำบุญบ้าง การเสียสละในรูปแบบอื่นๆบ้าง รวมไปถึงพฤติกรรมอื่นๆที่ทำให้ชีวิตของผู้คนอื่นดีขึ้น ยิ่งผลของกฎแห่งกรรมปรากฏชัดเจนเพียงไร คนก็จะยังมีกำลังใจทำความดีมากขึ้นเพียงนั้น

บทที่ 2

ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับเศรษฐกิจ

2.1 การศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของศาสนาต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ

Max Weber(1920) ได้จุดประกายให้เกิดความสนใจต่อบทบาทของศาสนาต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเสนอแนวคิดว่ากลุ่มประเทศที่ประชากรส่วนใหญ่นับถือคริสต์ศาสนานิกายโปรเตสแตนต์มีความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจมากกว่ากลุ่มประเทศที่ประชากรส่วนใหญ่นับถือนิกายโรมันคาทอลิกหรือนิกายอื่นๆ(เช่น นิกายออร์ทอด็อกซ์) ทั้งนี้เนื่องจากแนวคำสอนในนิกายโปรเตสแตนต์โดยเฉพาะในสาขาแคลวินนิสต์เน้นการใช้ชีวิตที่เรียบง่ายและขยันทำงานโดยถือว่าเป็นหน้าที่ต่อพระเจ้า ความเชื่อดังกล่าวทำให้มีเงินออมมาก จึงเกิดการสะสมทุนได้มาก เมื่อบวกกับแรงงานที่ขยันก็ส่งผลให้เศรษฐกิจเติบโตเร็ว แนวคิดของ Weber ได้รับการต่อยอดในการศึกษาบทบาทของศาสนาต่อการพัฒนาเศรษฐกิจอีกมาก และอาจเป็นส่วนหนึ่งของการจุดประกายการขยายแนวคิดให้ครอบคลุมบทบาทของโครงสร้างพื้นฐานทางสังคม(Social Infrastructures)อื่นๆต่อการพัฒนาเศรษฐกิจอีกมาก

การศึกษาของSala-i-Martin (1997) ได้ครอบคลุมตัวแปรที่เชื่อกันว่ามีผลต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจจำนวนมาก(62ตัวแปร) และใช้ extreme bound test ในการทดสอบเพื่อคัดเลือกตัวแปรที่แสดงผลทางสถิติผ่านเกณฑ์ที่กำหนด ผลการทดสอบได้ตัวแปรที่ผ่านเกณฑ์ทดสอบ22ตัว ในจำนวนนี้มีตัวแปรทางศาสนาประกอบอยู่ตัวและตัวแปรที่อาจจัดให้อยู่ในกลุ่มโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมอีกรตัว ดังที่แสดงในตารางที่2.1.1 ผลการศึกษานี้จึงเป็นการสนับสนุนทฤษฎีการเติบโตทางเศรษฐกิจทั้งในแนวกระแสหลักที่เน้นบทบาทของการสะสมทุน การพัฒนาเทคโนโลยีและทุนมนุษย์ รวมไปถึงบทบาทของการค้าระหว่างประเทศ และยังรวมไปถึงโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมและศาสนา แต่การครอบคลุมตัวแปรจำนวนมากทำให้ไม่สามารถให้รายละเอียดอย่างลึกซึ้งสำหรับแต่ละตัวแปรได้

ตารางที่ 2.1.1 ตัวแปรที่มีนัยสำคัญทางสถิติต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจในการศึกษาของSala-i-Martin

ตัวแปรทางศาสนา		ตัวแปรด้านโครงสร้างพื้นฐานทางสังคม	
Fraction Confucion	มีผลทางบวก	Rule of law	มีผลทางบวก
Fraction Muslim	มีผลทางบวก	Political rights	มีผลทางลบ
Fraction Buddhism	มีผลทางบวก	Civil liberties	มีผลทางลบ
Fraction Protestant	มีผลทางลบ	Revolutions and coups	มีผลทางลบ
Fraction Catholic	มีผลทางลบ	Degree of capitalism	มีผลทางบวก

ข้อมูลที่ Sala-i-Martin ใช้ในกรอบคลุมช่วงเวลา ค.ศ. 1960 ถึง 1995 ซึ่งเป็นช่วงที่กลุ่มประเทศทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีผู้นับถือศาสนาขงจื้อกันมากมีการเติบโตทางเศรษฐกิจสูงจนได้รับการกล่าวขวัญกันว่า “เติบโตอย่างอัศจรรย์” (growth miracle) ขณะเดียวกันก็เป็นช่วงที่กลุ่มประเทศผู้ส่งออกน้ำมันก็มีความมั่งคั่งเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจากการสูงขึ้นของราคาน้ำมัน และเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์อีกอย่างที่ประเทศที่มีผู้นับถือศาสนาอิสลามมากมักจะมีแหล่งน้ำมันมากตามไปด้วย ส่วนในกรณีพุทธศาสนานั้นไม่อาจตั้งข้อสังเกตที่ชัดเจนได้เนื่องจากบทความนี้ไม่ได้แสดงรายละเอียดว่าวัดสัดส่วนของผู้นับถือพุทธศาสนาอย่างไรเพราะในประเทศที่นับถือพุทธศาสนานิกายมหายานนั้นมักจะนับถือศาสนาขงจื้อและเต๋า (หรือชินโต) ควบคู่ไปด้วย ส่วนประเทศที่นับถือนิกายเถรวาทนั้นก็จะมีเพียงประเทศไทยที่มีอัตราการเติบโตค่อนข้างสูงในขณะที่ลาว เขมร และพม่ามีอัตราการเติบโตค่อนข้างต่ำในช่วงเวลาดังกล่าว

สำหรับกลุ่มประเทศที่นับถือศาสนาทั้งสองนิกายนั้นประกอบด้วยกลุ่มประเทศพัฒนาแล้วซึ่งมีอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจโดยเฉลี่ยปานกลางกับประเทศกำลังพัฒนาซึ่งมีอัตราการเติบโตโดยเฉลี่ยค่อนข้างต่ำ (กรณีที่ชัดเจนได้แก่กลุ่มประเทศในละตินอเมริกาซึ่งได้รับการกล่าวขวัญว่าเป็นกรณีตัวอย่างของ “ความวินาศของการเติบโต” (Growth disaster))

การที่กลุ่มประเทศที่นับถือศาสนาที่มีการเติบโตทางเศรษฐกิจค่อนข้างต่ำต่างๆ ในช่วงหนึ่งของประวัติศาสตร์เป็นกลุ่มที่มีการเติบโตทางเศรษฐกิจนำหน้ากลุ่มประเทศอื่นๆ อย่างยาวนานจนเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจของโลกมาจนถึงปัจจุบันทำให้น่าสงสัยว่าอิทธิพลของศาสนาต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจอาจขึ้นอยู่กับแต่ละช่วงเวลาของประวัติศาสตร์ ตัวอย่างเช่นข้อมูลจากวารสาร The Economist ระบุว่า “Economic leadership passed to Protestant Europe when Luther and Calvin made money lending acceptable. In 1000

Western Europe share of global GDP was 11.1% compared with the Middle East's 8.6%. By 1700 Western Europe had a 13.5% share compared with the Middle East's 3.4%" (The Economist, January 7-13, 2012 issue, page56.)

ข้อมูลนี้ชี้ให้เห็นว่าในช่วง 7 ศตวรรษที่กล่าวถึงนั้นกลุ่มประเทศในยุโรปที่นับถือคริสตศาสนานิกายโปรเตสแตนต์ (ซึ่งเริ่มหันมานับถือนิกายโปรเตสแตนต์ในคริสต์ศตวรรษที่ 16) มีอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจสูงกว่ากลุ่มตะวันออกกลางหลายเท่าโดยมีการให้เหตุผลว่าเนื่องจากการยกเลิกข้อห้ามในเรื่องการให้กู้ยืม (โดยคิดดอกเบี้ย) ดังนั้นจึงน่าจะคิดว่าการเลือกนับถือศาสนาอาจมีความสำคัญน้อยกว่าการเลือกเนื้อหาในศาสนามาใช้เป็นหลักปฏิบัติ เดิมนั้นทั้ง 2 ศาสนาถือว่าการเอาดอกเบี้ยเป็นบาป แต่ในปัจจุบันศาสนาคริสต์ไม่สนใจข้อห้ามนี้แล้ว ส่วนศาสนาอิสลามก็มีวิธีเลี่ยงข้อห้ามนี้ในรูปแบบของธนาคารอิสลาม

2.2 บทบาทของศาสนาในประวัติศาสตร์

เนื่องจากพัฒนาการทางเศรษฐกิจเป็นกระบวนการที่ยาวนานและต่อเนื่องจึงขึ้นอยู่กับอดีตความเป็นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากเชื่อว่าโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมมีส่วนสำคัญ โครงสร้างเหล่านี้บางอย่างก็ฝังรากลึกมาเป็นเวลานานมากเช่นในเรื่องของความเชื่อและประเพณีทางศาสนา การศึกษาความเป็นมาทางประวัติศาสตร์จึงมีส่วนสำคัญในการทำความเข้าใจบทบาทของศาสนาต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ

ก่อนที่จะกล่าวถึงบทบาทของพุทธศาสนาในประเทศไทย เราอาจได้ข้อคิดที่น่าสนใจจากเรื่องราวทางศาสนาในที่ต่างๆของโลกโดยย้อนไปถึงยุคต้นของศาสนาต่างๆ เริ่มต้นจากยุคแห่งความก้าวหน้าทางศาสนาครั้งใหญ่เมื่อประมาณ 2,600 ปีที่แล้ว ซึ่งเป็นยุคที่เกิดความเจริญงอกงามของศาสนาหลักต่างๆของโลกในเวลาใกล้เคียงกัน โดยมีศูนย์กลางที่สำคัญได้แก่

1. แถบลุ่มแม่น้ำสินธุ-คงคา ศาสนาพราหมณ์แพร่หลายไปทั่วชมพูทวีป คัมภีร์พระเวทย์ได้มีการจารึกเพิ่มเติมและก่อให้เกิดการแตกแขนงลัทธิต่างๆเกิดขึ้นมากมาย (ในพุทธประวัติก็มีการกล่าวถึงลัทธิต่างๆเช่นพวกชุกฺลิ เป็นต้น) ศาสนาพุทธและศาสนาเชนก็อุบัติขึ้นในช่วงเวลานี้ ศาสนาทั้งสองนี้มีหลักธรรมที่คล้ายคลึงกันและมีข้อแตกต่างจากศาสนาพราหมณ์ที่สำคัญอย่างเดียวกันก็คือการไม่แบ่งวรรณะและยึดถือหลักธรรมอยู่เหนือเรื่องราวของเทพเจ้าในพุทธประวัติก็มีการกล่าวถึงศาสนาเชน ที่สำคัญคือที่มาของการตั้งคายนาคครั้งแรกซึ่งมีเนื้อความว่า

“ขณะนั้นล่วงปลายพุทธกาลแล้ว **นิครนถนาถบุตร** ผู้เป็นศาสดาของ **ศาสนาเซน** ได้สิ้นชีวิตลง สาวกของท่านไม่ได้รวบรวมคำสอนไว้เป็นหมวดหมู่และไม่ได้ตกลงกันไว้ให้ชัดเจนปรากฏว่าเมื่อศาสดาของศาสนาเซนสิ้นชีวิตไปแล้วเหล่าสาวกก็แตกแยกทะเลาะวิวาทกันว่า ศาสดาของตนสอนว่าอย่างไร ครั้งนั้น **พระจุนทเถระ** ได้นำข่าวนี้นี้มากราบทูลแด่พระพุทธรเจ้า และพระองค์ก็ได้ตรัสแนะนำให้พระสงฆ์ทั้งปวงร่วมกันสังคายนาธรรมทั้งหลายไว้เพื่อให้พระศาสนาดำรงอยู่ยั่งยืนเพื่อประโยชน์สุขแก่พหูชน” (ที.ปา. 11/108/139) (การสังคายนาพระธรรมวินัยในศาสนาพุทธ วิกีพีเดียสารานุกรมเสรี)

2. แถบลุ่มแม่น้ำไทกริส-ยูเฟรติสและดินแดนข้างเคียง นักประวัติศาสตร์ถือว่าลุ่มแม่น้ำแห่งนี้เป็นที่แห่งกำเนิดอารยธรรมของโลก (cradle of civilization) ดินแดนแห่งนี้เป็นที่แห่งกำเนิดและจุดเชื่อมต่อของความรู้ความคิดต่างๆ ในยุคโบราณ ขณะเดียวกันก็เป็นศูนย์กลางของการชิงอำนาจของชนชาติต่าง ๆ มา นับพันปี ศาสนาที่สำคัญของภูมิภาคนี้ได้แก่ศาสนายิว (Judaism) และศาสนาซอโรแอสเตอร์ (Zoroastrianism) ทั้งสองศาสนาเริ่มเกิดขึ้นเมื่อใดก็เป็นประเด็นที่นักประวัติศาสตร์ยังไม่สามารถให้ข้อยุติที่ตรงกันได้ อาจสรุปได้เพียงว่าศาสนายิวมีมานานกว่า 3,000 ปีแล้ว ส่วนศาสนาซอโรแอสเตอร์นั้นน่าจะมีความยาวนานไม่น้อยกว่า 2,600 ปี ศาสนายิวมีความสำคัญในแง่ที่เป็นต้นกำเนิดของศาสนาคริสต์และอิสลาม ส่วนศาสนาซอโรแอสเตอร์สำคัญในแง่ที่เป็นศาสนาหลักของอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่อาณาจักรแรกของโลก คือจักรวรรดิอะคีเมนิด (Achaemenid empire) ซอโรแอสเตอร์มีส่วนสำคัญต่อพัฒนาการของอารยธรรมเปอร์เซียซึ่งแพร่หลายและกลมกลืนไปกับอารยธรรมของดินแดนข้างเคียง ในช่วงประมาณ 2,600 ปีที่กล่าวถึงนี่ก็เป็นช่วงที่จักรวรรดิอะคีเมนิดขยายดินแดนออกไปอย่างกว้างขวางตั้งแต่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสินธุ ไปจนถึงฝั่งตะวันออกของทะเลเมดิเตอร์เรเนียน นักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่เชื่อว่าศาสนาซอโรแอสเตอร์เกิดขึ้นในช่วงนี้หรือมีต้นกำเนิดขึ้นก่อนหน้านี้นี้และกำลังเป็นที่นิยมแพร่หลายอยู่ในจักรวรรดิอะคีเมนิด ส่วนศาสนายิวก็มีการปรับปรุงอย่างมากโดยกลุ่มชนชั้นนำชาวยิวที่ถูกกวาดต้อนมาอยู่ที่เมืองบาบิโลน หลังจากที่ได้เอาชนะอาณาจักรบาบิโลนแล้ว ไชริสมหาราชผู้ก่อตั้งราชวงศ์อะคีเมนิดได้ส่งชาวยิวเหล่านี้กลับไปสู่เมืองเยรูซาเล็มพร้อมทั้งส่งเสริมให้มีการสร้างวิหารที่ 2 ขึ้นมาแทนวิหารของโซโลมอนที่ถูกพวกบาบิโลนทำลายไป อักษรยิวก็มีการพัฒนาให้เป็นมาตรฐานในการจารึกคำภีร์ไบเบิล (Tanakh) ในช่วงนี้

3. แถบลุ่มแม่น้ำหวงเหอ-ฉางเจียง (หวงโห-แยงซีเกียง) ก็มีศาสนาขงจื้อและเต๋าเกิดขึ้นในช่วงเวลานี้เช่นกัน ทั้งสองศาสนาเริ่มต้นในลักษณะของปรัชญาชีวิตและการปกครอง เมื่อบวกกับความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็ถูกนับเป็นศาสนาในเวลาต่อมา นอกเหนือจากปรัชญาในแนวทางขงจื้อและเต๋ายังมีแนวปรัชญาอื่นๆ

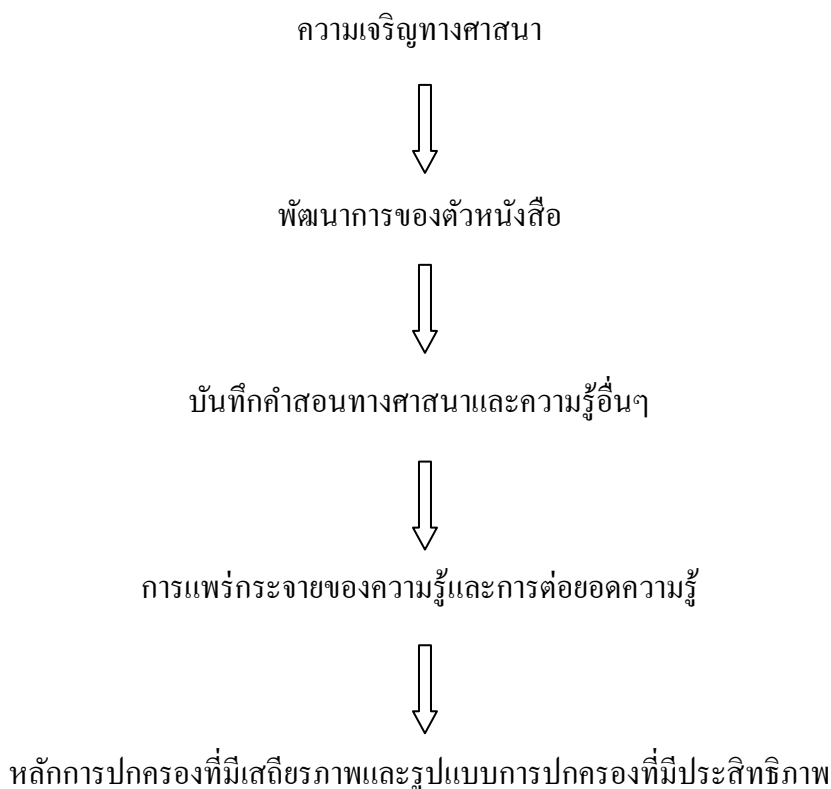
เกิดขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกันอีกมากมายจนถึงกันว่าเป็นยุคแห่งร้อยลัทธิปรัชญาเช่นลัทธิฟาเจีย(กฎหมายนิยม) และลัทธิอินหยางเจีย(คนไทยนิยมเรียกว่าอินหยาง) เป็นต้น

การที่ศาสนาต่างๆเจริญงอกงามขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวอาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นผลสืบเนื่องมาจากการแพร่หลายของตัวหนังสือที่มีวิวัฒนาการมาก่อนหน้านี้ ซึ่งทำให้มีการจารึกคำสอนและคัมภีร์ต่างๆเป็นตัวหนังสือที่ใช้ศึกษาอ้างอิงและต่อยอดความคิดกันสืบมา และเนื่องจากผู้รู้หนังสือมักจะเป็นนักบวชบทบาทของนักบวชในฐานะผู้รู้หนังสือและศิลปวิทยาการต่างๆจึงมีอิทธิพลทั้งในด้านการศึกษาและการปกครอง จึงอาจสันนิษฐานต่อไปได้อีกว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวรูปแบบการปกครองก็ได้รับการพัฒนาจนทำให้เกิดอาณาจักรใหญ่ที่สามารถดำรงคงอยู่ได้นับร้อยปี จักรวรรดิอิมินิดซึ่งเกิดขึ้นในช่วงนี้ก็ถือได้ว่าเป็นต้นแบบของการเกิดจักรวรรดิที่ยิ่งใหญ่อื่นๆในเวลาต่อมาเช่น จักรวรรดิเซลูซิด(Seleucid) ซึ่งมาแทนที่จักรวรรดิอิมินิดเมื่ออเล็กซานเดอร์มหาราชสิ้นพระชนม์และจักรวรรดิซัสซานิด(Sasanid)ซึ่งมาแทนที่จักรวรรดิเซลูซิดและจักรวรรดิพาเทียน(Pathian)

ในกลุ่มแม่น้ำสินธุ-คงคาก็มีการขยายดินแดนโดยพระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธ หลังจากนั้นอีกราว200ปี (ตรงกับสมัยของอเล็กซานเดอร์) พระเจ้าจันทรคุปต์ก็สถาปนาราชวงศ์โมริยะขึ้น จักรวรรดิโมริยะขยายดินแดนครอบคลุมกว่าครึ่งหนึ่งของชมพูทวีปในสมัยพระเจ้าโสภณมหาราช เมื่อพระเจ้าโสภณมหาราชทรงหันมาเลื่อมใสพุทธศาสนาก็ยุติการทำสงครามขยายดินแดน ทรงทำนุบำรุงศาสนาและตั้งอยู่ในทศพิชราชธรรมจนได้ชื่อว่าทรงเป็นธรรมราชา สิ่งที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่งในเวลาต่อมาได้แก่การจารึกเรื่องราวต่างๆเป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์และเป็นแบบอย่างแก่ที่อื่นๆในเวลาต่อมา (เช่น ศิลปจารึกในภาคเหนือของไทย)และการส่งสมณทูตเพื่อเผยแผ่พุทธศาสนาไปสู่ดินแดนต่างๆซึ่งรวมถึงสุวรรณภูมิด้วย

ในแถบกลุ่มแม่น้ำหวงเหอ-ฉางเจียงก็มีการรวบรวมแคว้นเล็กแคว้นน้อยจำนวนมากมาจนเหลือประมาณ7แคว้นใหญ่ในยุคณัฐ(จ้านกว๋อ) ซึ่งต่อมาก็ถูกรวมเป็นหนึ่งเดียวในยุคของจักรพรรดิฉินซี แต่ราชวงศ์ฉินก็อยู่ในอำนาจได้ไม่นาน เมื่อหลิวปังสถาปนาราชวงศ์ฮั่นก็รับแนวปรัชญาขงจื้อเป็นหลักในการปกครองและปรัชญาขงจื้อก็เริ่มกลมกลืนกับพิธีกรรมและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์จนถึงได้ว่าเป็นศาสนาหนึ่ง ราชวงศ์ฮั่นดำรงอยู่ได้ยาวนานกว่า400ปี หลังจากนั้นก็มีการผลัดเปลี่ยนมาอีกหลายราชวงศ์ โดยมีราชวงศ์ที่ยืนยาวกว่าร้อยปีได้แก่ ราชวงศ์จิ้น ราชวงศ์ถัง ราชวงศ์ซ่งราชวงศ์หมิง และราชวงศ์ชิง ทุกราชวงศ์ที่กล่าวมานี้ยึดถือการปกครองตามแนวปรัชญาขงจื้อควบคู่กับความศรัทธาในพุทธศาสนา

จากความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ข้างต้น เราอาจตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับบทบาทของศาสนาต่อพัฒนาการในด้านต่างๆดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่แสดงข้างต้นเป็นการนำเสนอกรอบความคิดในหัวข้อนี้อย่างง่าย ๆ ลำดับพัฒนาการที่เกิดขึ้นจริงมีความซับซ้อนเกินกว่าที่จะอธิบายให้ถูกต้องครบถ้วนทุกแง่มุมได้ ลูกศรที่แสดงความสัมพันธ์ทางเดียวนั้นเป็นเพียงการมองในแง่มุมหนึ่งที่คิดว่าเป็นประโยชน์ในการเข้าใจบทบาทของศาสนาในประวัติศาสตร์ในความเชื่อมโยงตามลูกศรเส้นที่ 1 และ 2 นั้น จะเห็นได้จากหลักฐานคำภีร์ศาสนาต่างๆ ที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันที่สลายอันหลังไปได้ถึงต้นกำเนิดของศาสนาที่สำคัญหรือเคยมีความสำคัญ ช่วง 2,600 ปีที่แล้วถือได้ว่าเป็นจุดหักเหที่สำคัญเพราะเป็นช่วงที่มีศาสนาสำคัญเกิดขึ้นในเวลาใกล้เคียงกันตลอดทั่วดินแดนที่มีอารยธรรมต่อถึงกันได้ อันได้แก่ ศาสนาพุทธ เช่น ซอโรแอสเตอร์ ขงจื้อ และเต๋า ศาสนาพราหมณ์ซึ่งมีมาก่อนหน้านี้ก็มีแนวคิดแตกแขนงออกมามากมายในช่วงนี้ ศาสนายิวซึ่งมีมาก่อนหน้านี้เช่นเดียวกันก็มีการสร้างคำภีร์เพิ่มเติมและมีการพัฒนาตัวอักษรให้เป็นมาตรฐานสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ในดินแดนเกือบทุกแห่งทั่วโลก ศาสนาจะมีบทบาทอย่างสูงทั้งในด้านการศึกษา การปกครอง และการสร้างความก้าวหน้าทางวิทยาการ ภาษาที่ใช้ในคำภีร์ศาสนามีบทบาทอย่างสูงในการเชื่อมต่อความรู้ในหมู่ชนชาติที่นับถือศาสนาเดียวกันแม้จะพูดคนละภาษา ภาษาหลักๆ ที่มีบทบาทสูงต่อความก้าวหน้าทางวิทยาการได้แก่ กรีกและละตินในศาสนาคริสต์ อาหรับในศาสนาอิสลาม สันสกฤตและบาลีในศาสนาพราหมณ์และพุทธ ตัวหนังสือจีนในหมู่ประเทศที่นับถือศาสนาขงจื้อควบคู่กับพุทธศาสนาและศาสนาอื่น เช่น เต๋าและชินโต

บันทึกคำสอนในแต่ละศาสนาทำให้ผู้เรียนรู้จักการอ่าน-เขียน ซึ่งเป็นฐานให้มีการเขียนบันทึกเรื่องราวและความรู้ต่างๆ เอกสารเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญในการผลักดันความก้าวหน้าทางวิทยาการ เพราะทำให้ความรู้ส่งผ่านกันได้กว้างไกลขึ้น สืบทอดได้แม่นยำและยาวนานขึ้นการต่อยอดความรู้ทำได้อย่างมีระบบระเบียบและมีประสิทธิภาพ ความสำคัญในเรื่องนี้อาจพิจารณาได้จากประวัติศาสตร์ไทยซึ่งเริ่มมีความชัดเจนขึ้นในยุคสุโขทัย เนื่องจากมีการบันทึกเป็นศิลาจารึกในยุคนี้และเชื่อกันว่ามีอักษรไทยเกิดขึ้นในยุคนี้ ส่วนเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ก่อนหน้านี้ค่อนข้างจะสับสน ในด้านรูปแบบการปกครองก็มีการพัฒนาขึ้นมาตามลำดับจนถือว่าลงตัวได้ในรัชสมัยพระบรมไตรโลกนาถ หลังจากนั้นราชอาณาจักรอยุธยาถือได้ว่ามีความเจริญรุ่งเรืองและเข้มแข็งที่สุดในสุวรรณภูมิหากเปรียบเทียบกับอาณาจักรอื่นๆ ในช่วงเวลาส่วนใหญ่ นับจากนั้นจนถึงสิ้นยุคกรุงศรีอยุธยา อย่างไรก็ตามพัฒนาการของความรู้ในสุวรรณภูมิก็มีลักษณะเป็นไปตาม ภาษาพื้นเมืองดั้งเดิมมีสถานะค่อนข้างต่ำ ตัวอย่างเช่นคำไทยแท้หลายคำกลายเป็นคำยืมไปได้อย่างน่าอัศจรรย์ ส่วนภาษาที่พัฒนาต่อจากบาลีและสันสกฤตจะเป็นภาษาชั้นสูงเนื่องจากบาลีและสันสกฤตเป็นภาษาที่ใช้กันอย่างกว้างขวางและมีพัฒนาการมายาวนานและเป็นแหล่งที่รวบรวมความรู้ต่างๆ มาแต่โบราณ ในภูมิภาคอื่นๆ ของโลกก็เช่นเดียวกัน อาณาจักรใหญ่มักจะเกิดขึ้นหลังจากมีพัฒนาการของตัวหนังสือในระดับหนึ่งเพื่อใช้บันทึกเรื่องราวสำคัญเกี่ยวกับการปกครองและจารึกคำภีร์ศาสนา เมืองที่เป็นศูนย์กลางการปกครองก็จะมีประชากรหนาแน่นมากขึ้น ก่อให้เกิดการขยายตัวทางการค้าที่จำเป็นต้องมีการบันทึกข้อมูลที่สำคัญสำหรับพ่อค้า ขณะเดียวกันเมืองที่มีประชากรหนาแน่นก็ทำให้ความรู้แพร่กระจายได้สะดวกมากขึ้น การแพร่กระจายของความรู้และการแข่งขันในเมืองใหญ่ก็ส่งเสริมให้เกิดการต่อยอดความรู้และนำไปสู่ความก้าวหน้าทางวิทยาการ

โครงสร้างการกระจายอำนาจทางเศรษฐกิจและความก้าวหน้าทางวิทยาการในโลกปัจจุบันเป็นผลสืบเนื่องมาจากความล้ำหน้าทางวิทยาการและการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรปในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 ความเป็นมาของความก้าวหน้านี้มีจุดหักเหที่สำคัญในช่วงที่เรียกกันว่ายุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (Renaissance) ซึ่งเราอาจถือว่าเริ่มต้นตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 12 (นักประวัติศาสตร์ที่เน้นงานศิลปกรรมอาจถือว่าเริ่มในศตวรรษที่ 14) ในช่วงนี้ได้มีการรื้อฟื้นความรู้ของกรีกและโรมันที่ตกทอดมาจากยุคคลาสสิก (ยุคแห่งความเจริญของกรีกและโรมัน) บวกกับความรู้ที่ก้าวหน้าของกลุ่มชนชาติที่นับถือศาสนาอิสลาม (ซึ่งในช่วงนั้นมีความก้าวหน้ากว่ายุโรปมาก โดยเฉพาะในด้านดาราศาสตร์ เคมีและคณิตศาสตร์บางแขนง รวมทั้งสิ่งประดิษฐ์ที่สำคัญที่กลุ่มอาหรับรับมาจากจีน เช่น กระดาษ การพิมพ์ เข็มทิศ และดินปืน) ผู้ที่มีบทบาทสูงในการเรียนรู้ถ่ายทอดและต่อยอดความรู้เหล่านี้คือนักบวชซึ่งมักจะเชี่ยวชาญภาษากรีก(ซึ่งใช้ใน

คำภีร์นิคายออร์ทอดอกซ์) และภาษาละติน(ซึ่งใช้ในคำภีร์นิคายโรมันคาทอลิก และนิคายโปรเตสแตนต์เมื่อเกิดนิคายนี้ขึ้นในศตวรรษที่16)

ตัวอย่างพัฒนาการของความรู้ที่สำคัญคือคือความรู้เรื่องสุริยจักรวาลซึ่งเริ่มต้นจากCopernicus(ชาวโปแลนด์) ผ่านมายังKepler(ชาวเยอรมัน) และGalileo(ชาวอิตาลี) ผลงานของทั้ง3ท่านนี้เขียนเป็นภาษาละตินซึ่งสามารถสื่อกันได้ในหมู่นักวิชาการทั่วทั้งยุโรปในสมัยนั้น ผลงานเหล่านี้จึงเป็นที่สนใจกันแพร่หลายทั่วทวีปยุโรปจนในที่สุดก็ถูกนำมาสังเคราะห์เป็นทฤษฎีที่ยิ่งใหญ่โดยNewton (ชาวอังกฤษ) ในหนังสือ Principia Mathematica(เป็นภาษาละตินเช่นเดียวกัน) ทฤษฎีที่ได้นี้ได้แก่ กฎแรงโน้มถ่วงและกฎการเคลื่อนที่ ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญยิ่งของวิชาฟิสิกส์ทางด้านคณิตศาสตร์งานของDescartes(ชาวฝรั่งเศส)ในการริเริ่มเรขาคณิตวิเคราะห์ก็ได้รับการต่อยอดเป็นวิชาแคลคูลัสโดยLeibniz (ชาวเยอรมัน) และ Newton

ศาสนาอาจถูกใช้ในทางที่เป็นคุณหรือโทษก็ได้ เรื่องราวข้างต้นเป็นการมองในด้านที่เป็นคุณ แต่ในเรื่องเดียวกันก็มีการใช้ศาสนาในทางที่เป็นโทษด้วย เช่น ผู้มีอำนาจทางศาสนาประกาศให้หนังสือของCopernicus, Kepler และ Galileoเป็นหนังสือต้องห้าม การค้นคว้าของ Kepler และ Galileo ก็ถูกกดดันอย่างหนัก นอกจากนี้ในช่วงเวลาเดียวกันนั้นก็มีการกดขี่ผู้ที่นับถือศาสนาอื่น มีการตัดสินลงโทษผู้ที่ถูกมองว่าเป็นศัตรูทางศาสนาอย่างทารุณ(Inquisition)

คริสตศตวรรษที่16นับเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญเพราะนอกจากเป็นจุดเริ่มต้นของการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ที่สำคัญยิ่งแล้วยังเป็นจุดเริ่มต้นของการแตกแขนงของศาสนาคริสต์ออกมาเป็นนิกายโปรเตสแตนต์ที่ประกอบด้วยนิกายย่อยๆอีกมากมาย จนนำไปสู่การทำสงครามศาสนาระหว่างคาทอลิกกับโปรเตสแตนต์อย่างกว้างขวางและยาวนาน สงครามนี้ได้ลุกลามไปจนเกือบทั่วทวีปยุโรปในช่วงสงคราม30ปีในศตวรรษถัดมา(ค.ศ.1618-1648)

บทบาทของศาสนาคริสต์ทางด้านการศึกษาและการปกครองเริ่มลดลงอย่างเห็นได้ชัดในช่วงคริสตศตวรรษที่18ซึ่งถือกันว่าเป็นยุคแห่งแสงสว่างทางปัญญา(Enlightenment) ในยุคนี้สัดส่วนของนักบวชในสถาบันการศึกษาได้ลดลงมาก อิทธิพลทางการเมืองของศาสนจักรก็ลดลงมากเช่นกัน แนวคิดทางศาสนาตามที่สอนกันมาได้ถูกตั้งคำถามในเชิงปรัชญามากมายและลึกซึ้งเกินกว่าที่จะอธิบายได้ในที่นี้ แต่อาจสรุปผลในบางด้านได้ว่า ในด้านความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ก็เน้นความเป็นเหตุเป็นผลและการทดลองที่มีประจักษ์พยานและสามารถพิสูจน์ซ้ำได้เป็นหลักในการยอมรับความถูกต้อง ในด้านการปกครองก็มีการเสนอแนวคิดในเรื่องสิทธิเสรีภาพบนพื้นฐานของสัญญาประชาคม ในด้านเศรษฐกิจก็เน้นในเรื่องสิทธิส่วนบุคคลทั้งในด้านชีวิตและทรัพย์สินและการประกอบสัมมาชีพ ความก้าวหน้าทางวิชาการและการ

เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองเหล่านี้ทำให้ยุโรปมีโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่เข้มแข็งและสามารถแผ่ขยายอำนาจไปได้ทั่วโลกในเวลาต่อมา

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองระหว่างยุโรปกับเอเชียที่มีมานานกว่า 2 พันปีด้วยฐานที่ค่อนข้างเท่าเทียมกันก็เปลี่ยนไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งในคริสต์ศตวรรษที่ 19 บางประเทศก็กลายเป็นอาณานิคมที่ต้องปฏิบัติตามแนวทางที่เจ้าอาณานิคมกำหนด ประเทศที่รักษาเอกราชได้ก็ถูกบังคับให้ทำสนธิสัญญาตามที่ฝ่ายยุโรป(และสหรัฐอเมริกา)เสนอ ขณะเดียวกันก็ต้องพยายามเรียนรู้และปรับตัวในด้านต่างๆ ให้สอดคล้องกับบริบทของโลก

โครงสร้างสังคมของไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนนับตั้งแต่ได้ทำสนธิสัญญาบาวริงระบบการศึกษาถูกปรับปรุงให้เป็นระบบสากล เป็นผลให้บทบาทของวัดในด้านการศึกษาลดลงเป็นอย่างมากมาปัจจุบันคำว่าบัณฑิตมักจะมีหมายถึงผู้สำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาตรี แทบจะไม่มีใครนึกถึงความหมายของผู้ที่ผ่านการบวชเรียนอีกยกเว้นในการอธิบายเรื่องราวในอดีตบทบาทที่จะนำไปสู่ความก้าวหน้าทางวิทยาการและการปกครองบ้านเมืองก็ไม่ปรากฏให้เห็นได้ บทบาทที่เหลือให้เห็นได้ชัดเจนก็จะได้แก่การรักษาขนบธรรมเนียมและพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งก็น่าสังเกตว่าบทสวดมนต์ต่างๆ มีผู้ที่เข้าใจความหมายของคำบาลีที่สวดแต่ละคำน้อยมาก โดยสรุปก็อาจกล่าวได้ว่าบทบาทของวัดในปัจจุบันเกือบจะแยกกับความสุขทางโลกอย่างสิ้นเชิง เหลือเพียงการเน้นการฝึกจิตให้เกิดความสุขทางธรรมและการดับกิเลสเพื่อให้บรรลุธรรมขั้นสูงซึ่งนำมาสู่คำถามสำคัญว่าบทบาทของวัดควรจำกัดอยู่เพียงในทางธรรมและการประกอบพิธีกรรมต่างๆ หรือควรมีบทบาทในทางโลกให้มากขึ้น เช่นในด้านการพัฒนาความรู้ การเพิ่มบทบาททางด้านสาธารณประโยชน์และการช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก ทั้งนี้อาจต้องพิจารณาเปรียบเทียบกับบทบาทเหล่านี้ของนักบวชในศาสนาสำคัญอื่นๆ

2.3 รายได้กับความใกล้ชิดศาสนา

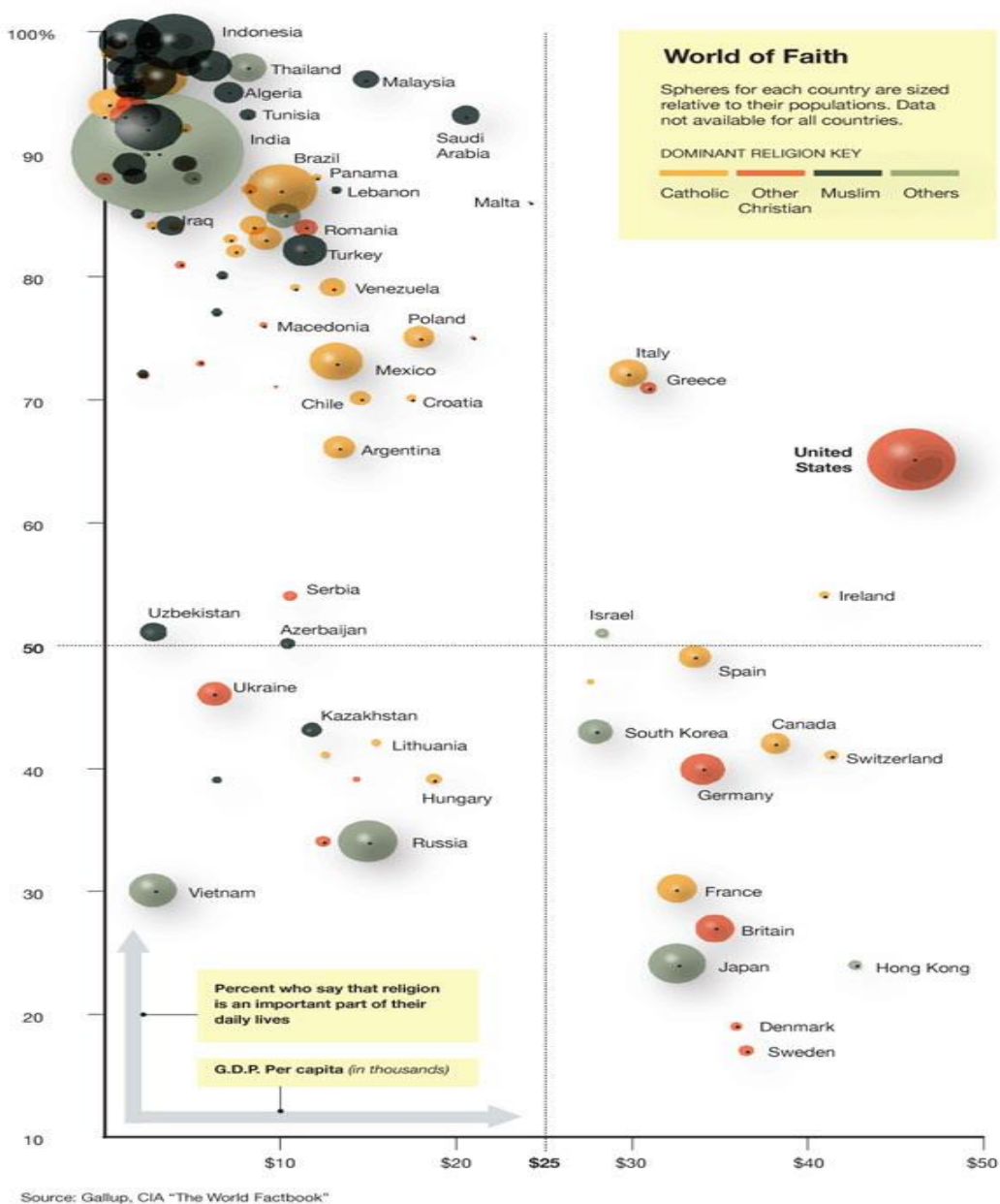
Gallup poll ได้มีการสำรวจศรัทธาหรือความใกล้ชิดศาสนา(religiosity)ของประชาชนในประเทศต่างๆ ทั่วโลกโดยใช้คำถามว่า

Is religion an important part of your daily life?

(ศาสนาเป็นส่วนสำคัญในชีวิตประจำวันของท่านหรือไม่ ?)

(<http://www.gallup.com/poll/142727/religiosity-highest-world-poorest-nations.aspx#2>)

ภาพที่ 2.3.1 สหสัมพันธ์ระหว่างรายได้กับความใกล้ชิดศาสนา

การสำรวจนี้ได้กระทำอย่างต่อเนื่องกันเป็นเวลาหลายปี ผลที่ได้สรุปได้ตรงกันทุกปีว่า ประเทศที่มีผู้ตอบว่าใช่เป็นสัดส่วนสูงมักจะเป็นประเทศที่ยากจน(รายได้เฉลี่ยของประชากรต่ำ) หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่าความใกล้ชิดศาสนามีความสัมพันธ์เชิงลบกับรายได้ดังตัวอย่างผลการสำรวจในปีค.ศ.2010 ในภาพที่ 2.3.1 เมื่อพิจารณาในเชิงเหตุและผลก็จะเกิดคำถามว่า

1. ศรัทธาในศาสนาเป็นเหตุของความจนหรือ

2. ความจนเป็นเหตุของศรัทธาในศาสนา

คำถามข้างต้นยังแตกออกไปได้อีกมากมายหลายคำถาม เช่นในระดับบุคคลความสัมพันธ์เชิงลบนี้ยังเป็นจริงหรือไม่ และหากเป็นจริง อะไรเป็นเหตุ หากความจนเป็นเหตุ ศรัทธาในศาสนาช่วยคนจนได้อย่างไร และหากศาสนาเป็นเหตุ พฤติกรรมทางศาสนาที่เป็นเหตุคืออะไร คำสอนในศาสนามีข้อบกพร่องอย่างไรหรือไม่ ผู้ศรัทธาในศาสนาเข้าถึงแก่นแท้ของศาสนาเพียงไร

ในระดับประเทศก็มีคำถามตามมาอีกมากเช่นเดียวกัน เช่น ในประเทศที่มีผู้ตอบว่าศาสนามีความสำคัญต่อชีวิตประจำวันในสัดส่วนต่ำอาจสนใจต่อแก่นแท้ของศาสนามากกว่าด้านพิธีกรรมก็ได้ ซึ่งอาจหมายความว่าประชาชนในประเทศเหล่านี้ไม่ได้มีศรัทธาต่อศาสนาบ่อยลง บางทีคำสอนในศาสนาได้ซึมซับเข้าไปอยู่ในพฤติกรรมปกติอยู่แล้วจนถูกมองข้ามความสำคัญไป นอกจากนี้ยังอาจสังเกตได้ว่าประเทศที่มีผู้ตอบว่าศาสนามีความสำคัญต่อชีวิตประจำวันในสัดส่วนต่ำส่วนใหญ่เป็นประเทศที่นับถือคริสต์ศาสนา ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างรายได้กับความสำคัญของศาสนาในชีวิตประจำวันจึงอาจแตกต่างกันไปในแต่ละศาสนาก็ได้

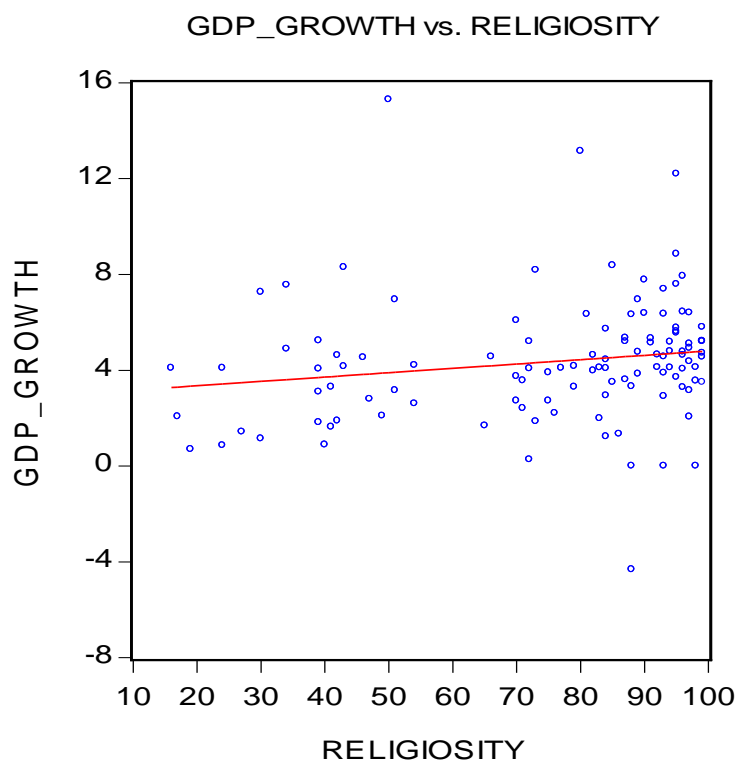
ในอีกแง่มุมหนึ่งเราจะมาวิเคราะห์ว่าประเทศที่ประชาชนมีความใกล้ชิดศาสนามากมีอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจสูงหรือต่ำกว่าประเทศที่ประชาชนมีความใกล้ชิดศาสนาน้อย เราจึงใช้ข้อมูลของGallup poll มาหาความสัมพันธ์ทางสถิติกับอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศต่างๆ ในช่วงปีคศ.2000ถึง 2010 โดยกำหนดให้

Gdp_{growth}_i คือ ค่าเฉลี่ยของอัตราการเติบโตของ GDP ของประเทศ i

$Religiosity_i$ คือ ร้อยละของผู้ตอบว่าศาสนามีส่วนสำคัญในชีวิตประจำวันในประเทศ i
ซึ่งปรากฏผลดังนี้

$$Gdp_{growth}_i = 2.988 + 0.018Religiosity_i$$

$$t = 1.783R^2 = 0.0276$$

ผลข้างต้นนี้แสดงว่าความใกล้ชิดศาสนามีความสัมพันธ์ทางบวกกับการเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติผลการทดสอบนี้สรุปได้ว่าศรัทธาในศาสนาไม่ได้เป็นเหตุของความจน เมื่อรวมผลการทดสอบนี้กับความสัมพันธ์ระหว่างความใกล้ชิดศาสนากับรายได้เฉลี่ยต่อคนของแต่ละประเทศก็สรุปได้ว่า

1. ประเทศที่มีสัดส่วนประชากรใกล้ชิดศาสนาไม่ทำให้การเติบโตของรายได้เฉลี่ยต่ำ
2. แต่เมื่อมีรายได้เฉลี่ยสูงขึ้น สัดส่วนประชากรที่ใกล้ชิดศาสนาลดลง

ที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยได้ตีความหมายว่าผู้ที่ตอบว่าใช่ในการสำรวจของ Gallup Poll เป็นผู้ใกล้ชิดศาสนา และความใกล้ชิดศาสนาแสดงถึงศรัทธาต่อศาสนา(ทั้งนี้เพราะเราไม่สามารถวัดศรัทธาซึ่งอยู่ในใจของแต่ละคนได้โดยตรง) อาจเป็นไปได้ว่าการตอบว่าใช่หรือไม่ใช่ในคำถามของ Gallup Poll นั้นไม่อาจวัดศรัทธาต่อศาสนาได้แม่นยำนัก และความศรัทธานั้นมีเนื้อหาที่ต่างกัน บางคนอาจศรัทธาในเรื่องของพิธีกรรม บางคนอาจศรัทธาในเรื่องของอภินิหาร ส่วนบางคนอาจศรัทธาในเนื้อหาของความเป็นคนดี

2.4 รายได้กับความใกล้ชิดศาสนาของชาวพุทธในประเทศไทย

จากผลการสำรวจของ Gallup poll สรุปได้ชัดเจนว่าประเทศที่มีรายได้สูงมีแนวโน้มที่จะเห็นห่างศาสนา มากกว่าประเทศที่มีรายได้ต่ำ ข้อสรุปนี้ นำมาสู่คำถามต่อเนื่องได้อีกหลายหลายประเด็น ในแง่มุมหนึ่งก็อาจตั้งคำถามว่าความสัมพันธ์นี้เป็นจริงในระดับครัวเรือน(ในประเทศเดียวกัน)หรือไม่ เราจึงใช้ข้อมูลจากการสำรวจในการศึกษานี้ในการตรวจสอบว่าระดับรายได้ของครัวเรือนมีความสัมพันธ์กับความใกล้ชิดศาสนาอย่างไรในกรณีของชาวพุทธในประเทศไทย โดยใช้ตัวชี้วัดความใกล้ชิดศาสนาในเบื้องต้น 3 ตัว ได้แก่

1. ความบ่อยครั้งในการเข้าวัด
2. ความบ่อยครั้งในการทำบุญตักบาตร
3. สัดส่วนมูลค่าของการทำบุญต่อรายได้

ก่อนที่จะแสดงผลการวิเคราะห์ทางเศรษฐมิติ เราอาจเห็นแนวโน้มคร่าวๆ ของความสัมพันธ์ระหว่างรายได้ของครัวเรือนกับตัวชี้วัดความใกล้ชิดศาสนาทั้ง 3 ตัว ได้จากการพิจารณาผลการสำรวจที่แสดงในตารางที่ 2.4.1 ถึงตารางที่ 2.4.3 ซึ่งให้ข้อสรุปในเบื้องต้นที่สอดคล้องกันอย่างชัดเจนว่า รายได้สูงไม่ทำให้คนเห็นห่างจากศาสนา เช่น เมื่อพิจารณาข้อมูลในตารางที่ 2.4.1 จะเห็นได้ว่ากลุ่มครัวเรือนที่มีรายได้สูงมีแนวโน้มที่จะเข้าวัดบ่อยกว่าครัวเรือนอีก 2 กลุ่ม

ตารางที่ 2.4.1 รายได้กับความถี่ในการเข้าวัด

จำนวนครั้งต่อเดือน	0 ถึง 1 (%)	2 ถึง 9 (%)	10 ขึ้นไป(%)	รวมจำนวนครัวเรือน
รายได้น้อย ¹	23.1	52.9	24	667
รายได้ปานกลาง ²	22.1	58.9	19	612
รายได้สูง ³	6.9	68.7	24.4	205

ข้อมูลในตารางที่ 2.4.2 ก็ จะเห็นได้ว่ากลุ่มครัวเรือนที่มีรายได้สูงมีแนวโน้มที่จะทำบุญตักบาตรบ่อยกว่าครัวเรือนอีก 2 กลุ่มเช่นกัน และเมื่อเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มรายได้ปานกลางกับกลุ่มรายได้น้อยก็เป็นที่

¹ รายได้ไม่เกินเดือนละ 20,000 บาท

² รายได้ระหว่าง 20,000 ถึง 50,000 บาทต่อเดือน

³ รายได้สูงกว่า 50,000 บาทต่อเดือน

น่าสังเกตว่ากลุ่มรายได้ปานกลางจะมีสัดส่วนผู้ที่มีความถี่ในการเข้าวัดและการทำบุญตักบาตรในระดับปานกลางค่อนข้างสูง จึงมีสัดส่วนผู้ที่มีความถี่ในการเข้าวัดและการทำบุญตักบาตรในระดับต่ำและสูงน้อยกว่ากลุ่มรายได้น้อย

ตารางที่ 2.4.2 รายได้กับการทำบุญตักบาตร

จำนวนครั้งต่อเดือน	ไม่เคย(%)	ไม่เกิน1 (%)	2 ถึง 9 (%)	10 ขึ้นไป(%)	จำนวนครัวเรือน
รายได้น้อย	7.5	13.8	40	38.7	667
รายได้ปานกลาง	7.4	16	48.5	28.1	612
รายได้สูง	2.4	7.8	49.1	39.7	205

ข้อมูลในตารางที่ 2.4.2 ยังแสดงให้เห็นอีกว่าชาวพุทธในประเทศไทยมีศรัทธาในการทำบุญตักบาตรสูง ซึ่งพิจารณาได้จากการคำนวณค่าเฉลี่ยของจำนวนครั้งในการทำบุญซึ่งเท่ากับ 7.7 ครั้งต่อเดือน เมื่อเอาค่านี้นี้คูณกับจำนวนครัวเรือนชาวพุทธในประเทศไทย (ซึ่งมีประมาณ 19 ล้านครัวเรือน) ก็จะพบว่าในแต่ละวันจะมีผู้ทำบุญตักบาตรทั่วประเทศประมาณ 5 ล้านคน (7.7 ครั้ง x 19 ล้านครัวเรือน / 30 วัน) หรือประมาณเกือบยี่สิบเท่าของจำนวนพระสงฆ์ และส่วนมากผู้ทำบุญแต่ละคนจะเตรียมอาหารใส่บาตรพระมากกว่าหนึ่งรูป จึงคาดได้ว่าอาหารที่ใส่บาตรมีมากกว่าที่พระจะฉันได้หมด แต่ก็มีความห่วงว่าอาหารกระจายอาจไม่สอดคล้องกัน บางวัดอาจมีผู้ใส่บาตรมากเกินไป ในขณะที่บางวัดอาจมีผู้ใส่บาตรน้อยเกินไป นอกจากนี้ผู้ทำบุญบางคนเลือกที่จะใส่บาตรวันพระ ทำให้อาหารที่ใส่บาตรในวันพระมีมากเกินไป คำถามที่สำคัญอีกข้อหนึ่งก็คือพระและทางวัดจัดการอย่างไรกับอาหารที่เกินความต้องการ

ตารางที่ 2.4.3 รายได้กับการทำบุญ (ร้อยละของรายได้)

เงินทำบุญ(ร้อยละของรายได้)	ต่ำกว่า 5	5 ถึง 10	มากกว่า 10	รวมจำนวนครัวเรือน
รายได้น้อย	65.5	29	5.5	473
รายได้ปานกลาง	59.1	35.5	5.4	513
รายได้สูง	46	48.1	5.9	187

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างรายได้กับสัดส่วนมูลค่าการทำบุญต่อรายได้ที่แสดงในตารางที่ 2.4.3 ก็พบว่ากลุ่มครัวเรือนที่มีรายได้สูงมีแนวโน้มที่จะสละเงินทำบุญในสัดส่วนที่สูงกว่าอีก 2 กลุ่มเช่นกันคำถามที่น่าสนใจอย่างยิ่งก็คือมูลค่าการทำบุญรวมทั่วประเทศในแต่ละปีเท่ากับเท่าไรเราอาจคำนวณคร่าวๆ ได้จากการหาค่าเฉลี่ยจากข้อมูลข้างต้นคูณกับรายได้รวมของครัวเรือนทั่วประเทศ ซึ่งพบว่าเท่ากับประมาณ 5 แสนล้านบาทในปีพ.ศ.2553 ค่าที่คำนวณได้นี้มีโอกาสคลาดเคลื่อนได้มากด้วยเหตุผลหลายประการ ได้แก่

1. ผู้ให้สัมภาษณ์มักจะไม่รู้แน่นอนว่าในรอบปีที่ผ่านมาได้ทำบุญไปเท่าไร คำตอบจึงมีโอกาสคลาดเคลื่อนได้มาก

2. จากข้อจำกัดข้อแรกทำให้ต้องกำหนดช่วงของคำตอบแต่ละช่วงไว้กว้างๆ ซึ่งส่งผลให้การคำนวณค่าเฉลี่ยได้เพียงค่าหยาบๆ

3. การสำรวจครั้งนี้ไม่ได้ใช้วิธีสุ่มตัวอย่างที่รัดกุมเพียงพอเนื่องจากข้อจำกัดด้านเวลาและงบประมาณ จึงทำให้มีสัดส่วนครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำกว่าสัดส่วนที่แท้จริง

อย่างไรก็ตามหากค่าที่ประมาณได้นี้สูงเกินจริงไป 100% (ซึ่งน่าจะเป็นไปได้ยาก) มูลค่าการทำบุญทั่วประเทศก็ยังสูงถึง 2 แสน 5 หมื่นล้านบาท จึงเป็นเรื่องสำคัญว่าควรมีการใช้จ่ายเงินทำบุญอย่างไรจึงจะเป็นประโยชน์แก่สังคมสูงสุด

การนำเสนอข้อมูลในลักษณะตาราง 3x3 หรือ 3x4 ข้างต้นทำให้การเปรียบเทียบจะดูค่อนข้างยุ่งยากอยู่บ้าง แต่ก็แสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างรายได้กับตัวชี้วัดความใกล้ชิดศาสนาแต่ละตัวมีลักษณะที่ไม่เป็นเชิงเส้นตรง ดังนั้นการวิเคราะห์ทางเศรษฐมิติจึงน่าจะกำหนดสมการความสัมพันธ์เป็นแบบ nonlinear regression แต่เนื่องจากเราใช้ข้อมูลที่แบ่งเป็นช่วงค่อนข้างกว้าง วิธีวิเคราะห์อย่างละเอียดยากที่จะปรับปรุงผลการวิเคราะห์ได้ดังใจ เราจึงเลือกกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์เป็นสมการเส้นตรง โดยกำหนดให้

Income แสดงระดับรายได้ (หน่วย: พันบาทต่อเดือน)

Visit แสดงความถี่ในการเข้าวัด (ครั้งต่อเดือน)

Alm แสดงความถี่ในการทำบุญตักบาตร (ครั้งต่อเดือน)

Give แสดงมูลค่าการทำบุญต่อรายได้ (ร้อยละ)

ได้ผลการวิเคราะห์ดังนี้

$$\text{Visit} = 5.85 + 0.0297\text{income}$$

$$t = 3.84 \quad R^2 = 0.0116$$

$$\text{Alm} = 8.82 + 0.016\text{income}$$

$$t = 1.09 \quad R^2 = 0.00017$$

$$\text{Give} = 4.60 + 0.0114\text{income}$$

$$t = 3.84 \quad R^2 = 0.00725$$

(ค่า t ในที่นี้จะแสดงเฉพาะค่า t ของสัมประสิทธิ์ของตัวแปรอิสระ และ R^2 หมายถึง adjusted R^2)

ผลการวิเคราะห์ทางเศรษฐมิติข้างต้นสรุปได้ว่ารายได้มีผลทางบวกต่อตัวชี้วัดความใกล้ชิดศาสนา ทั้ง 3 ตัว โดย 2 ใน 3 ตัวมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับนัยสำคัญของการทดสอบ 0.05 แต่จากค่า R^2 ที่มีค่าต่ำแสดงว่า รายได้ไม่ใช่ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อตัวชี้วัดเหล่านี้เท่าใดนักปัจจัยตัวต่อไปที่นำมาพิจารณาคืออายุ ซึ่งผลการวิเคราะห์อาจมีนัยต่อการคาดคะเนแนวโน้มของความใกล้ชิดศาสนาในอนาคตได้ดังนั้นเราจึงทำการวิเคราะห์ในทำนองเดียวกัน โดยกำหนดให้

Age แสดงอายุของผู้ถูกสัมภาษณ์ (ปี)

สำหรับตัวแปรอื่นใช้สัญลักษณ์เหมือนเดิม

$$\text{Visit} = 1.616 + 0.117\text{age}$$

$$t = 8.65 \quad R^2 = 0.056$$

$$\text{Alm} = 0.036 + 0.204\text{age}$$

$$t = 12.56 \quad R^2 = 0.114$$

$$\text{Give} = 4.17 + 0.017\text{age}$$

$$t = 2.66 \quad R^2 = 0.0050$$

ผลที่แสดงในสมการข้างต้นสรุปได้ว่าอายุมีผลทางบวกต่อตัวชี้วัดความใกล้ชิดศาสนาอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติทั้ง 3 ตัว และแม้ว่าค่า R^2 จะสูงขึ้น 2 ใน 3 สมการ แต่ก็ยังมีค่าต่ำ ซึ่งหมายความว่าอายุไม่ได้มีอิทธิพลต่อตัวชี้วัดเหล่านี้มากเท่าใด อย่างไรก็ตามการที่คนอายุน้อยมีความใกล้ชิดวัดน้อยก็อาจทำให้เกิด

ความกังวลได้ว่าเมื่อเวลาผ่านไปสัดส่วนคนที่ใกล้ชิดวัดจะลดลงไปเรื่อยๆ เพราะกลุ่มคนอายุน้อยก็จะกลายเป็นกลุ่มคนอายุมาก หมายความว่ากลุ่มที่มีสัดส่วนคนที่ใกล้ชิดศาสนาน้อยก็จะมาแทนที่กลุ่มที่มีสัดส่วนคนใกล้ชิดศาสนา มาก แต่ก็อาจเป็นไปได้ว่าเมื่ออายุมากขึ้นคนเหล่านี้ก็อาจมีพฤติกรรมใกล้ชิดศาสนา มากขึ้น ซึ่งหากเป็นเช่นนี้จริงก็อาจตีความต่อไปได้ว่าอายุเพิ่มขึ้นแสดงถึงประสบการณ์ในชีวิตมีมากขึ้นและ ประสบการณ์ที่เพิ่มขึ้นนี้ทำให้คนเข้าใจและศรัทธาในศาสนา มากขึ้น

บทที่ 3

พฤติกรรมทางศาสนาของชาวพุทธในประเทศไทย

3.1 ความเชื่อทางศาสนาของชาวพุทธในประเทศไทย

พุทธศาสนาในประเทศไทยยึดแนวทางคำสอนตามนิกายเถรวาทซึ่งยึดถือพระไตรปิฎกเป็นแหล่งอ้างอิงความถูกต้อง เนื้อหาคำสอนในพุทธศาสนามีข้อแตกต่างจากศาสนาอื่นที่มีคนนับถือมากในข้อหลักๆ คือ

1. ไม่นับเรื่องราวมืดมนของเทพเจ้า
2. เป้าหมายสูงสุดคือการหลุดพ้น

ในประเด็นเรื่องเทพเจ้านั้น ศาสนาที่สำคัญเช่นคริสต์และอิสลามนั้นนับถือการมีเทพเจ้าองค์เดียวเป็นผู้สร้างสรรค์ทุกสิ่งทุกอย่างรวมทั้งกำหนดชะตาชีวิตของสัตว์โลก แนวคิดนี้คล้ายกับความเชื่อเรื่องพระพรหมของคนไทยซึ่งมีที่มาจากศาสนาพราหมณ์ แต่ในศาสนาพราหมณ์นั้นเชื่อว่ามีเทพเจ้าสำคัญอีก 2 องค์คือพระอิศวรกับพระวิษณุ และยังมีเทพเจ้ารองๆ อีกมาก ความเชื่อหลายๆ อย่างในศาสนาพราหมณ์ได้ปนเข้ามา กับศาสนาพุทธจนยากที่จะแยกแยะออกจากกันได้ชัดเจนขนาด อาจสันนิษฐานได้ว่าเนื่องจากศาสนาพุทธมีความประนีประนอมสูง และพุทธศาสนาเกิดขึ้นในเวลาและสถานที่ที่ศาสนาพราหมณ์ฝังลึกอยู่ในความเชื่อของผู้คนอย่างแนบแน่น คำสอนในพุทธศาสนาแม้จะไม่ปฏิเสธเรื่องเกี่ยวกับเทพเจ้าและอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ แต่ก็ไม่ส่งเสริมให้บูชาเทพเจ้าเหล่านี้ และมีข้อห้ามการอวดอ้างอิทธิฤทธิ์ของพระสงฆ์โดยบัญญัติไว้ในพระธรรมวินัยเรื่องการห้ามอวดอุตริมนุชธรรม และยังถือว่าไสยศาสตร์เป็นเดรัจฉานวิชา

ในขณะที่เป้าหมายสูงสุดของการทำความดีในศาสนาอื่นมักจะตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในการมีชีวิตอมตะในสรวงสวรรค์ นิกายเถรวาทของศาสนาพุทธจะเน้นเป้าหมายสูงสุดคือนิพพานซึ่งหมายถึงความหลุดพ้นโดยสิ้นเชิง หากมองเป้าหมายของการส่งเสริมให้คนทำความดีก็อาจมองได้ว่าการทำความดีเพื่อหวังขึ้นสวรรค์นั้นเป็นการทำความดีที่ยังไม่บริสุทธิ์อย่างแท้จริงเพราะยังหวังผลตอบแทนซึ่งถือได้ว่าเป็นกิเลส การมุ่งความหลุดพ้นเป็นการตัดกิเลสเมื่อบวกกับหลักธรรมข้ออื่นๆ แล้วก็จะนำไปสู่การทำความดีอย่างบริสุทธิ์ใจแต่ด้วยธรรมชาติของมนุษย์ที่ยังไม่อาจตัดกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง ความเชื่อในเรื่องนรกสวรรค์ เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์จึงเกิดขึ้นได้ง่ายและเป็นที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลายจนยากที่จะปฏิเสธว่าเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนา เพราะแม้ในพระสูตรต้นปิฎกก็มีเรื่องราวเหล่านี้

ตารางที่ 3.1.1 แสดงสัดส่วนความเชื่อในสิ่งที่ไม่อาจพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ได้จากผลการสำรวจ ซึ่งสรุปได้ว่าพุทธศาสนิกชนในประเทศไทยส่วนใหญ่เชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีจริง ที่เหลือส่วนใหญ่จะเชื่อครึ่งไม่เชื่อครึ่ง มีเพียงร้อยละ 5.1 ที่ตอบว่าไม่เชื่อ สำหรับในเรื่อง โชคลางพบว่าคนที่เชื่อกับคนที่เชื่อครึ่งไม่เชื่อครึ่ง มีสัดส่วนเกือบเท่ากัน ส่วนคนที่ไม่เชื่อมีสัดส่วนน้อย ในเรื่อง โหราศาสตร์ก็พบว่าคนที่เชื่อครึ่งไม่เชื่อครึ่ง มีมากกว่าคนที่เชื่อและคนที่ไม่เชื่อ มีสัดส่วนสูงกว่าอีก 2 กรณีข้างต้น

ตารางที่ 3.1.1 ความเชื่อของชาวพุทธในประเทศไทย

ความเชื่อ	เชื่อ	เชื่อครึ่งไม่เชื่อครึ่ง	ไม่เชื่อ
สิ่งศักดิ์สิทธิ์มีจริง	66.4	28.5	5.1
โชคลาง	43.6	42.8	13.6
โหราศาสตร์	34.3	45.2	20.5

เนื่องจากผู้วิจัยเชื่อว่าศาสนาพุทธให้ความสำคัญกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์แต่ไม่ส่งเสริมความเชื่อในเรื่อง โชคลาง โหราศาสตร์และเรื่องเกี่ยวกับไสยศาสตร์ จึงเว้นคำถามเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการสำรวจทัศนะของทางวัด แต่ต้องการตรวจสอบว่าทางวัดมีทัศนะเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้อย่างไรในการสอนพุทธศาสนิกชนและทัศนะของทางวัดสวนทางกับความเชื่อของชาวบ้านมากน้อยเพียงไร ผลการสำรวจแสดงอยู่ในตารางที่ 3.1.2 ซึ่งจะเห็นได้ว่าวัดที่เห็นว่าควรสอนให้พุทธศาสนิกชนเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ โชคลางและโหราศาสตร์มีสัดส่วนต่ำมาก จึงอาจสรุปได้ว่าความเชื่อเหล่านี้ไม่ใช่แนวทางหลักของพุทธศาสนาในประเทศไทย แต่ที่ยังมีวัดที่เห็นว่าควรสอนก็อาจเกิดจากความเชื่อส่วนตัวหรือเห็นว่าเป็นเครื่องมือในการดึงดูดศรัทธาจากผู้เชื่อในเรื่องเหล่านี้

ตารางที่ 3.1.2 ทัศนะของทางวัดว่าควรสอนให้เชื่อหรือไม่

ความเชื่อ	ควร	ไม่ควร
ไสยศาสตร์	3.7	96.3
โชคลาง	4.3	95.7
โหราศาสตร์	5.1	94.9

ความเชื่อ	ควร	ไม่ควร
ไสยศาสตร์	5.28	94.72
โหราศาสตร์	4.56	95.44
โหราศาสตร์	4.32	95.68

3.2 ความเชื่อในเรื่องการทำบุญ

การอธิบายแรงจูงใจในการทำบุญด้วยเหตุผลทางเศรษฐศาสตร์ขึ้นอยู่กับการศึกษาความหมายของคำว่า self interest ซึ่งในที่นี้ขอใช้คำว่า “ความพอใจส่วนตัว” ในการแปลความหมายของคำนี้แทนการใช้คำว่า “ผลประโยชน์ส่วนตัว” ซึ่งเป็นคำที่มักจะถูกใช้ในความหมายในทางลบ ความยุ่งยากในการวิเคราะห์อยู่ที่การสร้างฟังก์ชันอรรถประโยชน์ของปัจเจกบุคคลในการเชื่อมโยงความรู้สึกของผู้อื่นกับของตน โดยที่การทำบุญเป็นเรื่องของการเสียสละ จึงเกิดคำถามว่าการเสียสละนี้เพื่อหวังผลอะไร ความเข้าใจในเรื่องพฤติกรรมการทำบุญจึงต้องเริ่มจากความเข้าใจในเรื่องเป้าหมายของการทำบุญ ขณะเดียวกันเป้าหมายของการทำบุญก็ขึ้นอยู่กับความเชื่อในเรื่องผลของการทำบุญอีกต่อหนึ่ง เราจึงอาจพิจารณาในเบื้องต้นโดยสำรวจแรงจูงใจในการทำบุญของชาวพุทธว่ามีความเชื่อในผลของการทำบุญอย่างไร เนื่องจากผู้ทำบุญอาจมีเป้าหมายมากกว่า 1 ข้อ ในการสำรวจจึงเปิดโอกาสให้ผู้ตอบเลือกได้มากกว่า 1 ข้อ ผลการสำรวจได้แสดงอยู่ในตารางที่ 3.2.1

ตารางที่ 3.2.1

ผลของการทำบุญ	ร้อยละ
1.จิตใจผ่องใส	85.9
2.ได้บุญตอบแทนในชาตินี้และชาติหน้า	54.9
3.เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจในการครองตนเป็นคนดี	47.3
4.แคล้วคลาดจากเคราะห์กรรมและภัยอันตราย	37.1
5.รอดพ้นจากความทุกข์ที่มีอยู่	34.8
6.มีโชคลาภ	33.2
7.ไม่มีผลใดๆ	0.9
8.มีชื่อเสียงว่าเป็นคนใจบุญ	2.2

ข้อมูลในตารางที่3.2.1 ซึ่งว่าผู้ถูกสัมภาษณ์ร้อยละ85.9(มากเป็นที่1)เชื่อว่าทำให้จิตใจฟ่องใส และร้อยละ47.3(มากเป็นที่3)เชื่อว่าเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจในการครองตนเป็นคนดี คำตอบในกลุ่มนี้น่าจะถือได้ว่าสอดคล้องกับหลักคำสอนในพุทธศาสนาและมีความสมเหตุสมผลในแง่ที่ไม่ต้องขึ้นอยู่กับความเชื่อในเรื่องปาฏิหาริย์ใดๆ ในแง่หลักคำสอนทางพุทธศาสนายังอาจแยกแยะออกไปได้อีกว่าจิตใจฟ่องใสและการครองตนเป็นคนดีนั้นเกิดจากการที่ขจัดกิเลสไปได้หรือเกิดจากความเชื่อในกฎแห่งกรรมหรือทั้ง2อย่างร่วมกันไป สำหรับผู้ที่เชื่อว่าทำให้ได้ผลตอบแทนในชาตินี้และชาติหน้ามีร้อยละ54.9(มากเป็นที่2) เชื่อว่าทำให้แคล้วคลาดจากเคราะห์กรรมและภัยอันตรายมีร้อยละ37.1(มากเป็นที่4) เชื่อว่าทำให้รอดพ้นจากความทุกข์ที่มีอยู่มีร้อยละ34.8(มากเป็นที่5) เชื่อว่าทำให้มีโชคลาภมีร้อยละ33.2(มากเป็นที่6) ผู้ที่เลือกคำตอบเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นผู้ที่หวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แรงงูใจในกลุ่มนี้จัดว่าขึ้นอยู่กับศรัทธาความเชื่อในเรื่องที่เหนือเหตุผล สำหรับอีก2คำตอบมีผู้เลือกในสัดส่วนที่ต่ำมาก ผู้ที่ตอบว่าไม่มีผลใดๆน่าจะตีความได้ว่าไม่ได้เชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และไม่คิดว่าการทำบุญเป็นผลดีแก่จิตใจ ผู้ที่เลือกคำตอบนี้อาจจะไม่ค่อยได้ทำบุญ แต่ก็อาจทำความดีในด้านอื่นๆได้ สำหรับผู้ที่ตอบว่าการทำบุญทำให้มีชื่อเสียงว่าเป็นคนใจบุญก็เป็นกลุ่มที่น่าสงสัยว่าจะอะไรเป็นแรงงูใจให้เลือกคำตอบนี้ ข้อสันนิษฐานหนึ่งก็คือผู้ตอบไม่ได้หมายถึงพฤติกรรมการทำบุญของตนเอง แต่เชื่อว่าคนอื่นเป็นเช่นนี้ สำหรับผู้ที่ทำบุญด้วยวัตถุประสงค์ข้อนี้จริงมีมากน้อยเท่าไรเราไม่คิดว่าจะหาสัดส่วนที่แท้จริงได้จากวิธีการสำรวจที่ใช้เพราะคนที่ทำบุญเพื่อเอาหน้าคงไม่ได้หน้าอย่างที่ต้องการถ้าเจตนาที่ถูกเปิดเผย

ผลการสำรวจข้างต้นสรุปได้ว่าแรงงูใจในการทำบุญขึ้นอยู่กับความเชื่อที่หลากหลาย เราอาจเปรียบเทียบความเชื่อเหล่านี้ได้หลายแง่มุม แง่มุมทางศาสนาคงจะเน้นในแง่ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ส่วนแง่มุมทางเศรษฐศาสตร์ก็จะเน้นในเรื่องความสมเหตุสมผลที่พิสูจน์ได้ ในแง่ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นยังแยกออกได้อีกหลายแบบ เริ่มจากความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรมซึ่งน่าจะถือได้ว่าสอดคล้องกับความหวังในเรื่องความยุติธรรมมากที่สุด แรงงูใจในการทำบุญเพื่อให้จิตใจฟ่องใสและเพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจให้ครองตนเป็นคนดีน่าจะถือได้ว่าสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมเป็นอย่างดี และขณะเดียวกันก็น่าจะถือว่ามี ความสมเหตุสมผลในเชิงเศรษฐศาสตร์เพราะความพอใจที่เกิดจากการทำบุญนั้นเกิดขึ้นทันทีไม่ต้องรอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ดลบันดาล สำหรับความเชื่ออีก4ข้อที่มีคนเลือกมากนั้นเกี่ยวข้องกับความหวังที่จะให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ดลบันดาลให้ออนาคต ซึ่งอาจสมหวังก็มี ผิดหวังก็มี หวังไปลมๆแล้งๆก็มี และหากชาติหน้ามีจริง กว่าจะ

ถึงชาติหน้าก็ลืมไปแล้ว จุดที่น่าระวังสำหรับความเชื่อเหล่านี้ก็คือโอกาสที่จะถูกหลอกลวงที่น่าจะเป็นไปได้ง่ายสำหรับคนที่เชื่อสิ่งต่างๆที่พิสูจน์ไม่ได้โดยปราศจากข้อสงสัย

ตารางที่ 3.2.2 แสดงผลการสำรวจวัตถุประสงค์ของการทำบุญในอีกแง่มุมหนึ่ง โดยกำหนดให้ผู้ตอบแบบสัมภาษณ์จัดลำดับวัตถุประสงค์ของการทำบุญใน 4 ด้าน ซึ่งพบว่าผู้ตอบเลือกการส่งผลบุญต่อผู้กระทำและผู้รับการอุทิศผลบุญเป็นอันดับหนึ่งมากที่สุด เราจึงอาจสรุปได้ว่าผลการสำรวจครั้งนี้สนับสนุนแนวการวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่เน้นแรงจูงใจด้านผลประโยชน์ส่วนตัว สำหรับในอีก 3 ข้อนั้นสรุปโดยเปรียบเทียบได้ว่าผู้ตอบที่ให้ความสำคัญแก่การจรรโลงพระศาสนาเป็นอันดับหนึ่งมีมากกว่าอีก 2 ข้อรวมกัน จึงอาจสรุปได้ว่าชาวพุทธไทยมีศรัทธาต่อศาสนาพุทธสูงกว่าการสร้างประโยชน์สุขแก่สังคมและการช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้รวมกัน ผลการสำรวจนี้จึงอธิบายได้ว่าเหตุใดชาวไทยจึงนิยมทำบุญกับวัดมากกว่าการบริจาคเพื่อสาธารณประโยชน์ในด้านอื่น แต่ก็น่าคิดว่าภายใต้ข้อเท็จจริงนี้วัดอาจทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการรับบริจาคเงินทำบุญไปใช้ในด้านการสร้างสาธารณประโยชน์ ซึ่งหากทำได้อย่างมีประสิทธิภาพก็จะเป็นบทบาทที่จะส่งเสริมการจรรโลงพระศาสนาในอนาคตเนื่องจากปัจจุบันกระแสสังคมหันมาสนใจความมีจิตสาธารณะมากขึ้นและผู้ได้รับความช่วยเหลือคงจะมีความสำนึกในบุญคุณที่ได้รับจากทางวัดไม่มากนัก

ตารางที่ 3.2.2

วัตถุประสงค์ของการทำบุญ	อันดับ 1	อันดับ 1+2	อันดับ 3+4
ส่งผลบุญต่อผู้กระทำและผู้รับการอุทิศผลบุญ	61.4	79.0	21.1
เพื่อจรรโลงพระศาสนา	21.6	55.9	44.0
เพื่อประโยชน์สุขของสังคม	11.4	39.2	60.7
เพื่อช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก	5.4	25.9	74.1

การพิจารณาผลดีผลเสียทางเศรษฐศาสตร์ของการทำบุญภายใต้ความเชื่อและวัตถุประสงค์ของการทำบุญข้างต้นขึ้นอยู่กับฐานคติของผู้วิเคราะห์ว่ามีความเชื่อในเรื่องที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้อย่างไรในที่นี้จะขอยึดแนวเศรษฐศาสตร์กระแสหลักผสมผสานกับพุทธศาสนากระแสหลักในประเทศไทยเป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์ โดยถือว่าการทำบุญเป็นการเสียดสละความสุขของตนเอง(ซึ่งส่วนใหญ่เป็นทางด้านวัตถุ)เพื่อความสุทางใจ(ไม่ว่าความสุขทางใจนั้นเกิดจากความเชื่ออย่างไรก็ตาม) ในกรณีที่ผู้ทำบุญหวังอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์บันดาลให้สมหวังในเรื่องใดๆ ในที่นี้เราจะถือว่าประโยชน์ที่ได้รับเกิดจากความสุที่

ความเชื่อในการทำบุญนั้นส่วนผลประโยชน์ที่คาดหวังจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออิทธิฤทธิ์ใดๆ จะไม่สามารถนำมาคิดได้ ทั้งนี้ไม่ได้เป็นการปฏิเสธการมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพียงแต่เราไม่สามารถรู้ได้ว่าความสมหวังและผิดหวังที่จะเกิดขึ้นต่อมาเป็นผลจากการคลบแคลงของอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือไม่ การวิเคราะห์นี้แตกต่างจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่ใช้ตามปกติโดยถือว่าความสุขทางใจเป็นผลประโยชน์สำคัญที่ผู้ทำบุญได้รับแม้เราไม่อาจพิสูจน์ได้ว่าผลทางใจที่ได้รับนี้คุ้มค่ากับการเสียสละหรือไม่ แต่ก็อาจคิดตามแนวการวิเคราะห์ดุลยภาพของตลาดว่าน่าจะมีค่าเพราะเป็นการกระทำโดยสมัครใจการทำบุญมากน้อยจึงขึ้นอยู่กับความสุขใจที่ได้รับและความสุขใจนี้ก็ขึ้นอยู่กับระดับความเชื่ออีกต่อหนึ่ง ดังนั้นในภาพรวมไม่ว่าระดับการทำบุญจะมากหรือน้อยอย่างไรก็จะถือว่าผลตอบแทนส่วนตัวคุ้มพอดีเช่นเดียวกับกรณีของสินค้าทั่วไป สิ่งที่จะตัดสินความเหมาะสมของการทำบุญจึงขึ้นอยู่กับผลดีผลเสียต่อสังคมโดยรวมของการทำบุญนั้น (positive/negative externalities)

3.3 วัตถุประสงค์ในการเข้าวัด

วัดเป็นแหล่งรวมของกิจกรรมสาธารณะต่างๆ ของชาวไทยมากมาย แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไปจนถึงปัจจุบัน วัตถุประสงค์ในการเข้าวัดในบางด้านก็อาจลดน้อยถอยลง ส่วนหนึ่งอาจเนื่องมาจากภารกิจในชีวิตประจำวันมีมากขึ้น อีกส่วนหนึ่งก็อาจเนื่องมาจากการมีสถานที่ที่เป็นทางเลือกหลากหลายมากขึ้น และเหตุผลอื่นๆ ที่ยากจะบรรยายให้ครบถ้วน โดยทั่วไปอาจสรุปได้ว่าบทบาทของวัดในการเป็นแหล่งชุมนุมทางสังคมมีลดน้อยลง ในที่นี้จึงเน้นการสำรวจวัตถุประสงค์ในการเข้าวัดในแง่จุดประสงค์ส่วนตัว ซึ่งข้อมูลที่แสดงในตารางที่ 3.3.1 แสดงให้เห็นว่าชาวพุทธในปัจจุบันนิยมเข้าวัดเพื่อไหว้พระพุทธรูปและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในวัดบ่อยกว่าวัตถุประสงค์อื่น รองลงไปคือเพื่อทำบุญบริจาคและเพื่อฟังพระเทศน์

การเข้าวัดเพื่อไหว้พระพุทธรูปและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้รับความนิยมน้อยลงเนื่องจากความสะดวก ส่วนวัตถุประสงค์นั้นก็เป็นที่เข้าใจกันทั่วไปในหมู่ชาวพุทธว่าเพื่อความเป็นสิริมงคลและอาจฟังวัตถุประสงค์อื่นเพิ่มเติม เช่น ขอพรให้สมหวังในสิ่งที่ปรารถนาหรือขอให้แคล้วคลาดจากอันตราย

การทำบุญบริจาคเป็นที่นิยมน้อยลงเพราะมักจะทำควบไปกับวัตถุประสงค์ข้อแรก วัดหลายแห่งจึงตั้งตู้รับบริจาคไว้ในบริเวณใกล้เคียง ทำให้วัดมีรายได้เพิ่มขึ้น

กลุ่มที่ตอบว่าไม่เคยทำในข้อหนึ่งและข้อสองน่าจะสงสัยว่าจะเป็นผู้ที่มีศรัทธาต่อศาสนาน้อย เป็นประเด็นหนึ่งที่น่าจะมีการศึกษาวิเคราะห์ต่อไปว่าเป็นเพราะเหตุใด

กลุ่มผู้ที่เข้าวัดฟังเทศน์เป็นประจำมีประมาณร้อยละ 23 นับว่ามากพอสมควรในสภาพเศรษฐกิจสังคมปัจจุบัน สำหรับผู้ที่เข้าวัดฟังเทศน์นานๆครั้งมีสัดส่วนสูงกว่ากลุ่มแรกเล็กน้อย ผู้ที่ไม่เคยเลยมีอยู่เกือบครึ่งหนึ่งของผู้ถูกสำรวจ แม้ว่าจะดูน่าตกใจสำหรับผู้ที่ยังไม่ฟังพุทธศาสนาแต่เมื่อพิจารณาทางเลือกที่มีอยู่ในปัจจุบันก็อาจคลายกังวลได้ เพราะมีทางเลือกที่จะเข้าถึงธรรมได้อีกหลายช่องทางดังจะได้นำเสนอต่อไป อุปสรรคในการไปฟังเทศน์ที่วัดมีหลายอย่าง เริ่มตั้งแต่ข้อติดขัดในเรื่องเวลาที่ไม่สะดวกในช่วงเวลาที่พระเทศน์ ถัดมาก็อาจเป็นความไม่สะดวกในการเดินทาง นอกจากนี้บางคนสุขภาพอาจไม่เอื้ออำนวยให้นั่งพับเพียบนานๆได้ซึ่งในข้อนี้วัดบางแห่งก็อำนวยความสะดวกด้วยการจัดเก้าอี้ให้

สำหรับวัตถุประสงค์ข้ออื่นๆนั้น ได้รับความนิยมน้อย ในเรื่องการไปช่วยงานของวัดก็เข้าใจได้ว่าเป็นเพราะวัดไม่มีความจำเป็นที่จะต้องให้ชาวบ้านมาช่วยงานมากกว่านี้ ความนิยมไปพักผ่อนในวัดมีน้อยก็คงเป็นเรื่องของรสนิยมในการเลือกสถานที่พักผ่อนการไปดูแลรับใช้พระสงฆ์ก็มักเป็นเรื่องของความสัมพันธ์เฉพาะบุคคลเป็นส่วนใหญ่ ที่น่าพิจารณาเป็นพิเศษน่าจะเป็นเรื่องการปฏิบัติธรรม/วิปัสสนาและการปริกษา/สนทนาธรรม เพราะผู้ที่เข้าวัดด้วยวัตถุประสงค์เหล่านี้มักจะเป็นผู้ที่สนใจธรรมอย่างลึกซึ้งซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกันจะเห็นได้ว่ากลุ่มผู้ที่สนใจด้านปฏิบัติมีสัดส่วนสูงกว่ากลุ่มที่สนใจด้านการปริกษาและสนทนาธรรม

ตารางที่ 3.3.1 วัตถุประสงค์ในการเข้าวัด

วัตถุประสงค์	เป็นประจำ	นานๆครั้ง	ไม่เคย
1. ไหว้พระพุทธรูปและสิ่งศักดิ์สิทธิ์	60.6	26.4	13
2. ทำบุญบริจาค	48.8	28.5	22.7
3. ฟังเทศน์	23.3	28.9	47.8
4. ช่วยงานของวัด	16.8	19.4	63.8
5. พักผ่อน	15.6	10.5	73.7
6. ปฏิบัติธรรม/วิปัสสนา	8.2	9.1	82.7
7. ดูแลรับใช้พระสงฆ์	5.7	6	88.3
8. ปริกษาพระ/สนทนาธรรม	4.3	6.3	89.4

เมื่อตรวจสอบความสัมพันธ์ระหว่างอายุกับการทำกิจกรรมต่างๆในวัด พบว่ามีความสัมพันธ์กันในเชิงบวก กล่าวคือกลุ่มที่มีอายุสูงจะมีกิจกรรมทางศาสนาในวัดมากกว่ากลุ่มที่มีอายุน้อย ไม่ว่าจะเป็นในด้าน

การไปฟังเทศน์ที่วัด การไปไหว้พระพุทธรูปและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การไปทำบุญในโอกาสต่างๆ และการปฏิบัติ
 ธรรม/วิปัสสนา

ตารางที่ 3.3.2 แสดงการกระจายระหว่างช่วงอายุและการฟังพระเทศน์ (ร้อยละ)

อายุ	เป็นประจำ	นานๆครั้ง	ไม่เคยเลย
15 - 30 ปี	7.81	24.43	67.76
31 - 45 ปี	16.67	31.28	52.05
46 - 60 ปี	26.77	28.03	45.20
มากกว่า 60 ปี ขึ้นไป	41.22	30.79	27.99

ตารางที่ 3.3.3 ช่วงอายุกับการไหว้พระพุทธรูปและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในวัด(ร้อยละ)

อายุ	เป็นประจำ	นานๆครั้ง	ไม่เคยเลย
15 - 30 ปี	53.15	33.25	13.60
31 - 45 ปี	56.41	30.00	13.59
46 - 60 ปี	61.62	23.23	15.15
มากกว่า 60 ปี ขึ้นไป	70.74	18.83	10.43

ตารางที่ 3.3.4 ช่วงอายุกับการบริจาค ทำบุญในโอกาสต่างๆ (ร้อยละ)

อายุ	เป็นประจำ	นานๆครั้ง	ไม่เคยเลย
15 - 30 ปี	35.52	39.04	25.44
31 - 45 ปี	48.46	25.64	25.90
46 - 60 ปี	50.51	29.04	20.45
มากกว่า 60 ปี ขึ้นไป	58.78	21.12	20.10

ตารางที่ 3.3.5 ช่วงอายุกับการปฏิบัติธรรม/วิปัสสนา (ร้อยละ)

อายุ	เป็นประจำ	นานๆครั้ง	ไม่เคยเลย
15 - 30 ปี	2.52	7.05	90.43
31 - 45 ปี	6.41	6.41	87.18

46 - 60 ปี	8.84	13.64	77.53
มากกว่า 60 ปี ขึ้นไป	15.27	9.16	75.57

3.4 การทำบุญ

จุดมุ่งหมายของการทำบุญมีหลากหลาย เช่น เพื่อช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก เพื่อประโยชน์สุขของสังคม เพื่อจรรโลงพระศาสนา และเพื่อส่งผลบุญต่อตนเองและผู้รับการอุทิศผลบุญ ลักษณะของการทำบุญจึงมีหลายรูปแบบ เช่น หากเน้นการจรรโลงพระศาสนา รูปแบบของการทำบุญก็จะเน้นไปที่ตัวพระสงฆ์กับตัววัด เช่น การทำบุญตักบาตร การถวายสังฆทาน การสร้างและการซ่อมแซมวัด เป็นต้น หากเน้นไปที่ประโยชน์สุขของสังคมหรือการช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก การทำบุญในลักษณะข้างต้นก็ยังสามารถนำไปสู่จุดมุ่งหมายดังกล่าวได้ในทางอ้อมเพราะพระกับวัดมีบทบาทในการสร้างประโยชน์สุขแก่สังคมและการช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากอยู่แล้ว เพียงแต่ในกรณีนี้ผู้ทำบุญอาจจะให้ความสำคัญกับการประเมินบทบาทของพระสงฆ์กับวัดมากขึ้นทั้งในด้านหลักธรรมคำสอน ในด้านวัตรปฏิบัติและในด้านการทำคุณประโยชน์ต่างๆ นอกจากนี้ก็ยังมีการทำบุญที่มุ่งให้เกิดประโยชน์แก่สังคมโดยตรง เช่น การบริจาคเพื่อสร้างโรงเรียนและโรงพยาบาล การแบ่งเงินบริจาคทอดผ้าป่าบางส่วนเพื่อสาธารณกุศล เป็นต้น สำหรับผู้ที่เน้นการทำบุญเพื่อตนเองก็มักจะสนใจคำถามว่า ทำบุญแบบไหนได้บุญมาก พระพุทธรูปองค์ไหนศักดิ์สิทธิ์มาก และมักจะอธิษฐานขอสิ่งที่ต้องการในการทำบุญแต่ละครั้ง อย่างไรก็ตาม น่าจะสันนิษฐานได้ว่าผู้ทำบุญส่วนใหญ่ต้องการให้เกิดผลดีทั้งต่อตนเองและสังคมและเพื่อจรรโลงพระศาสนาไปพร้อมๆ กันด้วย และผลดีที่เกิดขึ้นกับตนเองนั้นอย่างน้อยที่สุดก็คือความสบายใจและความมีคุณธรรม

ในมุมมองทางเศรษฐศาสตร์ ก็อาจแยกแยะค่าใช้จ่ายของการทำบุญออกเป็นส่วนๆ ได้แก่

1. ส่วนที่จำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ของพระและวัด
2. ส่วนที่เป็นถาวรวัตถุทางศาสนา
3. ส่วนที่เป็นสาธารณกุศลโดยตรง
4. ส่วนที่หมดไปกับพิธีกรรม
5. ส่วนที่เป็นความรื่นเริงที่พ่วงมากับงานบุญ

ค่าใช้จ่ายในแต่ละส่วนนี้ควรจะมียากน้อยเพียงใด เป็นเรื่องที่มีความเห็นแตกต่างกันได้มากเพราะแต่ละความเห็นจะขึ้นอยู่กับชนิดและระดับของศรัทธาบวกกับทัศนคติและความลึกซึ้งของการใช้เหตุผล แต่ก็เห็นประเด็นที่ควรมีการพิจารณาศึกษาวิเคราะห์กันให้ชัดเจน เพราะเป็นเรื่องที่จะมีผลต่อศรัทธาในศาสนา และพัฒนาการของเศรษฐกิจและสังคมในอนาคต

เนื่องจากพุทธศาสนานับการดำรงชีวิตอย่างสมณะ โดยเฉพาะผู้อยู่ในสมณเพศ ค่าใช้จ่ายในส่วนที่จำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ของพระและวัดจึงไม่เป็นประเด็นในการวิพากษ์วิจารณ์เท่าใดนัก จะมีบ้างสำหรับพระบางรูปที่ถูกต้องข้อสังเกตว่าใช้สิ่งฟุ่มเฟือย

ค่าใช้จ่ายด้านการสร้างถาวรวัตถุจะเป็นค่าใช้จ่ายที่มากที่สุดตามที่ปรากฏตามบัญชี ความสำคัญของถาวรวัตถุในวัดประกอบด้วยการเป็นสัญลักษณ์ของวัด ความเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และประโยชน์ใช้สอยในด้านต่างๆ ตลอดจนการเป็นมรดกทางวัฒนธรรม หากเน้นการพิจารณาในด้านเศรษฐศาสตร์ การสร้างถาวรวัตถุคือการลงทุนที่สามารถพิจารณาได้สองมุมมอง มุมมองหนึ่งคือมองในแง่ผลตอบแทนต่อวัด ในแง่นี้ผลตอบแทนจะสูงต่ำเพียงไรขึ้นอยู่กับศรัทธาที่มีต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในวัด จึงมีการตั้งข้อสังเกตว่าบางวัดพยายามสร้างสิ่งก่อสร้างที่โดดเด่นเพื่อดึงดูดศรัทธาให้มีคนมาทำบุญมากๆ ส่วนในอีกมุมมองหนึ่งก็มองได้ว่าวัดเป็นสาธารณสมบัติ ดังนั้นการประเมินผลประโยชน์ของการลงทุนนี้ก็ควรเน้นประโยชน์ที่สังคมได้รับ เราจึงได้เห็นบางวัดไม่เน้นการมีพระพุทธรูปที่มีชื่อเสียงเลื่องลือหรือการสร้างโบสถ์วิหารอย่างอลังการ แต่จะเน้นการเป็นแหล่งเผยแพร่พระธรรม เช่น วัดสวนโมกข์ วัดชลประทาน และวัดญาณเวศกวัน และวัดที่สิ่งก่อสร้างทั้งหลายมีไว้เพื่อทำสาธารณประโยชน์เป็นหลัก เช่น วัดสวนแก้ว

ปัจจุบันกิจกรรมทางด้านสาธารณประโยชน์ของวัดยังต่ำกว่าศักยภาพของวัดมาก ในหัวข้อที่ผ่านมาเราก็ได้พบว่าพุทธศาสนิกชนในปัจจุบันนับได้ว่ายังมีศรัทธาแน่นแฟ้นต่อพุทธศาสนา โดยประเมินได้จากความถี่ในการทำบุญตักบาตรและการเข้าวัดด้วยวัตถุประสงค์ต่างๆ รวมไปถึงมูลค่าการทำบุญทั้งในรูปตัวเงินและสิ่งของซึ่งเมื่อประมาณการจากผลการสำรวจพบว่ามีมูลค่ารวมทั้งประเทศสูงกว่ามูลค่ารวมทั้งประเทศของภาษีเงินได้บุคคลธรรมดา และหากดูตัวอย่างของวัดที่ดึงดูดศรัทธาได้มากก็จะพบว่าวิธีดึงดูดศรัทธาที่ได้ผลมีหลากหลายวิธี ตัวอย่างเช่นวัดพระธรรมกายก็จะโดดเด่นในเรื่องวิถีจัดการสมัยใหม่ วัดโสธรก็จะโดดเด่นในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของหลวงพ่อโสธร วัดสวนแก้วก็จะโดดเด่นในด้านสาธารณประโยชน์ศรัทธาของประชาชนต่อเรื่องราวความศักดิ์สิทธิ์ทำให้บางครั้งตกเป็นเหยื่อของการหาผลประโยชน์ทั้งกรณีที่สามารถดำเนินคดีตามกฎหมายได้และกรณีที่เป็นที่เคลือบแคลงกันมากแต่ไม่สามารถดำเนินคดีได้ ในบทต่อไปเราจะเปรียบเทียบประมาณการรายรับของวัดกับประมาณการมูลค่าการทำบุญซึ่งพบว่ารายรับของวัดเท่ากับร้อยละ 20 ของมูลค่าการทำบุญเท่านั้น ส่วนที่ต่างถึงร้อยละ 80 อาจประกอบด้วยการทำบุญที่ไม่อยู่ในรูปตัวเงินเช่นอาหารที่ใส่บาตรและการบริจาคเครื่องสังฆทาน ค่าใช้จ่ายด้านการจัดพิธี รวมไปถึงเงินทำบุญที่ตกเป็นสมบัติส่วนตัวของพระและกรรมการวัด

พิธีทางศาสนาเป็นเรื่องจำเป็นในทุกศาสนาแต่อาจต่างกันในเรื่องความประหยัด สำหรับศาสนาพุทธเป็นที่น่าสังเกตว่าพิธีกรรมบางอย่างดูจะไม่ประหยัดเมื่อเทียบกับศาสนาคริสต์และอิสลาม เช่น พิธีศพในศาสนาคริสต์และอิสลามนั้นทำเพียงวันเดียว แต่ในศาสนาพุทธจะทำอย่างน้อย 3 วันขึ้นไป ค่าใช้จ่ายในพิธีศพสูงจนเป็นที่มาของการประกันชีวิตในรูปแบบของสมาคมฌาปนกิจซึ่งมีข่าวการโกงเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว

มาตลอด พิธีบวชก็เป็นอีกพิธีหนึ่งที่มีค่าใช้จ่ายสูงจนบางครอบครัวต้องกู้หนี้ยืมสินมาจัดพิธี แม้จะอ้างได้ว่าการใช้จ่ายที่สูงนี้เป็นเรื่องของความสมัครใจ แต่ก็น่าคิดว่าหากประเพณีที่เป็นมาเป็นพิธีแบบประหยัดเช่นเดียวกับในศาสนาอื่นแล้วจะมีสักกี่รายที่จะทำต่างออกไป ถ้าเชื่อว่าเหตุผลหลักมาจากประเพณีก็น่าคิดว่า จะสร้างประเพณีที่ประหยัดดีหรือไม่ ตัวอย่างเช่นพิธีบวชอย่างประหยัดของวัดชลประทานซึ่งมีค่าใช้จ่ายเพียง 3,000 บาทสำหรับเป็นค่าเครื่องอัฐฐาบริวารเท่านั้น ความสำเร็จของวัดชลประทานเกิดขึ้นได้ด้วยความเข้มงวดจริงจังของวัดในการปฏิรูปพิธีการทางศาสนา ซึ่งวัดอื่นน่าจะทำได้ถ้าตั้งใจจะปฏิรูปตาม ข้อมูลในตารางที่ 3.4.1 มาจากผลการสำรวจค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการจัดพิธีทำบุญในพุทธศาสนาเพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้นสำหรับการศึกษาค้นคว้าที่ละเอียดแม่นยำมากขึ้นต่อไป

ตารางที่ 3.4.1 ค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมทางศาสนา (จำนวนราย)

ค่าใช้จ่าย(บาท)	3,000- 10,000	10,001-30,000	30,001 - 50,000	มากกว่า 50,000	รวมผู้ตอบ
งานบวช	40	49	29	21	139
ทำบุญขึ้นบ้านใหม่	21	19	10	4	54
ทำบุญเลี้ยงพระเนื่องในโอกาสสำคัญ	40	7	0	0	47
ทำบุญสะเดาะเคราะห์	7	2	0	0	9
งานศพ	30	19	4	10	63

ค่าใช้จ่ายเฉลี่ย (บาท)	
งานบวช	36,363
ทำบุญขึ้นบ้านใหม่	24,907
ทำบุญเลี้ยงพระเนื่องในโอกาสสำคัญ	8,926
ทำบุญสะเดาะเคราะห์	9,778
งานศพ	38,433

3.5 ช่องทางการศึกษาธรรม

ปัจจุบันผู้สนใจศึกษาธรรมมีช่องทางการศึกษาหลายช่องทาง จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจว่าชาวพุทธนิยมศึกษาธรรมจากช่องทางต่างๆมากน้อยเพียงใด ผลการสำรวจจาก 1,483 ครัวเรือนได้แสดงไว้ในตารางที่ 3.5.1 ซึ่งพบว่าช่องทางที่ถูกเลือกเป็นอันดับหนึ่งมากที่สุดคือการฟังพระเทศน์โดยตรง รองลงไปคือการอ่านหนังสือธรรมะ การชมรายการธรรมะทางโทรทัศน์ และการฟังวิทยุตามลำดับ ในขณะที่อินเทอร์เน็ต เทปและซีดี ได้รับความนิยมน้อยกว่า

ตารางที่ 3.5.1 อันดับความนิยมช่องทางการศึกษาธรรม(ร้อยละของผู้ถูกสำรวจ)

ช่องทางการเผยแพร่พระธรรม	อันดับ 1	อันดับ 2	อันดับ 3
ฟังเทศน์โดยตรง (ไม่ผ่านสื่อ)	31.5	14.6	14.2
หนังสือธรรมะ	26.6	20.1	22.4
โทรทัศน์	17.7	28.4	25.7
วิทยุ	13.7	24.4	21.3
อินเทอร์เน็ต	5.0	3.4	4.3
เทปและซีดี	3.6	7.8	9.7
ช่องทางอื่นๆเช่น เสียงตามสาย หนังสือพิมพ์ ฯลฯ	1.9	1.3	2.4

แม้ว่าอินเทอร์เน็ตจะได้รับความนิยมน้อยกว่าอยู่ในปัจจุบันแต่ก็คาดว่าจะมีบทบาทสูงขึ้นมากในอนาคต ในด้านอุปทานนั้นจะสังเกตได้จากการสืบค้นทางอินเทอร์เน็ตซึ่งจะพบว่ามีสารสนเทศทางธรรมเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ส่วนทางด้านอุปสงค์นั้นก็คาดได้ว่าจะมีผู้นิยมใช้อินเทอร์เน็ตเพิ่มขึ้นมากในอนาคต ข้อมูลที่จะสนับสนุนการคาดคะเนนี้ดูได้จากอันดับความนิยมช่องทางการศึกษาธรรมของกลุ่มผู้มีอายุน้อย (15-30ปี) ในตารางที่ 3.5.2 ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีสัดส่วนของผู้ที่นิยมศึกษาทางอินเทอร์เน็ตเป็นอันดับหนึ่งเพิ่มขึ้น เราอาจคาดหมายต่อไปได้อีกว่าผู้ที่ศึกษาธรรมทางอินเทอร์เน็ตน่าจะมีความสนใจก่อนข้างจริงจังเพราะสามารถเลือกเนื้อหาที่ตรงกับความสนใจได้สะดวก

ตารางที่ 3.5.2 อันดับความนิยมช่องทางในการศึกษารวมของกลุ่มอายุ15-30ปี

ช่องทางการเผยแพร่พระธรรม	อันดับ 1	อันดับ 2	อันดับ 3
ฟังเทศน์โดยตรง (ไม่ผ่านสื่อ)	26.6	14.2	17.5
หนังสือธรรมะ	25.6	18.1	24.2
โทรทัศน์	21.7	32.0	23.4
วิทยุ	9.9	19.8	16.1
อินเทอร์เน็ต	13.7	8.6	8.2
เทปและซีดี	2.5	7.2	10.7
ช่องทางอื่น ๆ เช่น เสียงตามสาย หนังสือพิมพ์ ฯลฯ			

3.6 หลักธรรมประจำใจ

ผู้นับถือศาสนาควรต้องมีหลักธรรมประจำใจ การสำรวจนี้จึงให้ผู้ถูกสำรวจบอกหลักธรรมประจำใจของตน เนื่องจากแบบสำรวจไม่ได้กำหนดจำนวนข้อเพราะต้องการให้ผู้ถูกสำรวจตอบตามใจนึก ส่วนใหญ่ก็จะเลือกหลักธรรมข้อใดข้อหนึ่งเพียงข้อเดียว แต่ก็มีบางคน(ส่วนน้อย)ตอบมากกว่าหนึ่งข้อและมีผู้ถูกสำรวจประมาณร้อยละ10ที่ไม่ระบุหลักธรรมประจำใจ การตีความจากผลการสำรวจนี้ค่อนข้างจะยากเพราะแต่ละคนมีระดับศรัทธาและความเคร่งครัดในหลักธรรมแตกต่างกันโดยที่เราไม่อาจอ่านใจผู้ตอบได้มากกว่า ข้อความสั้นๆที่ตอบมาการวิเคราะห์ในที่นี้จึงขึ้นอยู่กับกำหนัดวิธีตีความ ซึ่งขอถือว่าผู้ที่ระบุหลักธรรมข้อใดแสดงว่ามีใจยึดมั่นในหลักธรรมข้อนั้น ส่วนผู้ไม่ระบุแสดงว่าไม่ได้ยึดมั่นในหลักธรรมข้อใด(อาจเป็นผู้ที่มีธรรมะอยู่ในใจมากบ้างน้อยบ้างแต่ไม่ได้ยึดมั่นในข้อใด) เช่นเดียวกับผู้ที่ระบุอย่างกว้างๆเช่นระบุว่าบูชาพระรัตนตรัยหรือระบุว่าปฏิบัติตามคำสอนในพุทธศาสนา เมื่อตีความตามแนวนี้ก็จะสรุปได้ว่าชาวพุทธในประเทศไทยยึดถือศีล5เป็นหลักในการดำเนินชีวิตมากที่สุด(ร้อยละ51.77)ผู้ที่ระบุศีล8ก็นับรวมในกลุ่มนี้ด้วยเพราะเราไม่อาจยืนยันได้ว่าผู้ถือศีล8จะเคร่งครัดกว่าผู้ถือศีล5เสมอไป หลักธรรมที่ได้รับการระบุงลงไปที่ถือกฎแห่งกรรม(ร้อยละ10.13) การที่หลักธรรม2ข้อนี้ถูกเลือกตอบมากกว่าข้ออื่นๆก็คงเป็นเพราะว่าเป็นหลักธรรมที่คนไทยคุ้นเคยมากที่สุด เช่น เมื่อพูดถึงความเป็นชาวพุทธ คาดว่าคนไทยโดยทั่วไปจะอิงความหมายของชาวพุทธกับศีล5มากที่สุด โดยเฉพาะศีลข้อแรก เมื่อใดที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับการทำบุญกรรม ก็

มักจะมีคำเปรียบว่าไม่สมกับเป็นเมืองพุทธ บทสวดมนต์ที่ถูกใช้เป็นหลักเสมอในการประกอบพิธีทางศาสนา พุทธคือคำอาราธนาศีล กฎแห่งกรรมก็คงเป็นกฎที่คนไทยคุ้นเคยมากกว่ากฎข้อใดๆในโลก หลักธรรมข้ออื่น ๆ นั้นแม้ว่าแต่ละข้อจะมีสัดส่วนผู้ตอบน้อย แต่ก็น่าสนใจในแง่ที่ว่าผู้ตอบคงได้ยึดถือหลักธรรมข้อนั้นๆ เป็นพิเศษจริงๆ ข้อมูลที่แสดงในตารางที่ 3.6.1 แสดงให้เห็นหลักธรรมอีกข้อที่มีผู้ระบุมากกว่าร้อยละ 1

ใน 5 ข้อนี้ข้อที่ถูกระบุมากที่สุดคือหลักการพึ่งตนเอง ผู้ที่ยึดถือหลักธรรมข้อนี้คาดว่าน่าจะเป็นผู้ที่มีความขยันหมั่นเพียรจนสามารถพึ่งตนเองได้ ถัดไปคือพรหมวิหาร 4 ผู้ที่ระบุข้อนี้คาดว่า เป็นผู้ที่สามารถเป็นที่พึ่งให้กับคนอื่นได้ ลำดับถัดไปคืออริยสัจ 4 ผู้ที่เลือกข้อนี้คาดว่า เป็นผู้ที่ชอบการวิเคราะห์ซึ่งอาจแยกต่อไประหว่างทางโลกกับทางธรรม การตีความหลักธรรมแต่ละบทนั้นแต่ละคนอาจมีจุดเน้นไม่เหมือนกัน เช่นในเรื่องพรหมวิหารบางคนก็เน้นอุเบกขา(เมื่อถึงเวลาที่คิดว่าจำเป็น) บางคนก็ไม่อยากทำใจให้เป็นอุเบกขาเพราะต้องการเห็นผลลงเอยที่น่าพอใจกว่าสิ่งที่เกิดขึ้น ในเรื่องอริยสัจ 4 เมื่อนำไปใช้ในทางโลกเป็นเรื่องๆ ก็อาจมีปัญหาในแต่ละขั้น เช่น วิเคราะห์เหตุแห่งทุกข์ถูกต้องหรือไม่ พบหนทางดับทุกข์ได้หรือไม่ ดำเนินการดับทุกข์ถูกต้องหรือไม่ สำหรับอิทธิบาท 4 ก็เช่นกันผู้ที่ปฏิบัติตามหลักธรรมในบทนี้ไปถึงขั้นวิมังสาหรือไม่ ผู้ที่มีฉันทะ วิริยะและจิตตะ น่าจะทำงานประสบความสำเร็จได้สูง วิมังสาอาจทำให้ผลงานผิดพลาดน้อยลงหรืออาจทำให้มีผลงานน้อยลงก็ได้แล้วแต่กรณี หลักธรรมข้อสุดท้ายที่จะกล่าวถึงคือ ศีลสมาธิ ปัญญา (ไตรสิกขา) ผู้ระบุหลักธรรมข้อนี้น่าจะเป็นผู้ที่มุ่งการควบคุมจิตใจให้สงบ ผลทางปัญญาหากมุ่งในทางธรรมก็คาดว่าจะเป็นในด้านการลดกิเลส แต่หากใช้ในทางโลกก็ยากที่จะประเมินเพราะในด้านหนึ่งสมาธิปัญญาก็น่าจะทำให้การกระทำได้ผลสำเร็จดีขึ้น แต่ผลดีบางอย่างอาจลึกซึ้งเกินกว่าที่จะวัดออกมาให้เห็นจริงตามวิธีทางเศรษฐศาสตร์ได้

การพยายามตีความหลักธรรมข้างต้นเป็นเพียงการตีความในแง่มุมมองที่มุ่งให้สอดคล้องกับเหตุผลในเชิงเศรษฐศาสตร์ซึ่งไม่สามารถจะให้ความลึกซึ้งในทางธรรมได้อย่างเต็มที่ จึงเป็นการตีความที่เน้นไปในทางการใช้หลักธรรมเพื่อความสุขของสังคมในทางโลกที่รวมความสุขทางใจไว้ด้วยในระดับหนึ่ง กล่าวโดยสรุปก็คือหลักธรรมต่างๆ ข้างต้นเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจในการประกอบกรรมดีทำให้สังคมมีสันติสุขซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ หลักธรรมทุกข้อข้างต้นสามารถเชื่อมโยงได้กับการเกิดปัญญาซึ่งในทางเศรษฐศาสตร์ถือว่าเป็นปัจจัยหลักของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ

มีการระบุหลักธรรมจำนวนมากที่ถูกจัดให้อยู่ในกลุ่มอื่นๆ ในตารางที่ 3.6.1 (ร้อยละ 25.78) คำตอบในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีลักษณะเฉพาะตัวที่ยากแก่การจัดการนำเสนอ บางคำตอบก็ถือได้ว่าเป็นบางส่วนของธรรมะบางบท เช่นการให้ทาน ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคหวัตถุความซื่อสัตย์ ถือนุโลมได้ว่าเป็นส่วน

หนึ่งของศีล 5 การนี้ถึงพระรัตนตรัย จะนับเป็นหลักธรรมหรือไม่ นอกจากนี้ก็มีการระบุหลักธรรมที่ไม่ได้อยู่ในคำสอนทางพุทธศาสนา เช่น คำตอบว่า มีเงินดีที่สุด

ตารางที่ 3.6.1 หลักธรรมประจำใจ

(ระบุได้ 1,412 ราย คิดเป็น 89.59% ไม่ระบุ 164 ราย คิดเป็น 10.41%)

หลักธรรม	จำนวนผู้ตอบ	คิดเป็น (%)
ศีล 5 และศีล 8	731	51.77
อริยสัจ 4	34	2.41
อิทธิบาท 4	23	1.63
พรหมวิหาร 4	48	3.4
ศีล สมาธิ ปัญญา	16	1.13
กฎแห่งกรรม(ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว)	143	10.13
อัตรานวัตกรรม (ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน)	53	3.75
อื่นๆ	364	25.78

3.7 ทักษะต่อบทบาทของพระสงฆ์

ทัศนคติที่ชมราวาสมีต่อพระสงฆ์เป็นตัวกำหนดที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของพุทธศาสนาและทิศทางของบทบาทของพุทธศาสนาในวิถีการดำเนินชีวิตของชาวพุทธตารางที่ 3.7.1 แสดงสัดส่วนของผู้ถูกสำรวจที่ระบุคุณสมบัติของพระสงฆ์ที่ตนเลื่อมใส(ในแบบสอบถามให้ระบุเกิน 1 ข้อได้) ผลการสำรวจพบว่าคุณสมบัติที่ได้รับการระบุมากที่สุดได้แก่ การมีคำสอนที่ลึกซึ้งและการเป็นผู้ปฏิบัติชอบ(ร้อยละ 54.9 และ 54.5 ตามลำดับ) ข้อสังเกตในจุดนี้มองได้ 2 แง่ หากมองในแง่ดีก็คือชมราวาสส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับคุณสมบัติที่สำคัญยิ่ง 2 ข้อนี้ จึงมีการระบุ 2 ข้อนี้มากที่สุด แต่หากมองในแง่ลบก็คือชมราวาสเกือบครึ่งหนึ่งมองข้ามคุณสมบัติด้านการเป็นผู้ปฏิบัติชอบไป ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่จำเป็นอย่างยิ่ง แต่ก็อาจสันนิษฐานได้เป็น 2 ด้าน ในด้านหนึ่ง การไม่ระบุอาจแสดงว่าผู้ตอบแบบสอบถามเห็นว่าเป็นคุณสมบัติที่ต้องมีอย่างแน่นอนอยู่แล้วจึงได้มองข้ามไป แต่ในอีกด้านหนึ่งก็อาจเห็นว่าคุณสมบัติข้อนี้มีความสำคัญน้อย

กลุ่มที่ได้รับการระบุรองลงมาได้แก่ความเลื่อมใสในด้านการให้คำแนะนำปรึกษา(ร้อยละ 24.9) และความเลื่อมใสเพราะมีคนนับถือมาก(ร้อยละ 22.4) ข้อสังเกตในส่วนนี้ก็คือ 3 ใน 4 ของผู้ตอบแบบสอบถามให้ความสำคัญกับการพึ่งคำปรึกษาของพระสงฆ์น้อย สำหรับผู้ที่ให้ความสำคัญกับความมีชื่อเสียงของพระที่

คนเลื่อมใสก็อาจตีความได้ว่าเป็นเพราะพระที่คนเลื่อมใสมีชื่อเสียงมากหรืออาจเป็นเพราะนับถือตามความมีชื่อเสียงของพระ หากเป็นประการหลังก็แสดงว่าการเลือกเลื่อมใสพระมีปัญหาในเรื่องข้อมูล กล่าวคือในกรณีที่ขาดข้อมูลที่ลึกซึ้งเพียงพอคนก็จะอาศัยกระแสความนิยมเป็นเครื่องช่วยการตัดสินใจ

ตารางที่ 3.7.1 ความเลื่อมใสต่อพระสงฆ์

ทัศนคติต่อพระสงฆ์ที่เลื่อมใส	ร้อยละ
มีคำสอนที่ลึกซึ้ง	54.9
เห็นว่าเป็นผู้ปฏิบัติชอบ	54.5
เป็นที่พึ่งในการให้คำแนะนำคำปรึกษา	24.9
มีคนนับถือมาก	22.4
มีความสามารถทางวิปัสสนา	18.1
เป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชน	14.6
ไม่มีพระที่เลื่อมใสเลย	7.6
เชื่อว่ามีญาณวิเศษ	7.5
พยากรณ์ได้แม่นยำ	3.6

การวิปัสสนาเป็นแนวปฏิบัติที่เชื่อกันว่าจะนำไปสู่ความหลุดพ้นหรืออย่างน้อยก็นำไปสู่ความสงบทางใจ นอกจากนี้ก็มีคนบางกลุ่มเชื่อว่าผู้ที่เก่งทางวิปัสสนาจะมีญาณวิเศษ ก็เป็นเรื่องที่อยากจะเข้าใจสำหรับผู้ที่ยังไม่เคยปฏิบัติหรือยังปฏิบัติได้ไม่ถึงขั้น สัดส่วนของผู้ระบุความสำคัญของข้อนี้จึงนับว่าค่อนข้างน้อย (ร้อยละ 18.1) แต่ก็ยังมากกว่าผู้ที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของพระสงฆ์ในการเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชน (ร้อยละ 14.6) ซึ่งแสดงว่าชาวพุทธในประเทศไทยส่วนใหญ่ไม่หวังพึ่งพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน ขณะเดียวกันพระที่ไม่มีบทบาทในด้านนี้ก็อาจมีทัศนะว่าไม่ใช่กิจของสงฆ์ การที่พระสงฆ์มีบทบาททางด้านนี้น้อยจึงเกิดจากทั้งฆราวาสส่วนใหญ่และพระสงฆ์ส่วนใหญ่ไม่ให้ความสำคัญ

การมีญาณวิเศษและการพยากรณ์ในเชิงโหราศาสตร์ถูกระบุว่าเป็นเดรัจฉานวิชา แต่ก็ดูเหมือนว่าได้รับความนิยมมากในหมู่ชาวไทย อย่างไรก็ตามผลจากการสำรวจนี้พบว่าผู้ตอบแบบสอบถามเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่ให้ความสำคัญกับคุณสมบัติ 2 ข้อนี้ (ร้อยละ 7.5 และ 3.6 ตามลำดับ) แสดงว่าแม้จะมีคนที่เชื่อในเรื่องเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์มาก (ดูผลสำรวจในหัวข้อที่ 3.1) แต่ก็มีเพียงส่วนน้อยที่ผูกคิดเรื่องเหล่านี้กับพระที่คนเลื่อมใส

สำหรับผู้ที่ไม่เลื่อมใสในพระรูปใดรูปหนึ่งเลยมีสัดส่วนร้อยละ 7.6 ซึ่งชวนให้คิดว่าผู้ตอบไม่สนใจในศาสนา แต่เมื่อตรวจสอบกับคำตอบในข้ออื่นๆกลับพบว่าคนในกลุ่มนี้มีจำนวนมากพอสมควรที่มีการทำบุญตักบาตรสม่ำเสมอและมีพฤติกรรมที่แสดงถึงความใกล้ชิดศาสนา จึงสรุปได้ว่าบางคนในกลุ่มนี้มีความเลื่อมใสในศาสนาแบบไม่ผูกพันกับตัวบุคคล

สำหรับประเด็นที่ว่าพระสงฆ์ควรเพิ่มหรือปรับปรุงบทบาทในด้านใดบ้าง ผลการสำรวจซึ่งแสดงอยู่ในตารางที่ 3.7.2 ระบุว่าผู้ตอบแบบสอบถามที่ต้องการเห็นการปรับปรุงในแต่ละด้านน้อยมาก จึงอาจสรุปได้ว่าประชาชนส่วนใหญ่พอใจกับบทบาทและจริยวัตรของพระสงฆ์ในปัจจุบัน แต่เนื่องจากคำถามข้อนี้ในแบบสอบถามมีลักษณะไม่สมมาตร กล่าวคือหากตอบว่าควรปรับปรุงหรือเพิ่มบทบาทในด้านใดก็ต้องระบุต่อไปว่าควรทำอย่างไร ซึ่งอาจยุ่งยากแก่ผู้ตอบพอสมควร แต่ถ้าตอบว่าเหมาะสมดีแล้วก็ไม่ต้องคิดเสนอคำแนะนำอะไร หากสร้างคำถามให้มีสมมาตรดีขึ้นสัดส่วนคำตอบก็อาจเปลี่ยนแปลงไปจากนี้

ตารางที่ 3.7.2

พระสงฆ์ควรเพิ่ม/ปรับปรุงบทบาทในด้าน	ร้อยละ
ด้านการพัฒนาชุมชน	7.2
ด้านการเผยแผ่พระธรรม	7.2
ด้านจริยวัตร	8.0

เนื่องจากการถามข้อเสนอให้ปรับปรุงบทบาทในแต่ละด้านเป็นคำถามแบบเปิด คำตอบจึงค่อนข้างกระจายจนยากที่จะสรุปในเชิงสถิติ ตัวอย่างของคำตอบได้แก่ ในกรณีของบทบาทในการพัฒนาชุมชนก็มีข้อเสนอให้มีการพัฒนาชุมชนรอบวัด ซึ่งน่าจะเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีในการเพิ่มความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนที่อาจนำไปสู่ความร่วมมือและการพัฒนาอื่นๆที่จะเป็นผลดีต่อการพัฒนาเศรษฐกิจทั้งโดยตรงและโดยอ้อม และเป็นผลดีต่อการจรรโลงพระศาสนาในยุคที่สังคมและเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไป ในแง่การเผยแผ่พระธรรมก็มีข้อเสนอทั้งในด้านการเพิ่มความลึกซึ้งและในด้านวิธีการสอนที่ชวนให้สนใจรวมไปถึงเนื้อหาที่นำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ สำหรับผู้ที่ตอบว่าพระสงฆ์ควรปรับปรุงจริยวัตรนั้นมักจะเน้นการควบคุมพระสงฆ์ที่ไม่อยู่ในพระธรรมวินัย

บทที่ 4

กิจกรรมของวัด

4.1 ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับวัด

เราทราบว่าในประเทศไทยมีวัดอยู่จำนวน 33,654 วัด แต่จำนวนพระภิกษุนั้นมีการเปลี่ยนแปลงได้ทุกวัน ดังนั้นการสำรวจจำนวนพระภิกษุแต่ละครั้งก็จะได้จำนวนพระแตกต่างกันไป ตามข้อมูลของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติระบุว่าในปีพ.ศ.2553 มีพระภิกษุในประเทศไทย 291,116 รูป ซึ่งเท่ากับมีพระเฉลี่ยวัดละ 8.65 รูป สำหรับการสำรวจครั้งนี้ ได้ผลการสำรวจดังที่แสดงในตารางที่ 4.1.1 ซึ่งสรุปคร่าวๆ ได้ดังนี้ว่าวัดส่วนใหญ่มีจำนวนพระภิกษุไม่เกิน 20 รูป (ร้อยละ 84) วัดที่มีพระภิกษุไม่เกิน 10 รูป มีร้อยละ 60 และมีค่ามัธยฐานเท่ากับ 8.5 แต่เนื่องจากความเบ้ของการกระจาย เราพบว่าค่าเฉลี่ยที่ได้จากการสำรวจนี้เท่ากับ 13.66 ซึ่งหากยึดถือข้อมูลของสำนักงานพระพุทธศาสนาเป็นหลักอ้างอิงก็สรุปได้ว่าผลการสำรวจครั้งนี้ มีความคลาดเคลื่อนสูงถึงร้อยละ 58 เป็นไปได้ว่าผลที่ได้จากการสำรวจนี้จะค่อนข้างสูงเนื่องจากเลขวัดที่อยู่ในห้องที่เข้าถึงได้ยาก ผลทางสถิติต่างๆที่จะแสดงต่อไปจึงต้องคำนึงถึงปัญหาอคติในการเลือกตัวอย่าง (selection bias) ด้วย

ตารางที่ 4.1.1 การกระจายของวัดตามจำนวนพระภิกษุในวัด

จำนวนพระภิกษุ	จำนวนวัด
1 ถึง 5	120
6 ถึง 10	156
11 ถึง 20	108
21 ถึง 40	54
41 ถึง 80	18
มากกว่า 80	3
ไม่ระบุ	1
รวม	460

จากตัวอย่างที่สำรวจจำนวน 460 วัด มีวัดที่ให้ข้อมูลรายรับได้ 392 วัด และมีวัดที่ให้ข้อมูลรายจ่ายได้ 453 วัด ข้อมูลที่ได้ทำให้พบว่าวัดต่างๆมีฐานะการเงินแตกต่างกันมากดังที่แสดงในตารางที่ 4.1.2 เราอาจสรุปลักษณะการกระจายอย่างคร่าวๆได้ดังนี้ ในด้านรายรับ กลุ่มวัดที่มีรายรับต่ำสุดคือน้อยกว่า 100,000 บาท ต่อปีมีจำนวน 9 วัดหรือประมาณร้อยละ 2 ของจำนวนวัดที่สำรวจ กลุ่มที่มีรายรับระหว่าง 100,000 ถึง 1,000,000 บาทมีจำนวน 202 วัด (ร้อยละ 52) กลุ่มที่มีรายรับระหว่าง 1 ล้านถึง 10 ล้านบาทมีจำนวน 158 วัด (ร้อยละ 40) กลุ่มที่มีรายรับสูงกว่าปีละ 10 ล้านบาทมีจำนวน 23 วัด (ร้อยละ 6) ค่าเฉลี่ยของรายรับต่อวัดเท่ากับ 3,245,143 บาทต่อปี อย่างไรก็ตามค่าเฉลี่ยนี้ไม่ได้สะท้อนสถานะทางการเงินของวัดส่วนใหญ่ เนื่องจากมีวัดที่มีรายรับได้สูงเกินค่าเฉลี่ยเพียงร้อยละ 18 เท่านั้น เมื่อกำหนดค่ามัธยฐานซึ่งน่าจะสะท้อนสถานะทางการเงินของวัดส่วนใหญ่ได้ดีกว่า พบว่ามัธยฐานมีค่าเท่ากับ 925,000 บาทต่อปีเท่านั้น (ความแตกต่างของค่าเฉลี่ยกับมัธยฐานนี้ชี้ว่าการกระจายของรายรับของวัดต่างๆมีความเบ้มาก)

ตารางที่ 4.1.2 รายรับและรายจ่ายของวัด

	รายรับ	รายจ่าย
น้อยกว่า 100,000	9	26
100,001-200,000	20	41
200,001-500,000	81	96
500,001-1,000,000	101	90
1,000,001-2,000,000	80	66
2,000,001-5,000,000	52	76
5,000,001-10,000,000	26	37
10,000,001-20,000,000	14	12
20,000,001-50,000,000	5	5
มากกว่า 50,000,000	4	4
ไม่ระบุ	68	7
รวม	460	460

ทางด้านรายจ่าย กลุ่มวัดที่มีรายจ่ายต่ำกว่าปีละ 100,000 บาทมีจำนวน 26 วัด (ร้อยละ 6) กลุ่มที่มีรายจ่ายระหว่าง 100,000 ถึง 1,000,000 บาทมีจำนวน 227 วัด (ร้อยละ 50) กลุ่มที่มีรายจ่ายระหว่าง 1 ล้านถึง 10 ล้านบาทมีจำนวน 180 วัด (ร้อยละ 40) กลุ่มที่มีรายจ่ายสูงกว่าปีละ 10 ล้านบาทมีจำนวน 21 วัด (ร้อยละ 5) ค่าเฉลี่ยของรายจ่ายต่อวัดเท่ากับ 2,846,143 บาทต่อปี วัดที่มีรายจ่ายสูงกว่าค่าเฉลี่ยมีร้อยละ 18 เช่นเดียวกันและค่ามัธยฐานของรายจ่ายเท่ากับ 855,556 บาทต่อปี

หากเรานำข้อมูลรายรับเฉลี่ยจากผลการสำรวจนี้คูณกับจำนวนวัดทั่วประเทศก็จะได้อัตราประมาณรายรับของวัดทั่วประเทศเท่ากับประมาณ 109,228 ล้านบาท ซึ่งเท่ากับประมาณร้อยละ 20 ของมูลค่าการทำบุญ และจากปัญหาอคติที่อาจเกิดจากวิธีการสุ่มตัวอย่าง เราจึงอาจเทียบเคียงได้ว่าทั้งค่าประมาณรายรับรวมของวัดทั่วประเทศและค่าประมาณของมูลค่าการทำบุญทั่วประเทศอาจสูงเกินจริงไปประมาณร้อยละ 58 (เทียบตามค่าประมาณของจำนวนพระสงฆ์จากการสำรวจกับข้อมูลของสำนักงานพุทธศาสนา) ซึ่งเมื่อลดทอนลงมาแล้วก็ยังเป็นมูลค่ามหาศาลอยู่ดี เงินทำบุญมูลค่ามหาศาลเหล่านี้หากใช้ให้ถูกทางก็จะเป็นประโยชน์ทั้งในการส่งเสริมศาสนา การเสริมสร้างคุณงามความดีในสังคม และการเสริมสร้างเศรษฐกิจที่แข็งแกร่งทั้งในระดับครัวเรือนและระดับประเทศ ทั้งนี้ควรเริ่มต้นจากการใช้เหตุใช้ผลในการพิจารณา รูปแบบการทำบุญในทางที่ถูกที่ควร การศึกษารวบรวมข้อมูลเพื่อนำมาสู่การวิเคราะห์ที่ชัดเจน และการวางกฎเกณฑ์ให้มีระบบข้อมูลการเงินของวัดที่โปร่งใส

ตารางที่ 4.1.3 ข้อมูลสรุปเบื้องต้นของวัดที่สำรวจ

ค่าเฉลี่ยของ	
จำนวนพระภิกษุ	13.66 รูป
จำนวนสามเณร	4.75 รูป
จำนวนฆราวาสที่อาศัยในวัด	2.49 คน
รายรับในปีพ.ศ.2553	3,245,926 บาท
รายจ่ายในปีพ.ศ.2553	2,846,926 บาท

4.2 แหล่งรายได้ของวัด

รายได้ของวัดมีที่มาหลายทาง แต่ในการสำรวจมีปัญหาอยู่บ้างในแง่ความสมบูรณ์ของข้อมูลที่ไม่เท่ากันจากแต่ละวัด การเปรียบเทียบรายได้จากแหล่งต่างๆจึงมีข้อจำกัด ในขั้นต้นจึงขอนำเสนอข้อมูลโดยสรุปขึ้นพื้นฐานดังที่แสดงในตารางที่ 4.2.1

ตารางที่ 4.2.1 แสดงการกระจายช่วงรายได้ของวัดในกิจกรรมต่างๆ

รายการ	ระบุ	ไม่ระบุ	น้อยกว่า 100,000 บาท	100,000- 1,000,000 บาท	มากกว่า 1,000,000 บาท	รวม
เงินบริจาคของอุบาสกอุบาสิกาที่มาไหว้พระ	314	146	184	108	22	460
เงินบริจาคเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะด้าน	184	276	55	90	39	460
การเรียกรับเงินด้วยการบอกบุญไปตามที่ต่างๆ	85	375	45	37	3	460
เงินบริจาคที่ได้รับจากงานศพ	231	229	201	28	2	460
เงินบริจาคในโอกาสพิเศษ	382	78	44	273	65	460
เงินบริจาคเป็นกรณีพิเศษเฉพาะบุคคลที่มีมูลค่าสูง	70	390	33	29	8	460
รายได้จากทรัพย์สินของวัด	105	355	77	25	3	460
รายได้จากการจัดกิจกรรม	179	281	83	82	14	460
รายได้จากการสร้างเครื่องบูชา	71	389	34	30	7	460
รายได้จากการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการ	120	340	79	30	11	460
รายได้อื่นๆ	17	443	10	7	0	460

ข้อสังเกตจากตารางที่ 4.2.1 ในเบื้องต้นคือแต่ละรายการที่แสดงมีจำนวนวัดที่ไม่ระบุรายได้ของรายการนั้นๆเป็นจำนวนมาก ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะวัดไม่มีรายได้ในรายการนั้นและอีกส่วนหนึ่งก็อาจเป็นเพราะผู้ให้ข้อมูลไม่สามารถระบุรายได้ในรายการที่ไม่ได้ระบุด้วยเหตุใดๆก็ตาม ดังนั้นในขั้นแรกเราจึงอาจเริ่มการเปรียบเทียบแหล่งรายได้โดยดูจากความถี่ของการระบุ ซึ่งพบว่ารายการที่มีการระบุมาก 3 อันดับแรก ได้แก่

1. เงินบริจาคในโอกาสพิเศษ (เกือบทั้งหมดที่ผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ระบุในส่วนนี้คือรายได้จากฐินและผ้าป่า) 382 ราย
2. เงินบริจาคของอุบาสกอุบาสิกาที่มาไหว้พระ 314 ราย

3. เงินบริจาคที่ได้รับจากงานศพ 231 ราย

แม้ว่าหลายวัดจะไม่ได้ระบุนรายได้จาก 3 แหล่งนี้ แต่เราก็คาดหมายได้ว่าเกือบทุกวัดจะได้รับการทอดกฐินและผ้าป่า และวัดส่วนใหญ่น่าจะมียาได้จาการรับเงินบริจาคของอุบาสกอุบาสิกาที่มาไหว้พระ และเงินบริจาคที่ได้รับจากงานศพ การที่ 3 รายการนี้ได้รับการระบุนมากกว่ารายการอื่นๆจึงน่าจะสอดคล้องกับความเข้าใจที่ว่า 3 รายการนี้คือแหล่งรายได้พื้นฐานของวัดทั่วไป และจากข้อมูลในตารางที่ 4.2.1 หากเราเฉลี่ยด้วยจำนวนรายตามที่มีการระบุนในแต่ละรายการก็จะพบว่าแหล่งรายได้ที่มีมูลค่าเฉลี่ยสูง 3 อันดับแรกได้แก่ (ดูในตารางที่ 4.2.2)

ตารางที่ 4.2.2 แสดงรายได้โดยเฉลี่ยของวัดในกิจกรรมต่างๆ(บาทต่อปี)

รายการ	รวมทั้งสิ้น	เฉลี่ย
เงินบริจาคของอุบาสกอุบาสิกาที่มาไหว้พระ	220,020,000	700,701
เงินบริจาคเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะด้าน	451,156,000	2,451,935
การเรียไรเงินด้วยการบอกบุญไปตามที่ต่างๆ	39,325,000	462,647
เงินบริจาคที่ได้รับจากงานศพ	37,455,000	162,143
เงินบริจาคในโอกาสพิเศษ	560,270,000	1,466,675
เงินบริจาคเป็นกรณีพิเศษเฉพาะบุคคลที่มีมูลค่าสูง	86,265,000	1,232,357
รายได้จากทรัพย์สินของวัด	34,485,000	328,429
รายได้จากการจัดกิจกรรม	126,665,000	707,626
รายได้จากการสร้างเครื่องบูชา	82,370,000	1,160,141
รายได้จากการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการ	81,345,000	677,875
รายได้อื่นๆ	4,400,000	258,824

1. เงินบริจาคด้วยวัตถุประสงค์เฉพาะด้าน(เช่น เพื่อการสร้างโบสถ์ วิหารและศาลาการเปรียญ) 2.45 ล้านบาท
2. เงินบริจาคในโอกาสพิเศษ 1.47 ล้านบาท
3. เงินบริจาคเป็นกรณีพิเศษเฉพาะบุคคลที่มีมูลค่าสูง (เช่น การบริจาคที่ดิน การบริจาคทรัพย์จำนวนมากด้วยวัตถุประสงค์เฉพาะเช่นหล่อพระพุทธรูป เป็นต้น) 1.23 ล้านบาท

แม้ว่าเงินบริจาคด้วยวัตถุประสงค์เฉพาะด้านจะมีค่าเฉลี่ยสูงสุด แต่มีการระบุนายการนี้เพียง 184 ราย จาก 460 วัดที่มีการสำรวจทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการรับบริจาคในกรณีนี้ของแต่ละวัดไม่ได้เกิดขึ้นทุกปี การบริจาคเงินเป็นกรณีพิเศษก็เช่นเดียวกัน มีการระบุเพียง 70 ราย การเปรียบเทียบแหล่งรายได้ของวัดอีกทางหนึ่งที่จะขจัดปัญหานี้ก็คือเปรียบเทียบจากมูลค่ารวมของทุกวัดในแต่ละรายการ ซึ่งพบว่ามูลค่ารวมสูงสุด 3 รายการแรกจะได้แก่

1. เงินบริจาคในโอกาสพิเศษ 560 ล้านบาท
2. เงินบริจาคด้วยวัตถุประสงค์เฉพาะด้าน 451 ล้านบาท
3. เงินบริจาคของอุบาสกอุบาสิกาที่มาไหว้พระ 220 ล้านบาท

การเปรียบเทียบจากมูลค่ารวมของทุกวัดในแต่ละรายการมีโอกาสคลาดเคลื่อนได้จากการละเลยรายได้บางแหล่งที่ได้รับแต่ถูกมองข้าม รายการที่ไม่ได้ถูกระบุในข้อมูลจากแต่ละวัดอาจเป็นเพราะไม่มีรายรับนั้นจริงๆหรือเป็นเพราะถูกมองข้ามก็ได้

สำหรับวัดที่มีการสร้างพระเครื่องบูชา รายการนี้ก็เป็นแหล่งรายได้สำคัญอีกทางหนึ่ง เพราะมีค่าเฉลี่ยสูงถึง 1.16 ล้านบาท แต่เมื่อย้อนไปดูตารางที่ 4.2.1 จะพบว่า มีเพียง 7 วัด ใน 71 วัดที่มีการระบุแหล่งรายได้ที่มีรายได้จากรายการนี้สูงกว่าล้านบาท โดยที่รายได้เฉลี่ยจากรายการนี้ของวัดทั้ง 7 สูงถึง 10 ล้านบาทต่อวัด ซึ่งแสดงว่าวัดที่ไม่ได้รับความนิยมจะไม่สามารถหารายได้จากแหล่งนี้ได้มาก ส่วนวัดที่ได้รับความนิยม การสร้างเครื่องบูชาจะเป็นแหล่งรายได้สำคัญ

สำหรับแหล่งรายได้อื่นๆที่ยังไม่ถูกกล่าวถึงนั้นก็ยังมีข้อน่าสังเกตบางประการดังนี้ รายได้จากการจัดกิจกรรมเป็นแหล่งรายได้ที่ให้ค่าเฉลี่ยน้อยกว่าการสร้างเครื่องบูชาแต่มีมูลค่ารวมสูงกว่าเพราะได้รับการระบุนามากกว่า ซึ่งน่าจะแสดงว่าการจัดกิจกรรมของวัดมีการทำแพร่หลายกว่าการสร้างเครื่องบูชา การจัดกิจกรรมมีผลพลอยได้ทั้งในด้านที่ทำให้ชุมชนมีความสัมพันธ์กับวัดมากขึ้น รักษาประเพณีที่มีมาแต่โบราณ และสร้างงานและรายได้แก่ผู้ที่มาค้าขายในงาน

รายได้จากการสนับสนุนของหน่วยราชการได้รับการระบุเพียง 120 ราย จาก 460 รายที่ถูกสำรวจ หากเป็นจริงตามนี้ก็แสดงว่ามีวัดที่ไม่ได้รับเงินสนับสนุนจากราชการเลยมีมากถึงร้อยละ 74 โดยมีมูลค่ารวมประมาณ 81 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 4.7 ของมูลค่ารวมของทุกรายการ

วัดที่ระบุว่ามีรายได้จากทรัพย์สินมี 105 วัด ซึ่งหมายความว่า มีวัดที่ไม่มีรายได้จากทรัพย์สินร้อยละ 77 รายได้รวมจากแหล่งนี้มีมูลค่าเพียง 34.84 ล้านบาท นับว่าน้อยที่สุดเมื่อเทียบกับรายได้จากแหล่งอื่นๆ (ไม่นับรายการรายได้อื่นๆซึ่งมีการระบุเพียง 17 ราย)

วัดที่ระบุรายได้จากการเรียกรับเงินด้วยการบอกรับบุญไปตามที่ต่างๆมีเพียง 85 วัดซึ่งเท่ากับประมาณ

ร้อยละ20ของวัดที่ถูกสำรวจ แสดงว่าปัจจุบันการเรียไรรเช่นนี้ไม่เป็นที่นิยม ทั้งนี้อาจเนื่องจากการมีพระปลอมออกหากินด้วยวิธีนี้ทำให้เกิดความระแวงกันขึ้น อย่างไรก็ตามในจำนวนวัดที่สำรวจก็มี40วัดที่มีรายได้จากแหล่งนี้มากกว่าแสนบาทและในจำนวนนี้มี3วัดที่มีรายได้จากแหล่งนี้สูงกว่าล้านบาท

สำหรับรายได้จากการทำบุญในงานศพมีวัดที่ระบุรายได้จากแหล่งนี้231วัดหรือประมาณครึ่งหนึ่งของวัดที่ถูกสำรวจ มูลค่ารวมของรายได้จากแหล่งนี้เท่ากับประมาณ37ล้านบาทหรือประมาณร้อยละ2.5ของรายรับรวมของทุกวัดที่ถูกสำรวจ

ข้อมูลข้างต้นแสดงว่าการทอดกฐินและผ้าป่าเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญที่สุดของวัดส่วนใหญ่เราจึงแสดงข้อมูลการกระจายของรายได้จากแหล่งนี้ในตารางที่4.2.3 ซึ่งจะเห็นได้ว่าในจำนวน376วัดที่ระบุรายได้จากแหล่งนี้ มีเพียง14วัด(ร้อยละ3.7)ที่ได้รับเงินบริจาคไม่เกิน5หมื่นบาท 28วัด(ร้อยละ7.4)ได้รับระหว่าง5หมื่นถึง1แสนบาท ส่วนใหญ่แล้วแต่ละวัดจะได้รับเงินบริจาคจากกฐิน-ผ้าป่าปีละ1แสนถึง1ล้านบาท(มี268วัดจาก376วัดหรือประมาณร้อยละ71) สำหรับวัดที่ได้รับเงินบริจาคเกิน1ล้านบาทมี66วัดซึ่งเท่ากับร้อยละ17.6ของวัดที่ได้รับการสำรวจ

ตารางที่4.2.3 รายรับที่ได้จากกฐิน ผ้าป่า

ช่วงรายได้จากกฐินผ้าป่า	จำนวนวัด
น้อยกว่า 3,000	0
3,000-10,000	2
10,001-20,000	1
20,001-50,000	11
50,001-100,000	28
100,001-200,000	67
200,001-500,000	120
500,001-1,000,000	81
1,000,001-2,000,000	42
มากกว่า 2,000,000	24
ไม่ระบุ	84
รวม	460

4.3 ค่าใช้จ่ายของวัด

ข้อมูลรายจ่ายของวัดจากการสำรวจครั้งนี้มีปัญหาทำนองเดียวกับข้อมูลด้านรายได้ในแง่ความสมบูรณ์ของข้อมูลที่ไม่เท่ากันจากแต่ละวัด การเปรียบเทียบรายจ่ายในด้านต่างๆจึงมีข้อจำกัด ในขั้นต้นจึงขอเสนอข้อมูลโดยสรุปขึ้นพื้นฐานคงที่แสดงในตารางที่4.3.1

เริ่มจากการพิจารณารายการที่ถูกระบุมากน้อยตามลำดับ พบว่ารายการที่ถูกระบุมากที่สุดอันดับแรกได้แก่ ค่าสาธารณูปโภค(448วัด) ค่าก่อสร้างและซ่อมแซมอาคารสถานที่(403วัด) และค่าบำรุงรักษาสถานที่และอุปกรณ์(238วัด)

เมื่อพิจารณาการกระจายของมูลค่าของแต่ละรายการ ก็จะพบว่าค่าก่อสร้างและซ่อมแซมอาคารสถานที่เป็นรายการที่เด่นชัดมากในแง่ที่มีมูลค่าสูง ซึ่งจะเห็นได้จากมูลค่าการใช้จ่ายที่เกินล้านบาทมีมากถึง 154รายในขณะที่การใช้จ่ายที่เกินล้านบาทของรายการอื่นๆรวมทั้งหมดมีเพียง 42รายเท่านั้น

ตารางที่4.3.1 แสดงการกระจายช่วงค่าใช้จ่ายของวัดในกิจกรรมต่างๆ

รายการ	ระบุ	ไม่ระบุ	ต่ำกว่า 100,000	100,000-1,000,000	มากกว่า 1,000,000	รวม
ค่าก่อสร้างและซ่อมแซมอาคารสถานที่ในวัด	403	57	27	222	154	460
ค่าซ่อมบำรุงรักษาสถานที่และอุปกรณ์	238	222	115	106	17	460
ค่าสาธารณูปโภค เช่น ค่าน้ำ ไฟฟ้า โทรศัพท์	448	12	281	159	8	460
ค่าน้ำมัน ยานพาหนะ	189	271	162	26	1	460
ค่าจ้างคนที่ทำงานประจำให้วัด	108	352	57	48	3	460
ค่าใช้จ่ายด้านอาหาร ปัจจัย4และอัฐบริวารอื่นๆ	95	365	72	21	2	460
ค่าใช้จ่ายสำหรับพระ-เณร เรียนหนังสือ	135	325	99	30	6	460
ค่าใช้จ่ายอื่นๆ	28	432	14	9	5	460

ตารางที่ 4.3.2 แสดงค่าใช้จ่ายรวมและเฉลี่ยของวัดในกิจกรรมต่างๆ

รายการ	รวมทั้งสิ้น (บาท)	เฉลี่ย (บาท)
ค่าก่อสร้างและซ่อมแซมอาคารสถานที่ในวัด	1,090,333,620	2,705,542
ค่าซ่อมบำรุงรักษาสถานที่และอุปกรณ์	163,075,000	685,189
ค่าสาธารณูปโภค เช่น ค่าน้ำ ไฟฟ้า โทรศัพท์	214,005,000	477,690
ค่าน้ำมัน ยานพาหนะ	103,510,000	547,672
ค่าจ้างคนที่ทำงานประจำให้วัด	50,985,000	472,083
ค่าใช้จ่ายด้านอาหาร บัณฑิต 4 และอัฐบริวารอื่นๆ	54,560,000	574,316
ค่าใช้จ่ายสำหรับพระ-เณร เรียนหนังสือ	92,895,000	688,111
ค่าใช้จ่ายอื่นๆ	55,470,000	1,981,071
รวม	1,824,883,000	-

เมื่อพิจารณารายจ่ายรวมในแต่ละรายการของทุกวัดก็พบว่าค่าก่อสร้างและซ่อมแซมอาคารเพียงรายการเดียวมีสัดส่วนประมาณร้อยละ 60 ของรายจ่ายทั้งหมด หรือพูดอีกอย่างได้ว่าค่าก่อสร้างและซ่อมแซมมีมูลค่าสูงกว่ารายการอื่นๆทุกรายการรวมกัน สำหรับรายจ่ายที่มีมูลค่ารองลงมาได้แก่ ค่าสาธารณูปโภค ค่าซ่อมบำรุง และค่าน้ำมัน/ยานพาหนะตามลำดับ หากใช้ข้อมูลนี้ในการประมาณมูลค่าธุรกิจรับเหมางานก่อสร้างของวัดทั่วประเทศก็จะมีมูลค่าประมาณปีละ 6 หมื่นล้านบาท

4.4 การเผยแพร่พระธรรม

ในการสำรวจทัศนคติของทางวัดต่อบทบาทที่สำคัญของพระสงฆ์(ประกอบด้วยเจ้าอาวาสหรือตัวแทนเจ้าอาวาส ไวยาวัจกรและกรรมการวัด รวม 3x460 รูป/คน) ผลปรากฏดังในตารางที่ 4.4.1 จะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่(ร้อยละ 59.8) ให้ความสำคัญกับการศึกษาพระธรรมเป็นอันดับหนึ่งที่เหลืออีกร้อยละ 40.2 นั้นเกือบทั้งหมดจะให้ความสำคัญอันดับหนึ่งแก่การปฏิบัติธรรม/วิปัสสนา/กรรมฐาน (ร้อยละ 25.3) และการเผยแพร่พระธรรม(ร้อยละ 13.9) จึงเหลือเพียงร้อยละ 1 เท่านั้นที่ให้ความสำคัญเป็นอันดับหนึ่งแก่อีก 3 รายการที่เหลือ (การช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากร้อยละ 0.6 การพัฒนาชุมชนร้อยละ 0.3 และการประกอบพิธีกรรมร้อยละ 0.2)

ผลการสำรวจนี้ถือได้ว่าไม่ผิดความคาดหมาย ประการแรก ทักษะของผู้ถูกสำรวจย่อมมีความหลากหลายและเราพึงเคารพทักษะที่แตกต่างกันเหล่านี้เพราะบทบาททั้ง 6 ด้านนี้ล้วนมีความสำคัญต่อการจรรโลงพุทธศาสนา ประการที่สอง การที่การศึกษาพระธรรมถูกเลือกให้มีความสำคัญเป็นอันดับหนึ่งมากที่สุดก็น่าจะตรงกับทักษะของคนส่วนใหญ่ที่เห็นว่าพระสงฆ์ควรมีความเข้าใจพระธรรมอย่างลึกซึ้ง ประการที่สาม หากพิจารณาผลรวมของ 3 อันดับแรกจะเห็นได้ว่าผู้ถูกสำรวจจะเลือกการศึกษาพระธรรม การปฏิบัติธรรมและการเผยแผ่พระธรรมอยู่ใน 3 อันดับแรกเกือบทั้งสิ้นซึ่งน่าจะถือได้ว่าเป็นการเลือกที่มีความสอดคล้องกันในแง่ที่ว่าพระสงฆ์ที่จะเผยแผ่พระธรรมได้ดีต้องได้ศึกษาพระธรรมอย่างลึกซึ้งและได้มีการปฏิบัติธรรมจนบรรลุธรรมมาขั้นหนึ่งแล้ว อย่างไรก็ตาม ผลการสำรวจนี้ก็ไมอาจชี้ได้ว่าพระสงฆ์และวัดโดยรวมมีบทบาทในแต่ละด้านอย่างเหมาะสมและเพียงพอหรือไม่

ตารางที่ 4.4.1 ทักษะของวัด(ผู้ให้สัมภาษณ์)ต่อบทบาทของพระสงฆ์

อันดับความสำคัญ	อันดับ 1	อันดับ 2	อันดับ 3
ศึกษาพระธรรม	59.8	25.7	23.6
ปฏิบัติธรรม/วิปัสสนา/กรรมฐาน	25.3	34.7	43.3
เผยแผ่พระธรรม	13.9	35.4	31.9
ช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก	0.6	1.5	0.8
พัฒนาชุมชนและสังคม	0.3	1.5	0.3
ประกอบพิธีกรรม	0.2	1.1	0.1
รวม	100	100	100

คำวิพากษ์วิจารณ์ที่กล่าวกันมากในเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ได้แก่ในเรื่องการเผยแผ่พระธรรมน้อยเกินไป มุ่งพุทธพาณิชย์มากเกินไป ให้การช่วยเหลือสังคมน้อยเกินไป และมุ่งการประกอบพิธีกรรมมากเกินไป อย่างน้อยผลการสำรวจข้างต้นก็ชี้ว่า พระสงฆ์ให้ความสำคัญกับพิธีกรรมมีน้อยมาก จึงชวนให้สันนิษฐานว่าการมีพิธีกรรมมากเกิดจากความเชื่อของฆราวาสที่คิดว่าต้องมีอย่างนั้นอย่างนี้ บวกกับการแข่งขันกันในเชิงหน้าตาสำหรับในด้านของการช่วยเหลือสังคมก็กล่าวได้ว่าทั้งพระสงฆ์และฆราวาสต่างก็ให้

ความสำคัญในด้านนี้น้อย ส่วนการเผยแพร่พระธรรมนั้นข้อมูลข้างต้นชี้ว่าทางวัดให้ความสำคัญค่อนข้างมากแต่การปฏิบัติยังทำได้ไม่สมความคาดหมาย

คำวิจารณ์อีกด้านหนึ่งคือปัจจุบันพุทธศาสนิกชนเห็นทางวัดมากกว่าในอดีต ในประเด็นนี้เราไม่มีข้อมูลของอดีตเพียงพอที่จะมาเทียบกับปัจจุบันได้ แต่หากเรายอมรับว่าความแตกต่างระหว่างวิถีของชาวกรุงเทพฯกับชาวต่างจังหวัดอาจนำมาใช้เทียบเคียงได้ เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจและสังคมมักจะนำโดยกรุงเทพฯก่อนจะกระจายไปสู่ต่างจังหวัดตารางที่ 4.4.2 แสดงข้อมูลเปรียบเทียบตัวชี้วัดความใกล้ชิดศาสนาระหว่างชาวกทม.และปริมณฑลกับจังหวัดอื่นๆซึ่งจะสังเกตได้ว่าความถี่ในการเข้าวัดและการทำบุญตักบาตรของชาวกทม.และปริมณฑลค่อนข้างจะต่ำกว่าในต่างจังหวัดเล็กน้อย สันนิษฐานได้ว่าเนื่องจากชาวกทม.และปริมณฑลมีข้อจำกัดด้านเวลามากกว่าต่างจังหวัด ส่วนในด้านสัดส่วนการบริจาคทำบุญต่อรายได้แทบจะไม่ต่างกัน

ตารางที่ 4.4.2 พฤติกรรมทางศาสนาเปรียบเทียบระหว่างกทม.และปริมณฑลกับต่างจังหวัด

ความถี่ในการเข้าวัด	0 ถึง 1	2 ถึง 9	10 ขึ้นไป	รวม
กทม.และปริมณฑล	24.55	55.45	20	100
ต่างจังหวัด	19.50	57.78	22.71	100

ความถี่ในการการตักบาตร	0 ถึง 1	2 ถึง 9	10 ขึ้นไป	รวม
กทม.และปริมณฑล	24.55	52.42	23.03	100
ต่างจังหวัด	19.82	43.98	36.20	100

การทำบุญต่อรายได้	น้อยกว่าร้อยละ 5	ร้อยละ 5 ถึง 10	มากกว่าร้อยละ 10	รวม
กทม.และปริมณฑล	60.63	34.15	5.23	100
ต่างจังหวัด	59.79	34.55	5.67	100

การวิเคราะห์สาเหตุของความเห็นห่างวัดอาจเริ่มต้นด้วยการสำรวจทัศนคติก่อนที่จะหาวิธีพิสูจน์ว่าความเห็นใดตรงกับสาเหตุที่แท้จริง ความเห็นของทางวัดในเรื่องนี้ได้ให้น้ำหนักกับการที่ฆราวาสส่วนใหญ่มีการกัณฑ์ตัวมากที่สุด รองลงไปคือการที่พระบางรูปสร้างความเสื่อมเสีย ข้อมูลในตารางที่ 4.4.3 แม้จะชี้ว่าสาเหตุหลักมาจากพระสงฆ์ไม่พยายามเผยแผ่ถูกเลือกเป็นอันดับหนึ่งน้อยที่สุด (ร้อยละ 18.6) แต่ก็มีถึงร้อยละ 40.8 ที่ให้ความสำคัญแก่สาเหตุนี้เป็นอันดับที่สอง ดังนั้นเราจึงถือได้ว่า ทั้ง 3 สาเหตุมีความสำคัญควรแก่การพิจารณา

แม้ว่าผลการสำรวจจะให้น้ำหนักกับการมีการกัณฑ์ตัวของฆราวาสมากที่สุด แต่หนทางแก้ไขที่ทางฝ่ายวัดจะทำได้ น่าจะอยู่ที่การแก้ไขที่สาเหตุอีก 2 ข้อ เพราะหากวัดมีการเผยแผ่ที่ได้ผล และสามารถควบคุมการสร้างเสื่อมเสียของพระบางรูปได้ ก็จะเป็นการสร้างศรัทธาให้เพิ่มขึ้น แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ชี้ว่าคนจะแบ่งเวลาให้กับเรื่องต่างๆ ตามที่ตนเห็นว่าคุ้มค่ากับเวลา ความคุ้มค่าของเวลาที่จะใช้ในเรื่องศาสนาขึ้นอยู่กับระดับศรัทธา

ตารางที่ 4.4.3 สาเหตุหลักที่พุทธศาสนิกชนเห็นห่างวัด

สาเหตุ	อันดับ 1	อันดับ 2	อันดับ 3
1. พระบางรูปสร้างความเสื่อมเสีย	35.9	31.5	32.6
2. พระสงฆ์โดยทั่วไปไม่พยายามเผยแผ่	18.6	40.8	40.6
3. ฆราวาสส่วนใหญ่มีการกัณฑ์ตัว	55.1	31.8	13.0

ความพยายามในการเผยแผ่พระธรรมนั้นหากจะกล่าวถึงอย่างถ้วนทั่วก็จะยาวเกินความเหมาะสมสำหรับการวิจัยในขั้นนี้ จึงขอเลือกที่จะกล่าวถึงการเผยแผ่พระธรรมในแนวทางของอริยสงฆ์รูปที่เน้นในเรื่องแก่นของพระธรรมในแนวเดียวกันและเป็นที่ศรัทธาของชาวพุทธอย่างกว้างขวาง อันได้แก่ พุทธทาสภิกขุ ปัญญานันทภิกขุ และพระพรหมคุณาภรณ์ ทั้งนี้ขอสารภาพว่าผู้วิจัยยังไม่เข้าใจแก่นธรรมอย่างลึกซึ้งจึงขอกล่าวถึงเฉพาะส่วนที่เข้าใจง่าย ซึ่งมีสาระสำคัญได้แก่ การลดละกิเลส การไม่ยึดติดกับอัตตา การอธิษายข้อธรรมะต่างๆ และการขจัดอวิชชา รายละเอียดของคำสอนของท่านทั้งสามได้รับการเผยแผ่อย่างกว้างขวางทั้งในรูปหนังสือและสื่ออิเล็กทรอนิกส์

4.5 การบำเพ็ญประโยชน์

วัดสวนแก้วเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสาธารณะ กิจกรรมของวัดสวนแก้วเกิดขึ้นโดยการนำของพระราชธรรมนิเทศ หรือที่คนทั่วไปรู้จักในนามพระพยอมกัลยาโณ ท่านเป็นศิษย์ของท่านพุทธทาสภิกขุ จึงมีแนวทางคำสอนที่เน้นพุทธปรัชญาและการชี้นำสังคม จุดเด่นอีกข้อหนึ่งของพระพยอมคือเป็นผู้บุกเบิกแนวทางการเทศน์ที่ทำให้ผู้ฟังสนุกสนานเพลิดเพลินไปกับอารมณ์ขันของท่านซึ่งแฝงไปด้วยปรัชญาธรรมและประเด็นทางสังคมที่เข้ากับยุคสมัยจึงมีส่วนอย่างมากในการจูงใจให้คนรุ่นใหม่สนใจในหลักธรรมมากขึ้น รวมทั้งการเข้าร่วมกิจกรรมสาธารณประโยชน์ต่างๆภายใต้การนำของท่าน

กิจกรรมสาธารณประโยชน์ของวัดสวนแก้วมีความครอบคลุมกว้างขวางมาก ตั้งแต่การสงเคราะห์เยาวชนในด้านต่างๆทั้งในเรื่องอาหาร การส่งเสริมเด็กที่ขาดแคลนให้ได้รับการศึกษาทุกระดับ การสอนธรรมะและจัดพิธีบวชนเรมหมู่ การสงเคราะห์ผู้ชรา ผู้พิการ และคนไร้ที่พึ่ง รวมไปถึงการรับเลี้ยงสุนัขจรจัด โครงการต่างๆของวัดสวนแก้วสามารถสรุปได้เป็น 18 โครงการตามข้อมูลใน website ของวัด โครงการที่เป็นที่รู้จักกันกว้างขวางที่สุดในบรรดาโครงการเหล่านี้คือโครงการรับบริจาคสิ่งของที่ผู้บริจาคไม่ต้องการใช้แล้วมาซ่อมแซมหรือเสริมแต่งให้เหมาะที่จะนำไปใช้ต่อ แล้วนำไปบริจาคให้แก่ผู้ที่ขาดแคลนหรือขายในราคาถูกเพื่อช่วยเหลือผู้มีรายได้น้อยและเป็นทุนในการทำประโยชน์แก่สาธารณะต่อไป กิจกรรมนี้จึงให้ประโยชน์อย่างน้อย 4 ด้าน ได้แก่

1. ผู้บริจาคของที่ไมใช้ ซึ่งได้รับความสะดวกในการทิ้งสิ่งของที่ไมใช้เหล่านี้พร้อมทั้งได้รับความสุขใจในการบริจาค
2. เป็นการช่วยเหลือผู้ขาดแคลน
3. เป็นการช่วยรักษาสิ่งแวดล้อมโดยการลดปริมาณขยะ
4. สร้างงานให้แก่ชุมชนและผู้มาอยู่อาศัยในวัด ซึ่งเป็นหน่วยปฏิบัติงานทั้งด้านงานประดิษฐ์ซ่อมแซม จัดจำหน่ายและขนส่ง

สำหรับวัดอื่นๆที่มีกิจกรรมสาธารณประโยชน์คาดว่ายังมีอีกมาก แต่การรวบรวมข้อมูลเป็นเรื่องที่อาจจะต้องทำวิจัยเป็นการเฉพาะต่างหาก และหากมองในภาพรวมแล้วอาจกล่าวได้ว่าวัดสวนใหญ่ยังสนใจงานสาธารณประโยชน์ค่อนข้างน้อย เมื่อเทียบกับศรัทธาที่ชาวพุทธมีต่อวัดแล้วน่าจะเชื่อได้ว่าวัดมีศักยภาพที่จะเป็นผู้นำในการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ได้อีกมาก โดยดูได้จากผลการคำนวณคร่าวๆที่พบว่าการทำบุญทั่วประเทศมีมูลค่าปีละหลายแสนล้านบาท วัดที่มีชื่อเสียงที่สามารถระดมเงินบริจาคเป็นหลายร้อยล้านบาทหรือหลายพันล้านบาทต่อปีก็มีอยู่หลายวัด แต่ในวัดเหล่านี้มีเพียงไม่กี่วัดที่ยินดีเปิดเผยข้อมูล

วัดที่แสดงศักยภาพของการระดมเงินบริจาคได้เด่นที่สุดคือวัดพระธรรมกาย จากข้อมูลการรับบริจาคเพื่อสร้างศาสนสถานต่างๆในวัดก็สามารถประเมินได้ว่าคิดเป็นมูลค่าทรัพย์สินรวมได้หลายหมื่นล้านบาท ความสำเร็จในการระดมเงินบริจาคของวัดพระธรรมกายนั้นกล่าวกันว่ามาจากการนำวิชาการบริหารธุรกิจมาประยุกต์ใช้ในทางศาสนา ซึ่งนำมาสู่ทัศนคติในเรื่องนี้เป็นสองมุมมอง ในมุมมองหนึ่งก็เป็นการแสดงให้เห็นว่าวิชาการสมัยใหม่สามารถเพิ่มศักยภาพของวัดในการทำสาธารณประโยชน์ได้มาก ในอีกมุมมองหนึ่งมองว่าวิธีการชี้ชวนของวัดพระธรรมกายนั้นผิดเพี้ยนไปจากหลักพุทธศาสนาเพราะส่งเสริมการมีกิเลสโดยการชักนำให้เชื่อว่ายังบริจาคมากยิ่งขึ้นได้ขึ้นสวรรค์ชั้นสูง

4.6 พุทธพาณิชย์

การที่วัดต่างๆมีค่าใช้จ่ายหลายด้านทำให้จำเป็นต้องมีรายได้ รายได้หลักของวัดมาจากการบริจาคด้วยจิตศรัทธาของฆราวาสในหลายรูปแบบ เช่นการทำบุญเมื่อไปไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในวัด การทอดกฐินและผ้าป่า และการบริจาคในโอกาสพิเศษต่างๆ จิตศรัทธาของผู้บริจากรู้สึกเกิดจากวัตถุประสงค์ที่หลากหลายและความเชื่อที่แตกต่างกัน กิจกรรมของทางวัดในการโน้มน้าวให้มีการบริจากรู้สึกมีหลายรูปแบบ คำว่า “พุทธพาณิชย์” อาจตีความในความหมายกว้างก็คือความสัมพันธ์ระหว่างอุปสงค์กับอุปทานในกิจกรรมต่างๆทางศาสนาที่เกิดขึ้น โดยมีเงินเข้ามาเกี่ยวข้อง

ผลการสำรวจในตารางที่ 3.1.1 แสดงให้เห็นว่าความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โชคลางและโหราศาสตร์ในหมู่ชาวพุทธค่อนข้างสูง และถือได้ว่าอุปสงค์ในด้านพุทธพาณิชย์เกิดจากความเชื่อเหล่านี้ซึ่งอาจมองในแง่บวกหรือแง่ลบก็ได้ เริ่มจากความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ควบคู่กับทุกศาสนาต่างกันแต่เพียงการตีความหมายของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นผลการสำรวจจึงพบว่าสัดส่วนผู้ที่เชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์จึงสูงกว่าความเชื่ออื่นๆ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพุทธคือพระรัตนตรัยซึ่งถือได้ว่าเป็นความเชื่อพื้นฐานของชาวพุทธและไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับความเชื่อในเรื่องอภินิหาร แต่เนื่องจากความเชื่อในเรื่องอภินิหารปนเปื้อนอยู่ในความเชื่อของพุทธศาสนิกชนจนยากที่จะหาเส้นแบ่งที่เห็นตรงกันอย่างชัดเจนได้ เมื่อพูดเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์บางคนก็อาจนึกถึงพระรัตนตรัย บางคนอาจนึกถึงอำนาจเหนือธรรมชาติในรูปแบบต่างๆ ตั้งแต่อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะคอยคุ้มครองผู้กระทำความดี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะคลั่งคลุ้มให้สมหวังในเรื่องต่างๆ และอาจรวมไปถึงเรื่องเกี่ยวกับคาถาอาคม โชคลางและโหราศาสตร์อุปทานในด้านพุทธพาณิชย์จึงเกิดขึ้นหลากหลายรูปแบบเพื่อตอบสนองความเชื่อที่หลากหลายนี้

คำว่าพุทธพาณิชย์ในความหมายกว้างอาจครอบคลุมสิ่งที่ดึงดูดมากมายทั้งในด้านการมีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจให้สุขสงบและมุ่งประกอบกรรมดี และการทำบุญในรูปแบบต่างๆที่เป็นประโยชน์แก่สังคม แต่พุทธพาณิชย์อาจถูกมองในเชิงลบหากมีความโลภเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่นการตีมูลค่าพระเครื่องเป็นเงินนับแสนนับล้านบาท การบริหารเงินบริจาคจำนวนมากๆอย่างไม่โปร่งใส การสร้างศรัทธาให้เกิดการบริจาคเงินโดยอวดอ้างอิทธิฤทธิ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะลดบันดาลความสมหวังแก่ผู้ทำบุญในสารพัดรูปแบบทั้งผลตอบแทนในชาตินี้และชาติหน้า ผู้ที่ทำบุญเพื่อให้จิตใจสะอาดผ่องแผ้วก็อาจเกิดความรังเกียจพุทธพาณิชย์ประเภทที่โน้มน้าวให้เชื่อและหวังผลบุญในเชิงอภินิหารเช่นนี้ ในขณะที่ในด้านหนึ่งพุทธศาสนาสอนให้คนตัดกิเลสเพื่อให้หลุดพ้นจากความทุกข์ พุทธพาณิชย์ในบางรูปแบบก็กลายเป็นการส่งเสริมให้คนมีกิเลสเพิ่มขึ้น

อนาคตของพุทธศาสนาขึ้นอยู่กับกระแสความเชื่อของชาวพุทธว่าจะโอนเอียงไปในทางใด จากผลการสำรวจที่ชี้ว่าวัดส่วนใหญ่ไม่ส่งเสริมความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ โขคลาง และโหราศาสตร์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นเรื่องเรขางานวิชา เราจึงถือได้ว่าความเชื่อเหล่านี้ไม่อยู่ในกระแสหลักของพุทธศาสนา แต่ในขณะที่ยังมีประชาชนที่เชื่อในเรื่องเหล่านี้เป็นสัดส่วนสูงก็ทำให้วัดที่มุ่งพุทธพาณิชย์ในเชิงที่สร้างความลุ่มหลงมีโอกาสประสบความสำเร็จมาก การไม่คอยห้ามปรามก็อาจทำให้มีการเอาอย่างกันมากขึ้นและอาจมีผลเบี่ยงเบนให้แนวทางกระแสหลักเปลี่ยนไป แต่จะห้ามอย่างเด็ดขาดก็อาจผิดคุณลักษณะของพุทธศาสนาที่เน้นการประนีประนอมโดยการพยายามชักจูงด้วยเหตุผลอย่างไรก็ตามสังคมพุทธของไทยก็มีลักษณะที่ปนเปเช่นนี้มายาวนาน ก็อาจสรุปได้ว่าพลังความเชื่อทั้งสองด้านก็ทานกันมาโดยตลอดโดยไม่อาจหักล้างกันลงไปได้

พัฒนาการทางเศรษฐกิจอาจมีผลต่อพุทธพาณิชย์ได้ทั้งสองด้าน ในด้านหนึ่งฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้นและเทคโนโลยีที่ก้าวหน้ามากขึ้นก็อาจทำให้กิจการพุทธพาณิชย์เฟื่องฟูมากขึ้น แต่ในอีกด้านหนึ่งพัฒนาการทางเศรษฐกิจก็ส่งผลให้คนมีการศึกษามากขึ้นทำให้สามารถใช้สติปัญญาไตร่ตรองเหตุผลอย่างมีหลักวิชามากขึ้น พุทธพาณิชย์อย่างไม่สมเหตุสมผลก็จะลดน้อยลงได้ หากเราเชื่อว่าพุทธศาสนานับการให้สติและปัญญา และพัฒนาการทางเศรษฐกิจอย่างถูกต้องทางก็ส่งผลต่อการพัฒนาปัญญา พัฒนาการของพุทธศาสนาและพัฒนาการทางเศรษฐกิจก็จะสอดคล้องกัน

บทที่ 5

สรุปและข้อเสนอแนะ

5.1 ข้อสรุปจากผลการศึกษา

1. ชาวพุทธในประเทศไทยส่วนใหญ่ยังมีศรัทธาต่อพุทธศาสนามาก่อนข้างสูง แม้ว่าเราจะไม่มีเกณฑ์ที่ชัดเจนในการกำหนดว่าจะวัดระดับสูงต่ำของศรัทธาได้อย่างไร แต่ก็มีข้อมูลที่พอจะชี้ได้ดังต่อไปนี้

-ผลการสำรวจของ Gallup Poll ที่ชี้ว่าคนไทยมีความใกล้ชิดศาสนาสูงเมื่อเทียบกับประเทศอื่นๆ แม้ว่าการสำรวจของ Gallup Poll จะไม่ได้แยกชาวพุทธจากผู้นับถือศาสนาอื่น แต่เนื่องจากชาวพุทธมีส่วนกว่าร้อยละ 90 ของประชากรในประเทศไทย ผลการสำรวจของ Gallup Poll จึงใช้แสดงระดับความใกล้ชิดศาสนาของชาวพุทธในประเทศไทยได้อย่างใกล้เคียง

-จากข้อมูลหลายด้านเกี่ยวกับพฤติกรรมทางศาสนาของครัวเรือนที่สำรวจ ไม่ว่าจะเป็นในด้านเกี่ยวกับการทำบุญตักบาตร การทำบุญเนื่องในโอกาสต่างๆ และกิจกรรมทางศาสนาอื่นๆ น่าจะถือได้ว่าชาวพุทธไทยยังมีความผูกพันกับพุทธศาสนาในระดับสูง

2. แม้ว่าการสำรวจของ Gallup Poll จะชี้ว่าประเทศที่มีรายได้สูงจะมีความใกล้ชิดศาสนาต่ำลง แต่การสำรวจในการศึกษานี้กลับพบว่าเมื่อเปรียบเทียบในระดับครัวเรือน รายได้กลับมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับความใกล้ชิดศาสนาอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติข้อสรุปนี้ชวนให้ตีความได้ว่าคนจนเห็นทางศาสนามากกว่าคนรวย แต่เราก็สามารถอธิบายจากค่า R² ที่มีค่าต่ำมากได้ว่ารายได้มีผลเพียงเล็กน้อยต่อตัวชี้วัดความใกล้ชิดศาสนา

3. เมื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความใกล้ชิดศาสนากับอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศต่างๆ ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา (ค.ศ. 2000-2010) ก็พบว่ามีความสัมพันธ์เชิงบวกแต่ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ จึงสรุปได้ว่าศรัทธาในศาสนาไม่ส่งผลทางลบต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม ศรัทธาในศาสนามีความแตกต่างหลากหลาย บางอย่างอาจส่งผลทางบวกและบางอย่างอาจส่งผลทางลบ ผลทางสถิติข้างต้นสรุปได้ว่าเมื่อพิจารณารวมๆ แล้วผลทางบวกมีมากกว่าผลทางลบเล็กน้อยแต่ไม่เพียงพอที่จะให้นัยสำคัญทางสถิติ

4. พฤติกรรมที่แตกต่างกันของแต่ละคนถูกกำหนดโดยความเชื่อที่แตกต่างกัน เช่น ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้คนมุ่งมั่นในการทำความดี แต่เนื่องจากกฎแห่งกรรมอาจแสดงผลได้หลากหลายรูปแบบและไม่อาจมั่นใจได้ว่าจะเป็นอย่างจริงเพียงไร ความเชื่อในเรื่องนี้จึงมีการตีความแตกต่างกัน

ไปมากมาย บางคนก็เชื่อว่าผลจะเกิดขึ้นทันตาเห็น บางคนเชื่อว่าผลจะเกิดขึ้นสักวันหนึ่งในอนาคต คนที่หมดหวังในชาตินี้ก็อาจรู้สึกดีขึ้นด้วยความหวังในชาติหน้า แต่อย่างน้อยผลที่น่าสนใจอย่างยิ่งคือผลทางใจที่เกิดขึ้นทันทีที่ได้ทำสิ่งที่ดี แม้จะเป็นความรู้สึกเพียงขณะใดขณะหนึ่งแต่ก็มีผลระยะยาวได้ถ้าเป็นพฤติกรรมที่คงเส้นคงวา

5. ศรัทธาในศาสนาเดียวกันอาจเกิดจากความเชื่อในสาระที่แตกต่างกัน ในกรณีของพุทธศาสนา บางคนอาจศรัทธาในเรื่องของการมุ่งสู่ความหลุดพ้นในขณะที่บางคนหวังจะได้ขึ้นสวรรค์ บางคนเน้นเรื่องหลักธรรมคำสอนในขณะที่บางคนเน้นเรื่องพิธีกรรม เมื่อพิจารณาจากความเชื่อในเรื่องการทำบุญผลการสำรวจชี้ว่าผู้ทำบุญแต่ละคนอาจมีความเชื่อแบบใดแบบหนึ่งหรือหลายแบบร่วมกัน บางคำตอบสะท้อนความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม เช่นผู้ที่เชื่อว่าจะได้ผลบุญตอบแทนในชาตินี้และชาติหน้า บางคำตอบสะท้อนความหวังที่จะพึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น เชื่อว่าทำให้แคล้วคลาดจากเคราะห์กรรมและภัยอันตราย เชื่อว่าทำให้รอดพ้นจากความทุกข์ที่มีอยู่ และเชื่อว่าทำให้มีโชคกลาง และที่น่าสนใจเป็นพิเศษคือชาวพุทธไทยมีความเชื่อในสัดส่วนสูงมากในด้านผลทางจิตใจดังจะเห็นได้จากร้อยละ85.6ของผู้ทำบุญเชื่อว่าทำให้จิตใจผ่องแผ้วและร้อยละ47.3เชื่อว่าเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจให้เป็นคนดี

6. ผลการสำรวจประมาณได้ว่ามูลค่าการทำบุญทั่วประเทศในปีพศ.2553 สูงถึงประมาณ5แสนล้านบาท ซึ่งนำมาสู่คำถามสำคัญคือเงินจำนวนนี้ส่งผลต่อการพัฒนาประเทศอย่างไร คำตอบที่ชัดเจนจำเป็นต้องอาศัยการรวบรวมข้อมูลอีกมาก ซึ่งข้อมูลสำคัญขึ้นอยู่กับความโปร่งใสของการบริหารการเงินของวัด

7. คุณสมบัติของพระสงฆ์ที่ฆราวาสส่วนใหญ่ให้ความสำคัญมากที่สุดได้แก่การมีคำสอนที่ลึกซึ้งและการเป็นผู้ปฏิบัติชอบ(ร้อยละ54.9และร้อยละ54.5ตามลำดับ) ส่วนคุณสมบัติที่คาบเกี่ยวกับวิชาเช่นการมีญาณวิเศษหรือการพยากรณ์มีผู้ให้ความสำคัญในสัดส่วนต่ำมาก(ร้อยละ7.5และร้อยละ3.6ตามลำดับ) ถึงแม้ว่าจะมีผู้ที่เชื่อในเรื่องโชคกลางและโหราศาสตร์ค่อนข้างสูง(ร้อยละ43.6และร้อยละ34.3ตามลำดับ)

8. ปัจจุบันผู้สนใจศึกษาธรรมยังคงให้ความสำคัญกับการฟังพระเทศน์โดยตรงเป็นอันดับหนึ่งในสัดส่วนสูงที่สุด รองลงมาได้แก่การอ่านหนังสือธรรมะ การชมรายการธรรมะทางโทรทัศน์ และการฟังวิทยุตามลำดับ แต่ในอนาคตคาดว่า การเผยแพร่พระธรรมทางอินเทอร์เน็ตจะมีความสำคัญมากขึ้นสำหรับผู้สนใจค้นคว้าอย่างลึกซึ้งอินเทอร์เน็ตและหนังสือจะเป็นสื่อที่น่าจะตอบสนองความต้องการได้ดีที่สุด

9. แหล่งรายได้ของวัดที่สำคัญที่สุด3อันดับแรกได้แก่ เงินบริจาคในโอกาสพิเศษ(กฐิน/ผ้าป่า) เงินบริจาคเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะ(ส่วนใหญ่เพื่อสร้างสิ่งก่อสร้างในวัด) และการบริจาคของผู้มาไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในวัด สำหรับช่องทางอื่นๆจะมีความสำคัญต่อแต่ละวัดมากบ้างน้อยบ้าง

10. ร้อยละ 92 ของวัดที่สำรวจมีรายได้ระหว่างปีละ 1 แสนบาทถึง 10 ล้านบาท วัดที่มีรายได้ต่ำกว่าปีละ 1 แสนบาทมีร้อยละ 2 วัดที่มีรายได้สูงกว่าปีละ 10 ล้านบาทมีร้อยละ 6 เมื่อใช้ผลการสำรวจนี้ในการประมาณรายได้รวมของวัดทั่วประเทศจะได้ค่าประมาณมากกว่า 1 แสนล้านบาท แม้ว่าจะเป็นมูลค่ามหาศาล แต่เมื่อเทียบกับมูลค่าของการทำบุญทั่วประเทศก็เท่ากับประมาณ 1 ใน 5 เท่านั้น

11. รายจ่ายของวัดมีการกระจายสอดคล้องกับการกระจายของรายได้ โดยมีมูลค่าเฉลี่ยประมาณ ร้อยละ 88 ของรายได้ ดังนั้นเงินออมเฉลี่ยของวัดจึงเท่ากับประมาณร้อยละ 12 ค่าใช้จ่ายด้านงานก่อสร้างเฉลี่ยเท่ากับประมาณร้อยละ 60 ของรายจ่ายทั้งหมด ดังนั้นจึงประมาณได้ว่ามูลค่างานก่อสร้างของวัดทั่วประเทศ ในปีพ.ศ. 2553 เท่ากับประมาณ 6 หมื่นล้านบาท

12. ปัจจุบันวัดส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ค่อนข้างน้อย ขณะเดียวกัน ฆราวาสก็คาดหวังบทบาททางด้านนี้จากวัดค่อนข้างน้อยเช่นเดียวกัน

5.2 ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะที่เป็นรูปธรรมในทางวิชาการจำเป็นต้องตั้งอยู่บนเหตุผลที่เป็นที่ยอมรับในทางวิชาการ ดังนั้นสิ่งที่จะเสนอแนะต่อไปนี้จะจำเป็นต้องกำหนดกรอบแนวคิดไว้ภายใต้ข้อจำกัดต่อไปนี้

1. ข้อเสนอแนะจะไม่ครอบคลุมผู้มีจุดมุ่งหมายสู่นิพพาน
2. แง่คิดเกี่ยวกับกฎแห่งกรรมจะไม่ครอบคลุมไปถึงชาติภพใดๆ หลังความตาย ดังนั้นจึงไม่คำนึงถึงผลในชาติหน้าหรือนรกสวรรค์ (แต่รวมผลทางใจจากความเชื่อดังกล่าว)
3. สิ่งที่เป็นอวิชชา นั้นจะถือว่าเป็นข้อห้ามสำหรับสงฆ์ในนิคายเถรวาทของไทย แต่ความเชื่อในเรื่องดังกล่าวของฆราวาสจะถือว่าเป็นเรื่องนานาจิตตังในการวิเคราะห์ผลทางเศรษฐศาสตร์จะไม่นับผลในเชิงอภินิหาร แต่จะนับผลที่มีต่อทุกข์สุขทางใจรวมทั้งผลต่อพฤติกรรมที่ตามมากับความเชื่อในเรื่องเหล่านี้ที่อาจมีทั้งผลดีและผลเสียต่อตนเองและสังคมได้และความล่อแหลมของความเชื่อดังกล่าวต่อการถูกหลอกลวงจากผู้ฉวยโอกาสทั้งที่มาในคราบของสงฆ์และฆราวาส

กรอบแนวคิดข้างต้นทำให้การประสานแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์กับคำสอนในพุทธศาสนามีความสอดคล้องกันได้โดยถือว่าเศรษฐศาสตร์จะเน้นไปทางด้านพัฒนาการทางวัตถุ ในขณะที่พุทธศาสนาจะเน้นไปทางด้านพัฒนาการทางจิตใจ ทั้งนี้โดยเชื่อว่าพัฒนาการทางวัตถุสามารถทำให้คนมีความสุขมากขึ้นแต่ในขณะเดียวกันก็ทำให้คนมีกิเลสมากขึ้นซึ่งอาจนำมาสู่ความทุกข์ได้เช่นกัน คำสอนทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับ

การลดละกิเลสจึงเป็นการเพิ่มภูมิต้านทานต่อกิเลสที่มากับความเจริญทางวัตถุ ภายใต้แนวคิดนี้แนวทางที่เหมาะสมจึงไม่ใช่การส่งเสริมพัฒนาการในด้านหนึ่งและยับยั้งพัฒนาการในอีกด้านหนึ่ง แต่ควรส่งเสริมพัฒนาการทั้งสองด้านอย่างสมดุล

จากกรอบความคิดข้างต้นเราจึงได้ข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

1. สถาบันสงฆ์ควรให้ความสำคัญกับการศึกษามากขึ้น

ภายใต้ทฤษฎีการเติบโตทางเศรษฐกิจที่เน้นพัฒนาการของโครงสร้างพื้นฐานทางสังคม ศาสนาเป็นโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมที่สำคัญในแง่ของการชี้นำด้านคุณธรรม ในการชี้นำด้านคุณธรรมนี้จะได้ผลเพียงใดขึ้นอยู่กับ การสร้างศรัทธาต่อสถาบันศาสนา ผลการสำรวจในการศึกษานี้พบว่าคุณสมบัติของพระสงฆ์ที่ร่ววาสส่วนใหญ่ให้ความสำคัญมากที่สุดได้แก่การมีคำสอนที่ลึกซึ้งและการเป็นผู้ปฏิบัติชอบ ดังนั้น การส่งเสริมให้พระสงฆ์มีความเข้าใจหลักธรรมอย่างลึกซึ้งจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ในขณะที่เดียวกัน ความรู้ทางวิชาการบนหลักการทางวิทยาศาสตร์ก็จะมีค่าสำคัญเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วตามความก้าวหน้าทางการศึกษาและเทคโนโลยีการสื่อสาร พระสงฆ์จะเป็นผู้นำทางปัญญาได้ก็ต้องมีความรู้ทางวิชาการพอสมควร หลักการของพุทธศาสนาก็สอนให้คนศึกษาพระธรรมด้วยการใช้สติปัญญาไตร่ตรองให้เห็นจริงด้วยตนเองก่อนที่จะเชื่อซึ่งนับได้ว่าเป็นหลักการเดียวกับหลักทางวิทยาศาสตร์ ความรู้ทางวิชาการอาจให้แง่มุมที่ส่งเสริมความเข้าใจในหลักธรรมมากขึ้น และลดความมัวเมาในอวิชาซึ่งนับวันก็จะถูกต่อต้านมากขึ้น และเมื่อวงการสงฆ์เห็นความสำคัญของการศึกษามากขึ้นทั้งในทางธรรมและทางวิชาการและมองเห็นแนวทางที่ความรู้ทั้งสองด้านจะส่งเสริมซึ่งกันและกันได้ ก็สามารถเผยแพร่พระธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพผลมากขึ้นเพราะความรู้ที่สอดคล้องกันย่อมเป็นที่ยอมรับได้อย่างสนิทใจนอกจากนี้วัดที่มีฐานะการเงินดีก็อาจให้ความอุปถัมภ์แก่สถาบันการศึกษาเป็นการสร้างประโยชน์แก่สังคมและเพิ่มคุณค่าแก่ศาสนาด้วย

2. ส่งเสริมแนวคิดในการทำบุญเพื่อสาธารณประโยชน์

ข้อมูลจากการสำรวจชี้ว่าการทำบุญของชาวพุทธส่วนใหญ่มุ่งหวังผลบุญต่อตนเองและผู้รับการอุทิศผลบุญเป็นหลักและให้ความสำคัญกับการสร้างประโยชน์สุขแก่สังคมและการช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากเป็นอันดับท้ายๆ ขณะเดียวกันวัดส่วนใหญ่ก็ไม่ค่อยสนใจชักชวนให้คนทำบุญเพื่อสาธารณประโยชน์ทั้งๆที่มีศักยภาพที่จะทำได้มาก ในประเทศที่ประชาชนใกล้ชิดศาสนาน้อยผู้วิจัยได้รับฟังความเห็นว่าเป็นประชาชนของเขาเห็นว่าพระไม่ได้สร้างประโยชน์อะไรแก่สังคมในขณะที่นักบวชในบางศาสนา มีบทบาทอย่างสูงในการ

สงเคราะห์ผู้ยากไร้ การให้ความอุปถัมภ์แก่สถาบันการศึกษาและโรงพยาบาล ในอนาคตคนไทยอาจมีการตั้งคำถามมากขึ้นว่าพระทำประโยชน์อะไรให้แก่สังคม

การทำบุญเพื่อสาธารณประโยชน์เป็นการทำบุญที่ส่งเสริมพุทธศาสนาพร้อมกันหลายด้าน ในด้านแรกก็คือผลต่อผู้ได้รับประโยชน์(U) ในอีกด้านหนึ่งคือความสุขทางใจที่ผู้ทำบุญได้รับ(U_๒) นอกจากนี้การเสียสละเพื่อประโยชน์สุขของสังคมแสดงถึงความมีจิตใจที่ดี สังคมที่มีคนเช่นนี้มาก ๆ ก็จะเป็นสังคมที่สงบสุขเพราะประกอบด้วยคนที่ห่วงใยซึ่งกันและกัน กิเลสก็อยู่ในระดับที่ควบคุมได้ ปัญหาความล้มเหลวของตลาดก็บรรเทาเบาบางลงได้ด้วยคุณธรรมตามที่คาดหวัง พระสงฆ์ที่เป็นผู้นำในการทำสาธารณประโยชน์ก็เป็นที่ศรัทธา ใจที่มุ่งทำความดีเพื่อความดีคือใจที่พร้อมที่จะเข้าถึงแก่นธรรม ส่วนใจที่มุ่งทำความดีเพื่อประโยชน์ส่วนตนก็ง่ายต่อการถูกครอบงำด้วยอวิชชา

3. เจริญรอยตามแนวทางพระอริยสงฆ์

ความเชื่อทางศาสนาที่ต่างก็นำมาสู่กรอบความคิดที่ต่างกัน ผู้ที่มีจิตศรัทธาที่แน่นแฟ้นก็จะมีสิ่งทีเคารพบูชาที่ไม่อาจยอมให้ใครมาลบหลู่ได้ ประเด็นแรกที่จะต้องตกลงกันก็คือผู้ที่มีความเชื่อทางศาสนาแตกต่างกันจะอยู่ร่วมกันอย่างไร สังคมไทยมีความขัดแย้งในเรื่องนี้น้อย (หากไม่นับปัญหาความเคลื่อนไหวเพื่อแบ่งแยกดินแดนในภาคใต้ซึ่งเป็นกรณีเฉพาะ) ชาวพุทธโดยทั่วไปจะถือว่าใครจะนับถือศาสนาอะไรก็ได้ ผู้ที่นับถือศาสนาอื่นมีอิสระที่จะเชื่อในศาสนาของตนเองและประกอบศาสนกิจของตนได้โดยสะดวก ในหมู่ชาวพุทธเองก็ยอมรับความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์หลายอย่างที่ถือได้ว่าไม่ใช่พุทธและบางอย่างก็ได้แย้งกันได้ว่าใช่หรือไม่ใช่พุทธ การนับถือพระโพธิสัตว์ในนิยามหายานและการนับถือเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์รวมทั้งพิธีกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องไม่ได้ถูกหวงห้าม ความประนีประนอมนี้ถือได้ว่าเป็นลักษณะเด่นของพุทธศาสนาที่ถือได้ว่าเป็นปัจจัยบวกทางโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามความแตกต่างของความเชื่อก็มีทั้งข้อดีและข้อเสีย ในด้านข้อเสียนั้นก็ต้องยอมรับว่าความแตกต่างของความเชื่อก่อให้เกิดความขัดแย้งโดยธรรมชาติ ทำให้ต้องใช้ความอดทนในการประนีประนอม และอดทนกับความสับสนในการยอมรับแนวความเชื่อหลายๆอย่างที่ไม่ว่าจะพิสูจน์ว่าของใครผิดของใครถูกได้ ส่วนในด้านข้อดีก็คือการประนีประนอมนอกจากช่วยป้องกันความสูญเสียดังกล่าวจากความรุนแรงต่อกันแล้วยังเป็นการฝึกความอดทนและการใช้สติปัญญาในการเรียนรู้และแก้ข้อสับสนและการประสานข้อแตกต่างทั้งในเชิงความคิดและการปฏิบัติภายใต้แนวคิดนี้ถือได้ว่าพุทธศาสนามีส่วนสำคัญในการสร้างสันติสุขซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจ

การประนีประนอมระหว่างศาสนาอาจไม่ยากเท่ากับการประนีประนอมในศาสนาเดียวกันในการตัดสินใจ แก่นแท้ของศาสนาคืออะไร ความเชื่อที่แตกต่างกันในศาสนาเดียวกันและนิกายเดียวกันนั้นมียะไรบ้างที่สามารถยอมรับให้อยู่ร่วมกันได้โดยไม่ทำให้สาระหลักของศาสนาผิดเพี้ยนจนเสียตัวตนที่แท้จริง ในการสำรวจทัศนระหว่างทางวัดกับฆราวาส(ที่ไม่ได้เป็นตัวแทนของวัด)พบว่ามิตศนะที่แตกต่างกันอยู่มากในเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับโศลกและโหราศาสตร์ ในขณะที่เจริญงานวิชาเป็นข้อห้ามสำคัญในพระวินัยและพระส่วนใหญ่(จากการสำรวจ)ก็รักษาพระวินัยขึ้นอย่างเคร่งครัด แต่ก็มีพระบางรูปมีพฤติกรรมส่งเสริมให้ประชาชนเลื่อมใสในเรื่องเหล่านี้ การจัดการในเรื่องนี้อย่างเด็ดขาดอาจทำได้ยากเพราะยังมีคนเชื่อเรื่องทางไสยศาสตร์อยู่มาก แต่หากไม่พยายามแก้ไขพุทธศาสนาในประเทศไทยก็อาจถูกกระแสความเชื่อต่าง ๆ นานา พาไปอย่างไร้ทิศทาง หนทางแก้ไขในเรื่องนี้ได้มีพระอริยสงฆ์บางรูปได้แสดงตัวอย่างไว้แล้ว ที่รู้จักกัน อย่างแพร่หลายได้แก่แนวทางของพุทธทาสภิกขุและปัญญานันทภิกขุซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นความพยายามปฏิรูปพุทธศาสนาให้อยู่ในแนวทางที่สมณะและขจัดความเชื่อที่เป็นอวิชชา การเผยแพร่พระธรรมที่สำคัญอีกด้านหนึ่งได้แก่งานของพระพรหมคุณาภรณ์ซึ่งได้สร้างผลงานที่ใช้เป็นหลักอ้างอิงที่สำคัญทางพุทธศาสนาหลายชิ้น โดยเฉพาะหนังสือ”พุทธธรรม”นับได้ว่าเป็นหนังสือที่อธิบายหลักธรรมที่สำคัญอย่างแจ่มแจ้งลึกซึ้งใช้อ้างอิงเนื้อแท้ของพุทธศาสนาได้อย่างดียิ่ง

4. ปรับระบบการเงินของวัดให้โปร่งใส

ในการสำรวจรายรับ-รายจ่ายของวัดต่างๆ ในครั้งนี้ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากวัดส่วนใหญ่ แต่ข้อจำกัดก็มีอยู่บ้างทั้งในส่วนของการออกแบบสำรวจที่อาจมีข้อบกพร่องอยู่บ้างและบางวัดก็อาจให้ข้อมูลไม่ถี่ถ้วนเพียงพอ ขณะเดียวกันก็มีบางวัด(ส่วนน้อย)ที่ไม่เปิดเผยข้อมูลซึ่งสอดคล้องกับการมีข่าวเกี่ยวกับความไม่โปร่งใสในการบริหารการเงินของวัดบางแห่งจนเกิดสำนวน”วัดครึ่งกรรมการครึ่ง” ความไม่โปร่งใสเป็นตัวบั่นทอนศรัทธาที่พุทธศาสนิกชนมีต่อวัดจึงเป็นเรื่องที่จำเป็นต้องได้รับการแก้ไขการจัดการทางการเงินของวัดให้ถูกต้องตามระบบบัญชีจะช่วยให้วัดมีการบริหารการเงินอย่างมีประสิทธิภาพและป้องกันการรั่วไหลได้ดียิ่งขึ้น เมื่อมีความเคลือบแคลงเกี่ยวกับการบริหารการเงินของวัดใดเกิดขึ้นก็สามารถตรวจสอบให้เกิดความชัดเจนขึ้นได้ ปัญหาการหาผลประโยชน์ส่วนตัวของพระบางรูปและกรรมการวัดบางกลุ่มก็สามารถลดลงได้ วงการศาสนาก็จะบริสุทธิ์มากขึ้น

5. สร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจก่อให้เกิดการย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมืองมากขึ้น วิถีชีวิตของชุมชนเมืองมีลักษณะเน้นความเป็นส่วนตัวมากกว่าในชนบท คนเมืองจึงมีความคุ้นเคยกับวัดใกล้บ้านน้อยกว่าคนชนบท เมื่อบวกกับการถือสันโดษของพระสงฆ์และการใช้ศัพท์บาลีในบทสวดมนต์และในเนื้อหาธรรมชั้นลึกซึ่ง เราก็พบว่าความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนค่อนข้างจะผิวเผิน ชาวพุทธจำนวนมากมีความสัมพันธ์กับวัดเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับพิธีกรรมและการทำบุญตามประเพณีเท่านั้น นอกเหนือจากนั้นก็มักจะเป็นเรื่องของ การ बनानอริชฐานขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์บันดาลจนเป็นที่มาของการเชื่อตามกระแส บางวัดจึงมีผู้คนมาทำบุญกันอย่างล้นหลามและอาจนำไปสู่การช่วงชิงผลประโยชน์ วัดที่มีความสัมพันธ์กับชุมชนน้อย การเริ่มต้นอาจจะดูเหมือนยาก แต่ถ้าตั้งใจทำอย่างจริงจังเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมก็น่าจะสำเร็จได้ดังมีตัวอย่างให้เห็นมากมาย จุดเริ่มต้นน่าจะเริ่มจากการปรับทัศนคติในเรื่องการถือสันโดษไม่ยุ่งเกี่ยวกับทางโลกมาเป็นความพยายามเผยแพร่พระธรรมดังที่องค์พระศาสดาได้ทำเป็นตัวอย่าง ความสัมพันธ์กับชุมชนก่อให้เกิดประโยชน์ได้หลายด้าน เช่น ในการชักชวนให้มีการทำบุญในสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์ ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดมากขึ้นทำให้ฆราวาสมีโอกาสได้เห็นเนื้อแท้ของศาสนาพุทธจากวิถีปฏิบัติของพระสงฆ์ทั้งโดยทางศาสนานาธรรมและการปฏิบัติธรรม

6. ใช้สื่อในการเผยแพร่หลักธรรมให้มากขึ้น

เมื่อพิจารณาแนวโน้มของการใช้สื่อต่างๆ ประกอบกับข้อมูลจากการสำรวจก็คาดหมายได้ว่าการเผยแพร่พระธรรมทางอินเทอร์เน็ตจะเป็นช่องทางที่มีประสิทธิผลมากที่สุดเพราะทำได้สะดวกและประหยัด และจากการสำรวจเว็บไซต์ธรรมะต่างๆ ก็พบว่าได้มีการจัดทำขึ้นเป็นจำนวนมากแล้ว แต่ก็ยังมีหนังสือและเอกสารที่ทรงคุณค่าอีกมากที่ยังไม่ได้ถูกนำขึ้นเว็บ และเนื้อหาทางธรรมที่ปรากฏบนวิกิพีเดียก็ขาดความสมบูรณ์มาก การช่วยกันเผยแพร่ธรรมะบนอินเทอร์เน็ตจะทำให้สามารถใช้สื่อนี้ให้เป็นประโยชน์ได้มากทั้งในด้านการเรียนรู้ การค้นคว้า และการสร้างเนื้อหาความรู้ทางธรรมต่อไปในอนาคต สำหรับสื่ออื่นๆ ก็อาจใช้มากน้อยตามความเหมาะสมในแต่ละกรณี

7. การจัดการกับพุทธพาณิชย์

พุทธพาณิชย์เป็นเรื่องที่จัดการได้ยากเพราะเป็นความสุขของคนที่เชื่อในเรื่องเหล่านี้ และวัตถุมงคลที่สร้างขึ้นก็มีคุณค่าทางศิลปะและโบราณคดี การมีวัตถุมงคลไว้เพื่อคอยเตือนสติ เพื่อความเป็นสิริมงคล และเพื่อสักการะบูชาถือว่าเป็นชาวพุทธที่ดี แต่เมื่อมีการอวดอ้างอิทธิฤทธิ์ของวัตถุมงคลก็ต้องมาตีความกัน

ว่าเป็นวิถีที่ถูกต้องของชาวพุทธหรือไม่ เมื่อเริ่มมีการอวดอ้างอิทธิฤทธิ์ก็มองได้ว่าเท่ากับเริ่มมีการปั่นราคา และหากทำกันอย่างเป็นล่ำเป็นสันเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวก็ถือได้ว่าเป็นการหากินกับศาสนาและเป็นการทำให้ศาสนาหมวมองการแนะนำให้ชาวพุทธแยกแยะหลักธรรมกับอวิชาจึงเป็นเรื่องสำคัญและถือว่าเป็นหน้าที่อย่างหนึ่งของพระสงฆ์

8. การประหยัดในการจัดพิธีกรรม

ข้อดีข้อเสียของพิธีกรรมต่างๆทางศาสนาน่าจะได้รับการพิจารณาเพื่อปรับแนวทางให้อยู่ในเกณฑ์ที่เหมาะสมโดยชี้ให้เห็นข้อเสียของการจัดพิธีเพื่อเอาหน้าเอาตา พิธีที่เป็นภาระสำหรับคนจนเป็นสิ่งที่ต่อย้ำความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคม พิธีที่สำคัญสำหรับชนทุกชั้นคือพิธีศพ หากสามารถเปลี่ยนค่านิยมให้การจัดพิธีเป็นไปอย่างประหยัด กล่าวคือให้พิธีของคนจนกับคนรวยเหมือนกัน โดยไม่เป็นภาระหนักทางการเงินของคนจน การสร้างค่านิยมเช่นนี้เท่ากับเป็นการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมโดยตรงและช่วยลดภาระทางเศรษฐกิจของคนจนจึงเป็นการลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจในทางอ้อม

บรรณานุกรม

- Hall, Robert E. and Charles I. Jones, “ Why Do Some Countries Produce So Much More Output per Worker Than Others,” *Quarterly Journal of Economics*, 1999, 114(1), 83-116.
- North, Douglass C., “ Institutions,” *Journal of Economic Perspectives*, 1991, 5(1), 97-112.
- Romer, Paul M., “ Endogenous Technological Change,” *Journal of Political Economy*, 1990, 98, S71-102.
- Sala-i-Martin, Xavier, “ I Just Ran Two Million Regressions,” *American Economic Review*, 1997, 87(2), 178-183.
- Solow, Robert, “Technical Change and the Aggregate Production Function,” *Review of Economics and Statistics*, 1956, 39, 312-320.
- Solow, Robert, “ A Contribution to the Theory of Economic Growth,” *Quarterly Journal of Economics*, 1956, 70(1), 65-94.
- Weber, Max, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. 1920 (1976) 2nd ed. Trans. Talcott Parsons, London: Allen and Unwing.
- พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับเดิม) พ.ศ.2554
- ราชนนท์ ชินทวยรังสรรค์ (2011) “ คุณภาพชีวิตกับการเติบโตทางเศรษฐกิจและการกระจายรายได้,”
วารสารพัฒนบริหารศาสตร์, มค.-มีค. 2554, 1-17.